

ΝΙΚΟΛΑΪ Α. ΑΦΕΝΤΑΚΗ
ΕΠΑΡΧΟΣ

Ο ΡΩΣΗ ΙΩΣΗΦ
Ο ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ
ΤΩΝ ΕΛΕΥΘΕΡΩΝ ΠΟΛΙΟΡΚΗΜΕΝΩΝ

ΑΘΗΝΑΙ Δ' 1858

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΔΗΜΟΣ Ι. Π. ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ
ΔΗΜΟΤΙΚΗ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

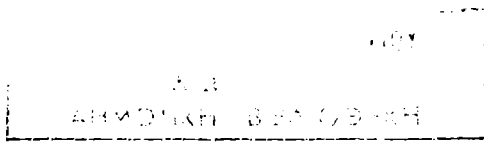
ΤΡΟΠΟΣ ΑΠΟΚΤΗΣΗΣ :

Προσφορά

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ : 19-6-84

Α. Ε. 4253

Α. Τ. 920 ΑΦΕ

A.C. 4253
1954

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΝΤ. ΑΦΕΝΤΑΚΗ
ΕΠΑΡΧΟΥ

Ο ΡΩΓΩΝ ΙΩΣΗΦ

Ο ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ

ΤΩΝ ΕΛΕΥΘΕΡΩΝ ΠΟΛΙΟΡΚΗΜΕΝΩΝ

ΑΘΗΝΑΙ, 1954

ΤΩ, ΘΕΟΦΙΛΕΣΤΑΤΩ,
ΕΠΙΣΚΟΠΩ, ΡΩΓΩΝ Κ.Κ. ΔΙΟΝΥΣΙΩ,
ΠΑΝΕΥΛΑΒΩΣ ΑΦΙΕΡΩΤΑΙ

Handwritten text in a cursive script, possibly a signature or inscription, located below the medallion. The text is written in black ink and is somewhat difficult to decipher due to its cursive nature.

Faint, mirrored text at the bottom of the page, likely bleed-through from the reverse side of the document. The text is illegible due to its low contrast and orientation.

Ἡ εἰκὼν ἐκ παλαιοῦ γνήνιου ἀναγλύφου τοῦ Ἱστορικοῦ καὶ Ἐθνολογικοῦ Μουσείου, ἡ δὲ ὑπογραφή ἐκ τῆς ἐν τοῖς Γενικοῖς Ἀρχείοις τοῦ Κράτους ἀλληλογραφίας τῆς Φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου.

«Ἰσθι δὲ περὶ τούτου ὅτι εἰ καὶ
δουλείᾳ τὸ γένος ἡμῶν ὑπέπε-
σεν, ἀλλ' ἀσεβείας ἀνένευσε καὶ
μένει κηρύττον τὴν εὐσέβειαν».

Πατριάρχης Ἰερουσάλης δ' Β'.

Ἡ κ. Ἑλλη Διονυσίου Μαντωνανάκη, καθηγήτρια τῆς φιλολογίας, εὐγενῶς προσφερθεῖσα, μετέφρασε τὴν ἐν τῷ ἔργῳ ἀναφερομένην ξένην βιβλιογραφίαν καὶ μᾶς παρεχώρησεν ἀξιόλογα περὶ τοῦ Ρωγῶν Ἰωσήφ στοιχεῖα.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ

Τὰς ἱστορικὰς περιστάσεις, τὰς περιπετείας καὶ τὰς σκληράς, μακροχρονίους δοκιμασίας τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς ἐξ ἄλλοεθνῶν εἰσβολῶν καὶ βαρβαρικῶν κατακτήσεων, οὐδεμία ἄλλη βαθμὶς τῆς κατὰ καιροὺς ἱεραρχίας τοῦ Γένους ἐκφράζει μεθ' ὅσης ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία αἴγλης καὶ οὐδεμία ἄλλη κοινωνικὴ δύναμις ἐξαντλεῖ μεθ' ὅσης αὕτη στωϊκότητος καὶ αὐτοθυσίας.

Ἀρρήκτως διὰ τοῦτο ἡ Ἑλληνορθόδοξος Ἐκκλησία συνυφάνθη μὲ τοῦ ἑλληνικοῦ Ἔθνους τὰ πεπωμένα ἀλλὰ καὶ τοῦτο μετ' ἐκείνης στενῶς συνεμίγη ἐν πόνοις καὶ δόξῃ, ὥστε ἀδύνατος ν' ἀποβαίῃ χωρισμός τις αὐτῶν, κλόνησις ἐνότητος, ὑπὸ ἱστορίας αἰῶνων σφρηγισμένης. «Κατὰ πᾶσαν ἐποχὴν οἱ Ἕλληνες εἶχον θεωρήσει τὴν ἑκκλησίαν αὐτῶν ὡς ἀχωρίστως συνδεδεμένην πρὸς τὸ ἴδιον αὐτῶν ἔθνος καὶ τὴν σήμερον δ' ἔτι τῶν λέξεων Χριστιανὸς καὶ Ἕλλην γίνεται πολλάκις χρῆσις ὡς ταυτοσήμερον»¹.

Δύναται γὰρ διακηρυχθῆ ὅτι ἡ Ἱστορία εἶναι ὁ αὐθεντικὸς ἀπολογητὴς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Ἐπὶ δύο καιρίων φάσεων τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἱστορίας ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος διαλάμπει ὡς δρωσα δύναμις καὶ σφρηγοκοπεῖ, ἀπὸ τοῦ λίκνου τῆς ἔτι, τὰς ἀλύσεις δύο μακραιῶνων δουλειῶν, διαφωτίζουσα, ποδηγετοῦσα, θυομένη.

Ἐπὶ ρωμαιοκρατίας, τὸ 52 μ. Χ.. Τότε δ' Ἀπόστολος Παῦλος ἐν Ἀθῆναις ἐξεφώνησε τὴν περιώνυμον αὐτοῦ ἑμιλίαν ἐπὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου, θεὸς τὰ θεμέλια τῆς ὑπὸ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου ἰδρυθείσης ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Τὸ γεγονός τοῦτο μετέβαλε «καιριώτατα» τὸ ἱστορικὸν μέλλον τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς². Ἐκτοτε ἡ Ἐκκλησία ἀντικατέστησε τὸ ἀρχαῖον Ἀστὺ καὶ ἐγένετο «ὁ θεματοφύλαξ τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων, τὸ καιριώτατον ἔρεισμα καθ' ἕκαστον τῶν κατόπιν αἰῶνων τῆς ἐθνικῆς ὑπάρξεως»³.

Τὸ κήρυγμα συνεπῶς τοῦ Ἀποστόλου τῶν Ἑθνῶν δὲν ὑπῆρξε μόνον ὁ ἀκρογωνιαίος λίθος τῆς ὀρθοδόξου ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ τὸ θεμέλιον τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν μέλλοντος. Ἐπέδρασαν οὐ μόνον θρησκευτικῶς

1. Οὐίλλιαμ Μύλλερ, Ἡ Φραγκικὴ Κοινωνία ἐν Ἑλλάδι, μετ. Σ. Λάμπρου, Ἀθῆναι, 1925, σ. 14 ἐπ.

2. Τοῦ αὐτοῦ, Οἱ Ρωμαῖοι ἐν Ἑλλάδι, μετ. Σ. Λάμπρου, Ἀθῆναι, 1914, σ. 17.

3. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Ἑλλάς ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν, μετ. Σ. Λάμπρου, σ. 9.

ἀλλὰ καὶ ἐθνολογικῶς. Θρησκευτικῶς διὰ τῆς ἰδρύσεως ἐν Ἑλλάδι τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἣτις ἀποτελεῖ οὐ μόνον διὰ τὴν Ἑλλάδα, περιορισμένως, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῆς οἰκουμενικῶς, διὰ τὸν κόσμον σύμπαντα «τὸ σύμβολον τοῦ οὐρανοῦ φωτός». Ἡ καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησία, οὕτω ἰδρυθεῖσα, ὑποδεικνύει «τὴν ἐπὶ τῆς γῆς θέσιν, ἔνθα κατῆλθεν ἡ Δόξα, τὸ μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ»¹ ἦτοι τὴν Ἑλλάδα. Ἐθνολογικῶς δὲ ἐπέδρασεν ἐπὶ τῶν ὑποδοῦλων φυλετικῶν ὁμάδων, αἵτινες ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ἐκκλησίας διετήρησαν, κατὰ τὴν ἱστορικὴν αὐτῶν ἐξέλιξιν, τὴν ἐθνικὴν ἰδιοτυπίαν καὶ τὴν κληρονομικότητά των, τοὺς θρηπτήρας τῆς ἐθνικῆς διαπλάσεως.

Ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κ[υ]πόλεως.

Εἰς τὸ πλαίσιον τῆς ὑπὸ τὴν μακροαῖωνα τουρκικὴν δουλείαν ἀναπτυσσόμενης πάλης μεταξὺ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ Ἰσλαμισμοῦ, ἡ Ἐκκλησία ἀπετέλεσε τὴν πνευματικὴν ἡγεσίαν τοῦ ὑποδοῦλου Γένους. Καθ' ἕκαστον αἰῶνα δουλείας, ἀνὰ πᾶν βῆμα τῆς ὑπάρξεώς της, παρ' ὅλας τὰς ἐφημέρους ταλαντεύσεις ἢ παρεκκλίσεις, ἡ Ἐκκλησία ἐξηκολούθησεν ἀκάματος τὴν ἀποστολήν της, ἀνυψοῦσα πνευματικῶς καὶ προάγουσα ἠθικῶς τοὺς ὑποδοῦλους Ἕλληνας, «τρέφουσα τὸ φρονῆμα καὶ τὴν ψυχὴν εἰς τὴν πατρῶαν εὐσέβειαν στηρίζουσα».

Ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν ἐπὶ τέσσαρας αἰῶνας τουρκοκρατίας ὑπῆρξε, καθ' ὅλην τὴν ἀπὸ τῆς Μικρασίας καὶ ἐντεῦθεν περιοχὴν, ἡπειρωτικὴν καὶ νησιωτικὴν, τὴν οἰκουμένην ὑπὸ χριστιανῶν, κέντρον πνευματικοῦ φωτισμοῦ, ἐν τῷ μέσῳ τῆς σκοτεινῆς τῆς δουλείας νεφέλης. Τὰ ζώπυρα τῶν γραμμάτων διετηρήθησαν εἰς μικρὰς καὶ ταπεινὰς σχολὰς παρὰ ναοῖς καὶ μοναῖς. Ὁ Κληρὸς ἐτήρησεν, ὡς αἱ Ἐστιάδες τὸ ἱερὸν πῦρ, τὴν παιδείαν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων. Ὑπὸ τοῦ Κλήρου ἠνάπτετο καὶ ἀνεροπίζετο τὸ φῶς τῆς παιδείας καὶ διὰ τοῦ Κλήρου αἱ Πιερίδες ἐπανῆλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀπὸ τὸν Κληρὸν αὐτόν, ἵνα ἐπαναλάβωμεν τὰ ἄφθιτα ρήματα τοῦ Νεοφύτου Δούκα, χαρακτηρίζοντα τὸ μέγα ἔργον τῶν περικλεῶν Σχολῶν τῶν Ἰωαννίνων,

«ἐξερῶσαν ρύακες ἱκανοὶ νὰ ποτίσωσι τὴν διψῶσαν Ἑλλάδα καὶ μάλιστα ἐν τῷ μεγίστῳ ἐκείνῳ ἀνχμῷ, οἱ δὲ μαθηταὶ αὐτῶν, ὡς ἀπὸ μέσον ποταμοῦ ὄχετοί, ἐχέοντο ἀνὰ πάσας τὰς πόλεις καὶ καταρδεύοντες αὐτάς, μὲ τῶν λόγων τὰ πότιμα ὕδατα, ἀνέστησαν σπέρματα πολλαπλάσια».

Ἡ ἱστορία διετήρησε τὴν ἐξαισίαν ἐκείνην χορείαν τῶν φωτεινῶν ἐλλήνων κληρικῶν, οἵτινες ἀπεδύθησαν εἰς τὸ ἔργον τοῦ προεπαναστατικοῦ διαφωτισμοῦ, ἐν ᾗ προεξάρχουσι τὰ ὀνόματα τοῦ Ἀνθίμου Γ' αἰῆ, τοῦ Βε-

1. Πανηγυρικὸς Τόμος Ἐορτασμοῦ τῆς 1907ης ἐπετείου ἐλεύσεως Ἀποστόλου Παύλου, ἐπιμελεία Ἀμ. Ἀλιβεζάτου, καθηγητοῦ, ἐν Ἀθήναις 1953, passim.

νιαμὶν τοῦ Λεσβίου, τοῦ Γρηγορίου τοῦ Κωνσταντᾶ, τῶν Μπαλάνων, τοῦ Εὐγενίου Βούλαρη, τοῦ Νικηφόρου Θεοτόκη, τοῦ Δούκα, τοῦ Φαρμακίδη¹.

Τὰ «πολλαπλῶσια σπέρματα», ἅτινα ἀνέστησεν εἰς τὴν φωνήν καὶ εἰς τὴν σκέψιν τῶν ὑποδοῦλων ἢ πνευματικῆ δρᾶσις τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἦσαν ἄλλα τινα εἰμὴ ἢ κραταίωσις τῆς ἀντιδράσεώς των, ὑπὸ τὸ σύμβολον τοῦ Σταυροῦ, κατὰ τοῦ τυράννου καὶ ἢ προετοιμασία τῆς πολιτικῆς συγκρούσεως, μητρὸς τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος.

Καὶ ὅτε ἐπέστη τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου καὶ ἐσήμενε τῆς ἀναστάσεως τοῦ Γένους ἢ μεγαλόηχος ὥρα, ἢ Ἐκκλησία μὲ τὸν Ἱεράρχα καὶ τὸν Κληρὸν τῆς ἐτράπη ἔνθους ἐπὶ τὴν ἐθνικὴν κόνιστραν, ἐναλλάσσοισα τὸν Σταυρὸν μὲ τὴν ρομφαίαν, διὰ τὰ στεφανώσῃ τὸν λόγον μὲ τὴν προᾶξιν, μὲ τὸ αἷμα τῶν λειτουργῶν τῆς τὸν ἱερὸν ἀγῶνα διὰ τὴν πολιτικὴν ὑπαρξιν τοῦ νεοελληνικοῦ Ἔθνους.

Τὴν θέσιν αὐτὴν τῆς Ἐκκλησίας ἐπεβεβαίωσεν ἤδη, διὰ τοῦ αἵματος τῆς ἰστορίας ἢ ἀντικειμενικῆ καὶ ἀδέκαστος κρίσις. Ἀπὸ τὸ αἷμα τῶν μαρτύρων τῆς, πρὸ καὶ ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος τῆς παλιγγενεσίας, ἐχαράχθη ὁ αἰθιός τίτλος αὐτῆς, ὅστις τὴν ἀνέδειξε παράγοντα σταθερὸν, δύναμιν ἀποφασιστικὴν τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν χειραφεσίας.

«Κύψαντες οἱ Ἕλληνες τὸν αὐχένα ὑπὸ τοὺς Τούρκους ὡς νικητὰς, δὲν ὑπεδουλώθησαν ὀλοτελῶς καὶ τὸν νοῦν των πρὸς θεοσκείαν διδάσκουσαν τὴν ὑψηλὴν ἀρχὴν καὶ τὸ ὑψηλότερον τέλος τοῦ ἀνθρώπου καὶ συντελοῦσαν θαυμασίως εἰς τελειοποίησιν τοῦ ἀνθρωπίνου νοός, δὲν ἔπαισαν πλατύνοντες τὸν κύκλον τῶν ἰδεῶν των».

Τὴν Ἐκκλησίαν, τὴν θεοσκείαν αὐτὴν καὶ τὸν ὀρθόδοξον Κληρὸν τῆς ἐθεώρησεν ὁ δυνάστης ὡς ὑποκινητὴν τῆς «σκοτεινῆς, ὑπορύχου καὶ ζοφώδους σκευωρίας», τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821².

Τὰ θαυμαστὰ καὶ ἀξιομνημόνευτα ρήματα τοῦ πρώτου τῆς Ἑλλάδος Κυβερνήτου Ἰ. Καποδίστρια, ἀποχρώντως προβάλλουσι τῆς Ἐκκλησίας τὴν ἐθνικὴν δρᾶσιν. «Περιστοιχιζόμενος καὶ ταιλαιπωρούμενος ὁ ἐλληνικὸς λαὸς ὑπὸ φοβερῶν στρατῶν, ὄλως ἄπειρος καὶ πολλακίς ὠθηόμενος μέχρι τοῦ

1. Ὁ Λόγιος Ἐρμῆς τοῦ Ἀνθίμου Γαζῆ, ἐκδιδόμενος προεπαναστατικῶς ἐν Βιέννῃ, ἐκυκλοφόρει ἀπὸ πᾶσαν σχεδὸν τὴν Ἀνατολήν... αἱ δὲ πραγματικαὶ τοῦ ἴστο ἀδύνατον νὰ μὴ ἠλεκτρίσωσιν ἅπαν τὸ Ἔθνος καὶ νὰ μὴ ἐλκύσωσι τὴν ὑπόληψιν τῆς Εὐρώπης. Μὲ τὸν Λόγιον Ἐρμῆν ἐδίδασκον τὸ Ἔθνος κατ' Οἶκον μάλιστα ὄλοι οἱ λογάδες αὐτοῦ. Βλ. Α. Γούδα, Βίοι Παράλληλοι, Α, σ. 210-211. Χρ. Παπαδοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, passim.

2. Σ. Τρικούπη, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Α, σ. 2, ἔκδ. 1888. Α. Γούδα, ἔνθ' ἂν. Α, σ. 80-81. Ἡ ἀπόφασις (γιαφτὰν) τοῦ Σουλτάνου, ἢ ἀναρτηθεῖσα ἐπὶ τοῦ στήθους τοῦ μάρτυρος Γρηγορίου τοῦ Ε', ἔλεγε. «Ὁ κληρὸς εἶναι αἷτιος τοῦ θεία (!) βοηθεία ἐπικειμένον ἀφανισμοῦ τῶν ἀποπληθθέντων ραγιάδων».

χείλους τῆς ἀβύσσου, σώζεται ἔτι διότι ὁ Θεὸς κατέπεμψεν αὐτῷ τὴν χάριν τοῦ εὐρίσκειν ἐν τῇ χριστιανικῇ αὐτοῦ πίστει τὴν δύναμιν τοῦ μάχεσθαι, τὸ θάρρος τοῦ μετὰ καρτερίας τλαιπωρεῖσθαι καὶ τὴν ἀπόφασιν τοῦ ἐξολοθρευθῆναι μᾶλλον ἢ ὑποκῦψαι εἰς τὸν ζυγόν, ὃν ἐβάστασαν μὲν, οὐδέποτε δὲ ἀπεδέχθησαν οἱ πατέρες αὐτοῦ»¹.

Ὁ Κλήρος «καταφυγὼν εἰς μονὰς καὶ σκήτας» ἀνεδέχθη τὸν περὶ τῶν ὅλων ἱερὸν ἀγῶνα, συνάψας πρὸς τοῦτον τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Ἐπι τουρκοκρατίας δὲν ἦτο «εἰμὴ συνωμότης καὶ ἐπαναστάτης». Καὶ ἀπεδίδοτο αὐτῷ «αἱ δύσφημοι: αὐταὶ ἰδιότητες μόνον διότι ἔμεινεν ἀκραδάντως εἰς τὴν θρησκείαν τῶν πατέρων του».

Εἰς τὸ μέγα τοῦτο γεγονός τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τῆς διὰ πενιχρῶν μέσων καὶ ἀσημάντων δυνάμεων ἀνατροπῆς μεγάλης ἀτοκρατορίας, ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς ὁποίας ἐστέναιζε καὶ ἐξουθενούτο καὶ κατεθλίβετο, «ὁ εὐλαβῆς θὰ ψηλαφήσῃ τὸν δάκτυλον τοῦ Θεοῦ, οὗ ἡ δύναμις ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται».

Ἄλλ' οὕτως ἢ ἄλλως, εἴτε εἰς ἀντικειμενικὰς αἰτίας, εἰς τὰς συντυχίας καὶ τὰς περιστάσεις τοῦ ἔθνικοῦ βίου ἀποδοθῆ, εἴτε «εἰς τὸν δάκτυλον τοῦ Θεοῦ» ἀναχθῆ ἡ ἀνάστασις εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ὑφ' οἵανδήποτε ἀντίληψιν καὶ μέθοδον καὶ ἂν ἐρμηνευθῆ τὸ μέγα τοῦτο συμβεβηκὸς τοῦ ἔθνικοῦ τῶν ἐλλήνων βίου, ἀντικειμενικῶς ἐλέγχεται καὶ βεβαιοῦται ὅτι ἡ Ἐκκλησία προσήνεγκε μεγίστην καὶ καιριωτάτην συμβολὴν πρὸς ἀποτίναξιν δικεφάλου ζυγοῦ, τοῦ ρωμαϊκοῦ καὶ τοῦ τουρκοῦ, ὡς μοχλὸς μεταστάσεως καὶ ναῦς πορθμεύσεως, διὰ τοῦ δομητοροῦ αὐτῆς Ἀποστόλου Παύλου ἀπὸ τὸν σεσηπὸτα ἀρχαῖον κόσμον, ἀπὸ τὸ σκότος τῆς εἰδωλολατρίας, πρὸς τὸ ἄσηπτον φῶς τοῦ Χριστιανισμοῦ. Οὕτω ἀπὸ τοῦ ρωμαϊκοῦ ζυγοῦ ἤχθη ἡ ὑπόδουλος ἑλληνικὴ φυλὴ εἰς τὴν ἱστορικὴν δημιουργίαν τοῦ Βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ καὶ δὲν ἐσβέσθη ὑπὸ τὴν ρωμαιοκρατίαν. Διὰ τοῦ ἑλληνορθοδόξου Κλήρου, τοῦ ἐθναποστολικοῦ κηρύγματος του, τῆς δράσεως καὶ τῶν θνσιῶν του ἀπὸ τὴν μεταβυζαντινὴν ὑπὸ τοὺς τούρκους δουλείαν, πρὸς τὴν ἐλευθερίαν.

*
* *

Κατηγορηματικὸν εἶναι τὸ ἐπίταγμα καὶ σαφὲς τὸ κήρυγμα τῆς ἀνωτέρω ἱστορικῆς συμβολῆς τῆς ἑλληνορθοδόξου Ἐκκλησίας διὰ τὴν προσπάθειαν πρὸς ἐπαναγωγὴν, προσιτὴν εἰς τὸ εὐρὸν κοινόν, ἐν μέσῳ τῶν θρησκευομένων καὶ τὴν ἐθνικὴν παιδείαν καὶ παράδοσιν ἀγαπώντων ἐλλήνων, τῶν μορφῶν ἐκείνων τῆς Ἐκκλησίας, αἵτινες διεφύλαξαν ἀφθιτον, εἰς τὴν διαδρομὴν τοῦ χρόνου, μέγα ὄσφ καὶ σημαντικὸν τμῆμα τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν παραδόσεως.

1. Ν. Δραγούμη, Ἱστορικαὶ Ἀναμνήσεις, Α, σ. 191.

Ἐπορεύετο διὰ τοῦτο ὁ φιλαναγνώστης ὅταν, διεξερχόμενος τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ὀλίγα ἀπανθίζῃ, πτωχὸν δρέπῃ ἀμυγδόν, περὶ τοῦ τελευταίου Ἐπισκόπου Ρωγῶν Ἰωσήφ, μορφῆς τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἔθνους ἡμῶν μεγάλης καὶ περισέμου, κορυφαίου μεταξὺ τῶν κορυφαίων ἱεραρχῶν προμάχων, οἵτινες, κατὰ τὸ κρίσιμον στάδιον τῆς ἐθνικῆς ὑπάρξεως, καθηγήσαν μὲ τὸ ἱερόν των αἷμα, γνήσιοι ἀθληταὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ πιστοὶ πῦνται τῆς Ἐκκλησίας, τὸν ἱερόν ἀγῶνα τοῦ Γένους διὰ τὰ πολιτικὰ αὐτοῦ δικαιώματα καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς οὐρανοῦ ἡμῶν πίστεως. Τοσοῦτω δὲ μᾶλλον ὅσῳ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἰωσήφ ἔσχεν ἀκτινοβολίαν παναυγῆ, πέραν τῶν ἑλληνικῶν συνόρων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀκτινοβολίαν ἀειλαμπῆ ὑπὲρ τὸν λαμπρόν, πλὴν ἐφήμερον, κύκλον τοῦ Ἀνεμομύλου τῆς ἀθανάτου πόλεως.

Οἱ καθ' ἡμᾶς ἱστορικοὶ μόνον ἐν παρέργῳ μνημονεύουσι τὰς ἐπὶ τῆς τελευταίας πολιτικῆς τοῦ Μεσολογγίου ὑπηρεσίας του καὶ δὴ κατὰ τὴν ἡρωϊκὴν ἔξοδον τῆς Φρουρᾶς. Εἰδικώτερον τὸ κλασσικὸν εἰς τὸ εἶδος του ἔργον τοῦ Α. Γούδα Βίοι Παράλληλοι, «ἐν παρενθέσει» λέγει τινὰ περὶ τοῦ ἱεράρχου τούτου¹. Ὁ συγγραφεὺς τῶν Παραλλήλων Βίων βεβαίως δὲν εὐρίσκειται ἐν ἀδίκῳ, δὲν ἀπομακρύνεται τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας, βιογραφῆσας πλήρως μόνον τοὺς ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ἀναφερομένους κληρικούς. Ἀξιέπαινος ἐθνικῶς καὶ ἐποικοδομητικῆ θρησκευτικῶς ἡ ἔφεσις του νὰ παραδώσῃ εἰς τὴν γνῶσιν, τὸν θαυμασμόν καὶ τὴν μίμησιν τῶν ἐπερχομένων μορφῶν τῶν ἀγῶνων τῆς Ἐκκλησίας, οἳ οἱ βιογραφούμενοι ἱεράρχαι. Ἀλλὰ μὴ παραβλέπωμεν ὅτι ἡ Ἱστορία ἐνίοτε «κλημονεῖ τὸν προορισμὸν τῆς καὶ ὑπηρετεῖ ἢ ἀδικεῖ πρόσωπα». Εἰς τοὺς ἀλλοδαποὺς μᾶλλον ἱστορικοὺς καὶ συγγραφεῖς, ὧν τινες κορυφαῖοι εἰς τὸ οἰκουμένικόν πνευματικὸν στερέωμα, ὁ Ἕλληνας Ἐπίσκοπος Ρωγῶν Ἰωσήφ εὐρίσκει τοὺς ἀψευδεῖς τῆς θυσίας του ὑμνητὰς καὶ τοὺς προσκυνητὰς τοῦ αἰδίου κλέους του.

Διὰ τοὺς λόγους ἀκριβῶς τούτους θεοπτικῆ προβάλλει ἡ ἀπόφασις τῆς Α. Μ. τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κ. κ. Σπυρίδωνος πρὸς τίτλῳ ἀνασύστασιν κατὰ τὸ ἔτος 1952 τῆς ἀρχαίας Ἐπισκοπῆς Ρωγῶν, ἧς τὸ ὄνομα ἐμεγάλυνεν ὁ ἀγωνιστῆς καὶ ἐθνομάρτυς Ἰωσήφ. Εὐτυχὲς δ' ἐπὶ τούτοις καὶ τὸ τέρας τῆς ἀποφάσεως τῆς ἀπονομῆς τοῦ Ἐπισκοπικοῦ τούτου τίτλου, «ὑπομνήσεως ἀγῶνος καὶ μαρτυρίου», εἰς τὸν ἀκάματον καὶ ἀξιώτατον Πρωτοσύγκελλον τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν κ. Διονύσιον Δεων. Ψαριανόν². Ἀλλὰ ταυτοχρόνως καὶ ὑπόμνησις ἐπιτακτικοῦ χρέους

1. Α. Γούδα, Βίοι παράλληλοι, Β, σ. 258 ἐπ.

2. Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος, ἐν τῇ πρὸς τὸν νέον ἱεράρχην προσφωνήσει του, ἐτόνισεν. «Ἀναλαμβάνεις ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης βαρῦτατον σταυ-

τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ τῆς γενικωτέρας ἱστοριογραφίας, ἵνα, ἀπὸ τὸ ἄγνωστον ἐν πολλοῖς παρελθόν, ἀναπλάσῃ τὴν μορφὴν, περιγράψῃ τὴν δράσιν καὶ ἐξεικονίσῃ τὴν θυσίαν τοῦ τελευταίου ἐκείνου Ἐπισκόπου Ρωγῶν, ἐπ' ἀγαθῷ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ποιμνίου τῆς, καὶ πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι ἀνά μέσον τοῦ Ἔθνους μας βίωσις, οὐχὶ λόγος, εἶναι ἡ ἀρετὴ τοῦ εὐγνωμονεῖν τοὺς ἀναλωθέντας ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας μας καὶ τοῦ μιμεῖσθαι τὸ φωτεινὸν των παράδειγμα.

Καὶ ἡ εὐτυχὴς ἐπιλογὴ τοῦ ἀνωτέρω Ἱεράρχου ἀπετέλεσε τὴν πρώτην δι' ἡμᾶς ὥραϊαν παρότρυνσιν, θείαν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν παρόρμησιν, πρὸς τὸ καθῆκον αὐτό, ὅτε ἔσχομεν τὴν ἐξαιρετικὴν τιμὴν νὰ ὑποδεχθῶμεν, ὡς Ἐπαρχος Ἄνδρου, τὸν Θεοφιλέστατον Ἐπίσκοπον Ρωγῶν κ. Διονύσιον, κατὰ τὴν πρώτην, μετὰ τὴν χειροτονίαν του, ἐπίσκεψιν τῆς ἰδιαιτέρας του πατρίδος Ἄνδρου, καὶ νὰ προσφωνήσωμεν εὐδοκῶντες αὐτὸν εἰς τὴν νέαν παρὰ τῆ Ἀρχιεπισκοπῆ ἀποστολὴν του.

Τὸ ἀνά χεῖρας ἔργον φιλοδοξεῖ νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀξίου τούτου χρέους, κομίζον ταπεινὸν ἔρανον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἔθνους καὶ ἀποδίδον τὰ προσήκοντα ἀξίῳ ἀνδρὶ.

Στηρίζεται βεβαίως εἰς στενὸν κύκλον πηγῶν, τοῦτον ὁμως ἀκριβῶς συμπληροῦ καὶ δεόντως ἐπισχύει ἐπιμελῶς συλλεγεῖσα παράδοσις, κυρίως εἰς τὰ τῆς πρώτης δράσεως τοῦ Ἱεράρχου Ἰωσήφ, κατὰ τὰ τελευταῖα τῆς ΙΗ' καὶ τὰ πρώτα ἔτη τῆς ΙΘ' ἑκατονταετηρίδος.

Πολλὰ ὁμως ὑπολείπονται ἔτι πρὸς ἐξέτασιν καὶ συμπλήρωσιν, πρὸς ἄψογον εἰκονισμὸν ὑπερόχου ἀνδρός.

Τὸ ἔργον τῆς ἱστορικῆς συγγραφῆς, ἐπὶ περιόδων ἢ περὶ κληρικῶν τῆς Ἑλλάδος, περὶ ὧν αἱ πηγαὶ σπανίζουσι, ὡς προκειμένου περὶ τοῦ Ἐπισκόπου Ρωγῶν Ἰωσήφ, δὲν εἶναι εὐχερὲς πόνημα, ὥστε νὰ δύναται νὰ στηρίζεται ἐπὶ τῶν ἀτόμων τὰς δυνάμεις. Ἀντιθέτως, ἡ φύσις, ἡ ἐξαιρετικὴ δυσχέρεια τῆς ἐπιστημονικῆς συνθέσεως καὶ ὁ ἐκλαϊκευτικὸς χαρακτῆρ τῆς, πρὸς ἐπίρρωσιν τοῦ κύρους τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἠθικῆν τῶν νέων ἀνάπλασιν, ἀπαιτοῦσι, ἰδίᾳ ἐπὶ σκοτεινῶν ἢ στασιαζομένων πτυχῶν καὶ περιστατικῶν τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἐπὶ προγράμματος καὶ τρόπον τινα ἀπὸ συντομισμοῦ ἐργασίαν.

Ἐν ὄψει τούτων καὶ ἐφ' ὅσον σκοπὸς τοῦ ἔργου τούτου πρόκειται ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια, οὐδεμίαν θὰ αἰσθανθῶμεν ἀποθάρρυνσιν, ἀντιθέτως χάραν, ἂν ἡ ἐργασία αὕτη συντελέσῃ εἰς πλήρωσιν ἀναποφεύκτων κενῶν καὶ εἰς ἐπανόρθωσιν σφαλμάτων.

ρὸν ἐν τῇ διοικήσει τῆς Ἐκκλησίας. Διὰ τοῦτο ἀπενεμήθη εἰς σὲ ὁ τίτλος τοῦ Ἐπισκόπου τῆς ποτε διαλαμπύσης Ἐπισκοπῆς Ρωγῶν, ἵνα ἐνθυμησῇ τὸν τελευταῖον ἐκεῖνον προκατόχον σου, τὸν ἐπὶ τῇ πολιορκίᾳ καὶ τῇ ἐξόδῳ τοῦ Μεσολογγίου ἀγωνιστὴν καὶ ἔθνομάρτυρα Ἰωσήφ. Ὁ τίτλος σου εἶναι εἰς σὲ ὑπόμνησις τοῦ ἀγῶνος καὶ τοῦ μαρτυρίου.

ΠΡΩΤΑ ΒΗΜΑΤΑ

Η έλληνική ορθόδοξος Κοινότης ἤρχιζε νὰ ἀναλαμβάνη ἀπὸ τὴν πανωλεθρίαν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770 καὶ νὰ ἀνίσταται εἰς τὴν ζωὴν. Ἐκόπαζεν ἤδη καὶ ἐπραϋνετο ἡ ἀγρία λαίλαψ τῶν ἀλβανικῶν στιφῶν τοῦ Κουρτ Πασᾶ, ἧτις ἐν τῇ πρώτῃ σφοδρότητι ἐκάλυψε τὴν ἀπὸ Ὀλύμπου μέχρι καὶ τῆς Πελοποννήσου χώραν εἰς πλήμυραν αἵματος καὶ σωροῦς ἐρειπίων. «Ρέε δ' αἷματι γαῖα» κατὰ τὸν ποιητὴν τῆς Ἰλιάδος. Χριστιανοὶ ἱερωμένοι, γέροντες, γυναῖκες καὶ παιδιά, ὅσοι ἐπέζησαν τῆς ἀρρήτου ἐκείνης σφαγῆς, ἤχθησαν εἰς τὰς δουλαγορὰς πρὸς πώλησιν. Οἱ βωμοὶ δὲ καὶ αἱ ἐστίαὶ τοῦ, ἀναδυομένου ἐκ προαιωνίου νάρκης, Ἔθνους κατεσκάφησαν πρόρριζον.

Ἄλλ' ἀπὸ τὴν νεόνεκρον ἑλληνίδα γῆν δὲν ἐβράδυνε νὰ προβάλλῃ ἐκ νέου, βρώων ὀρυγῆς, ὁ ἀνεκρίζωτος βλαστὸς τῆς ἡ νέα γενεὰ τῶν κληρικῶν, τῶν πολεμάρχων καὶ τῶν διδασκάλων τοῦ Γένους, οἱ ὅποιοι θὰ προετοιμάσωσι τὰς δυνάμεις καὶ θὰ ἡγηθῶσι τῆς νικηφόρου ἐπαναστάσεως τοῦ 1821².

1. «Ἡ καταγωγή τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος (roumi miletti) ἀνατρέχει εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς κατακτήσεως, ὅτε Μωάμεθ ὁ Β', ἄμα ἀλώσας τὴν ΚΠολιν, ἐπεδόθη εἰς τήν, κατὰ Κοράνιον, ρύθμισιν τῆς καταστάσεως τῶν ὑπηκόων του. Ἀφῆκε τότε εἰς τοὺς ἔλληνας τὴν ἐλευθέραν ἀσκησιν τῆς θρησκείας των μετὰ τμήματος τῶν ἐκκλησιῶν των, τοὺς ἀστικούς των νόμους, τὰ δικαστήρια καὶ τὰ σχολεῖά των, ὑπὸ τὸν ὄρον πληρωμῆς χαράτσιου (haratsch), καὶ προσέφερεν εἰς τὸν παλαιὸν Πατριάρχην Γεννάδιον, Βεράτιον, δι' οὗ τὸν ἀνεγώρισεν ὡς πολιτικὸν ἀρχηγὸν (Ἐθνάρχη) τοῦ ἑλληνικοῦ Ἔθνους καθ' ὅλην τὴν Αὐτοκρατορίαν. Ὑπεύθυνος, ἔναντι τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως διὰ τὴν τήρησιν τῆς τάξεως καὶ τὴν πληρωμὴν τῶν φόρων, ὁ Πατριάρχης περιεβάλλετο ἐκτεταμένην ἐξουσίαν, ἔναντι τῶν ὁμοθρήσκων του, ἐξουσίαν ἦν τυπικῶς διεπιστεύετο εἰς τοὺς Ἐπισκόπους, τοποθετημένους ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἐπαρχιῶν.

Ἡ ἑλληνικὴ κοινότης περιελάμβανεν ὅλους τοὺς ὀρθοδόξους ὑπηκόους ὀθωμανοὺς καὶ διεκρίνετο εἰς δύο φυλάς ἡ ἐθνότητος, τοὺς κυρίως λεγομένους ἔλληνας ἡ ρωμαίους καὶ τοὺς σλάβους-σέρβους, βουλγάρους κλπ.» (βλπ. M. Block, Dictionnaire Général de la Politique, τ. Β. σ. 1071).

Ἡ εἰκὼν αὕτη περὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ σουλτανικοῦ Βερατίου δυνατὸν νὰ εἶναι ἀκριβής, πλὴν ἐν τῇ πράξει ἡ σουλτανικὴ πολιτικὴ, ἀποστερήσασα τοὺς ὀρθοδόξους καὶ αὐτοῦ τοῦ στοιχειώδους δικαίωματος τῆς ζωῆς, ὠδήγησεν εἰς ἀλλεπαλλήλους ἐξεγέρσεις αὐτῶν ἐναντίον τῆς τυραννίας, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ σπουδαιότερα, πρὸ τοῦ 1821, εἶναι ἡ τοῦ 1770. Βλπ. σχετικῶς καὶ *Χρυσ. Παπαδοπούλου* (Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν), *Ἡ θέσις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους ἐν τῷ τουρκικῷ Κράτει*, Ἀθῆναι 1935.

2. Τὴν ἐπακολουθήσασαν, μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1770, βελτίωσιν τῶν συνθηκῶν τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, οἱ ἱστορικὸι συγγραφεῖς, ἡμέτεροι καὶ ἄλλοδαποί,

Ἐπὶ τῆς Ὀσσης, παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Πηνειοῦ, πρὸ τῆς κοιλάδος τῶν Τεμπῶν, ἦν ὕμνησεν ἡ λύρα τοῦ Βιργιλίου, κεῖται ἡ ἱστορική πολίχνη τῶν Ἀμπελακίων. Αὐτόθι, κατὰ τὴν ἐπικρατεστέραν πληροφορίαν, εἶδε τὸ φῶς τῆς ἡμέρας, ἕξ ἔτη μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1770, ὁ Ἐπίσκοπος Ἰωσήφ¹.

Ἄγνωστα μέχρι τοῦ νῦν τὰ τῆς οἰκογενείας καὶ τὸ κατὰ κόσμον ὄνομά του².

Τὴν πρώτην παιδευσιν ἔλαβεν εἰς τὴν ἰδίαν του πατρίδα, τὰ Ἀμπελάκια, ἔνθα μεσοῦσης ἤδη τῆς ΙΗ' ἑκατονταετηρίδος, εἰ μὴ ἀρχαιότερον, ὑφίστατο καὶ ἐλειτούργει ἀκμάζουσα Σχολή³. Διήλθεν ἀπὸ τὰ θρανία καὶ ἀνέπνευσε τὴν ἀτμόσφαιραν τῆς αὐτῆς Σχολῆς, ἧς καὶ ὁ μέγας αὐτοῦ συμπατριώτης Οἰκονόμος, ὁ ἐξ Οἰκονόμων. Δὲν εἶχε βεβαίως τὴν εὐδαιμοσύνην νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὴν κορυφὴν τῆς μαθησεως, εἰς τὸ ἄκρον τῆς παιδείας ὡς ἐκεῖνος ἢ ὡς ὁ μέγας ἐπίσης συμπατριώτης του, ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης, νεώτεροι καὶ οἱ δύο κατὰ τινὰ ἔτη αὐτοῦ· ἀλλ' ὑπὸ ἄλλης, ἐπίσης ἀγαθῆς μοίρας ἀγόμενος ἔλαβε πολὺ μᾶλλον μὲ τὸ χρυσοῦν φῶς τῶν πρώτων γραμμάτων, συνυφασμένην εἰς τὸ νεανικόν του στῆθος, τὴν θερμὴν ψυχὴν τοῦ ἀγωνιστοῦ.

Διότι οἱ πρῶτοι μετὰ τὸ 1770 καιροί, καθ' οὓς τὰ ἀντηγήματα τῶν σφαγῶν καὶ τῶν μαρτυριῶν τῶν Χριστιανῶν ἔναυλα μετέδιδεν ἡ ζῶσα ἀφήγησις, συμπληρουμένη μὲ τὴν εἰκόνα τῶν ἐρειπίων, ἐνεφύσων ἀναγκαίως εἰς τὰ τρυφερὰ στῆθη τῶν νέων ἐλλήνων, τὸ πνεῦμα τῆς ἐκδικήσεως καὶ ἔτρε-

ἀποδίδουσιν εἰς τὴν μεταξύ Ρωσίας καὶ Τουρκίας συναφθεῖσαν τῷ 1774 συνθήκῃν τοῦ Κιουτσουκ - Καϊναρτζῆ καὶ εἰς τὰς οἰκονομικὰς ἀνάγκας τῆς τουρκικῆς Κυβερνήσεως. Μάλιστα ὁ γερμανὸς ἀνατολιστὴς ἱστορικός J. Hammer, *Ἱστορία τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας* (1774 - 1776), θεωρεῖ τὴν συνθήκῃν αὐτὴν ὡς ἀρχὴν διαλύσεως ἐν Εὐρώπῃ τῆς ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Βλπ. καὶ *Σπ. Τρικούπη, Ἱστορίαν Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως*, Τ. Δ, Ἀθῆναι 1888.

1. Μόνον ὁ *Α. Φραντζῆς*, Ἐπιτομὴ Ἱστορίας τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος. Τ. Β, σ. 416, Ἀθῆναι 1839, λέγει ὅτι ὁ Ἐπίσκοπος Ἰωσήφ «κατήγετο ἀπὸ τὴν πόλιν Τσαρίτσανην τῆς Θεσσαλίας». Οἱ πλείστοι ἱστορικοὶ θεωροῦσι τὰ Ἀμπελάκια ὡς γενέτειραν τοῦ Ἰωσήφ. Πρὸς τούτους συντασσόμεθα.

2. Ὁ αὐτὸς ἱστορικός, ἔνθ' ἀν. γράφει ὅτι ἦτο «υἱὸς τινος Παρασκευᾶ».

3. Δὲν φαίνεται βέβαιος ἡ ἄλλη πληροφορία ὅτι ἐσπούδασεν ἀρχικῶς εἰς τὴν Σχολὴν τῆς Τσαρίτσανης. Ἡ Σχολὴ αὕτη ἦτο παλαιότερα τῆς τῶν Ἀμπελακίων (ἐλειτούργει ἀπὸ τοῦ 1690). Λαμβανομένου ὁμως ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Κ. Οἰκονόμος, σημαινούσης οἰκογενείας τέκνον, μετέβη πρὸς σπουδὰς εἰς Ἀμπελάκια, ἄπορον εἶναι διατι θὰ μετέβαινεν ὁ Ἰωσήφ, νέος πτωχὸς αὐτός, μακρὰν τῆς Σχολῆς τῆς γενετέρας του πρὸς σπουδὰς. Ἄλλωστε κατὰ τὰ ἔτη τῆς πρώτης παιδεύσεώς του ἡ Σχολὴ τῶν Ἀμπελακίων εὐρίσκετο ἐν ἀκμῇ. Ἡ γνώμη αὕτη ἐδημιουργήθη φαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Ἰωσήφ ὡς ἐφημέριος Τσαρίτσάνης ἠκροάσατο τῶν μαθημάτων τοῦ διδασκάλου Κ. Κούμα, ὡς περαιτέρω σημειοῦται.

φον εἰς τὰς εὐπλάστους ψυχάς των, τῆς δυναμικῆς ἀναστάσεως τὴν σύμβιον ἀπόφασιν.

Ἄλλὰ καὶ τῶν διδασκάλων ἡ διδαχὴ ἄξονα καὶ περιεχόμενον εἶχε τὴν ἐθνικὴν αὐτὴν πραγματικότητα καὶ τὰς ἀντιστοιχοὺς πρὸς ταύτην ἰδέας. Δὲν εἶναι ἄμοιρον σημασίας ὅτι πρῶτος διδάσκαλος τοῦ Ἰωσήφ ὑπῆρξεν ὁ ἐκ Τρίκκης ἱερεὺς Πολυζώης. Οὗτος, διαδεχθεὶς τὸν Ἰωάνη Σπαρμιώτην, ἐδίδαξεν εἰς τὴν Σχολὴν Ἀμπελακίων μέχρι τοῦ 1790¹, ὅτε καὶ ἀπεκεφαλίσθη μετ' ἄλλων κληρικῶν ὡς συμπράξας εἰς τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1788.

Εἰς τὰς πρῶτας αὐτὰς ἐκ τῶν θρύλων καὶ τῆς παραδόσεως τῆς «ἀλλέρτας»² ἐντυπώσεις καὶ συγκινήσεις τῆς παιδικῆς του ψυχῆς, προσετέθησαν οὐσιαστικώτεροι παραστάσεις τῆς ἐφηβικῆς καὶ τῆς πρώτης αὐτοῦ ἀνδρικῆς ἡλικίας, ἐκ τῆς ἀποτυχούσης δηλαδὴ ἐπαναστατικῆς κινήσεως τοῦ Λάμπρου Κατσώνη καὶ τῆς μεταγενεστέρας θανατώσεως τοῦ μεγάλου συμπατριώτου του Ρήγα Φερραίου.

Εἰς τὴν ἐπανάστασιν ἐκείνην τοῦ 1788 συμμετέσχε καὶ ὁ διδάσκαλος του ἱερεὺς Πολυζώης, ἡ ὑπὸ τῶν τούρκων ἐν ἔτει 1790 θανάτωσις τοῦ ὁποίου ἐστέρησε τὸν Ἰωσήφ πολυτίμου πνευματικοῦ πατρός. Ἐκτοτε δὲ καὶ μέχρι τοῦ 1796, καθ' ὃ διδάσκει ἐκεῖ τὸ πρῶτον Γρηγόριος ὁ Κωνσταντᾶς καὶ ἄλλοι, οὐδεὶς ἀναφέρεται διδάσκαλος ἐν τῇ Σχολῇ τῶν Ἀμπελακίων³.

Χρόνον πολὺν μακρὰν τοῦ σχολείου, ἡ σκιὰ ἐναρέτου διδασκάλου ἐτάρασσαν ἐννύχως τὴν παιδικὴν διάνοιαν τοῦ Ἰωσήφ, ἥτις περιφρόβως ἔχει πάντοτε πρὸς τὸν θάνατον, καὶ διαρκῶς εἰς αὐτὴν παροῦσα, ἔφερε θλίψιν εἰς τὴν καρδίαν καὶ δάκρυα εἰς τὰ βλέφαρά του.

Ἄλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου, ἡ μορφὴ τοῦ διδασκάλου ἐτελειοῦτο, εἰς τὴν ὀριμαζούσαν σκέψιν του, εἰς πρότυπον πατριώτου κληρικοῦ, ἀνδρὸς παρέχοντος τῆς ἀρετῆς παράδειγμα, προδιδάσκοντος εἰς τὸν Ἰωσήφ ὅτι ἀδεῶς ὀφείλει νὰ ἔχη πρὸς τὸν ὑπὲρ πατρίδος θάνατον. Καὶ ἀπὸ τὰς ζωηρὰς παραστάσεις τῆς ἡλικίας αὐτῆς διεμορφοῦτο βαθμηδὸν εἰς τὸν μελλέφηβον Ἰωσήφ ἡ καθοδηγητικὴ τοῦ βίου του ἀρχή, ὅτι ἐν τῷ ὑπὲρ τῆς πατρίδος θανάτῳ εὕρηται ἡ ἀρίστη, ἡ ἀληθὴς διδασκαλία, καὶ ἀπεκαλύπτετο εἰς αὐτὸν ἔτι, ὡς νόμος τῆς ζωῆς τῶν ὁμοειδῶν του, ἡ συμφυῖα μεταξὺ τῶν ρημάτων τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ ἀγῶνος δι' ἑλευθέραν πατρίδα.

Ἐπὶ τὰς ἰσχυρὰς ἐπιδράσεις ὀλιγοχρονίου ἀλλ' ἀδραῆς ἀναστροφῆς μετὰ

1. Βλ. ἐν *Μ. Παρανίκα*, Σχεδιάσμα, περὶ τῶν κατὰ τὴν τουρκοκρατουμένην Ἑλλάδα Σχολῶν, Κηπολις 1867.

2. Ἡ λαϊκὴ ὀνομασία τῆς ὀρθωφικῆς ἐπαναστάσεως ἐκ τῆς ἰταλικῆς λέξεως *all' érta* = ἐξέγερσις.

3. Βλ. *Μ. Παρανίκα*, ἐνθ' ἀν. σ. 37. Φαίνεται διὰ τοῦτο λίαν πιθανὴ ἡ ἐκδοχὴ ὅτι, λόγῳ τῆς συμμετοχῆς τοῦ Πολυζώη εἰς τὴν ἐπανάστασιν, ἐκλείσαν ἐπὶ τινα ἔτη αἱ πύλαι τῆς Σχολῆς τῶν Ἀμπελακίων.

τοῦ διδασκάλου του Πολυζώη καὶ τὰς παροτρύνσεις εὐσεβῶν γονέων, προεχειρίσθη Ἐναγνώστης, δεκατετραετῆς ἤδη τὴν ἡλικίαν. Ἡ ὑπηρεσία τοῦ Ἐναγνώστου ἦτο, διὰ πολλοὺς τῶν κληρικῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἡ ἀφετηρία πρὸς τὴν διακονίαν τῆς ἐκκλησίας. Περιερχόμενος τὰ χωρία τῶν Ἀμπελακίων ἀπήγγελλεν ἰδιοπονήτους λόγους. Ἐφρονημάτιζε καὶ παρεμύθει ἐν τῇ χριστιανικῇ πίστει, νουνεχῆς καὶ παρακλητικὸς πρὸς τοὺς θλιβομένους, διὰ τοῦ δώρου τῆς θείας δυνάμεως. Οἱ λόγοι του, ἀνάβλυσις αἰσθημάτων ἀλληλεγγύης καὶ ἀδελφότητος, λαμπρῶν ἀξιῶν, τὰς ὁποίας ὡς ἀροτῆρ ἐγεώργησεν εἰς τὴν γῆν τῆς δουλείας ἢ Σχολῆ τῶν Ἀμπελακίων, ἔφερον πρὸς ὄλους τὴν παρηγορίαν.

Ὡς μάγνης λίθος εἶλκε τὴν ψυχὴν τοῦ Ἰωσήφ τὸ ἔργον τοῦ ἐμπορικοῦ καὶ παραγωγικοῦ ἐκείνου συνεταιρισμοῦ τῶν Ἀμπελακίων, ὅπου χιλιάδες συνεργαζόμενοι συμπατριῶταί του, ἀνισούμενος ὁ καθείς εἰς τὸ πλῆθος, ἀπῆλυνον τοὺς καρπούς τοῦ ἁγίου ἰδρωτός των. Ἐνώπιον τῶν ἀνεγειρομένων ὑπὸ τοῦ κοινοῦ Ταμείου ἐκκλησιῶν, σχολείων, θεραπευτηρίων, εἰθίζετο εἰς τὴν πεπλανημένην ἰδέαν ὅτι ἀπέβαινον δυνατὰ καὶ καρποφόροι ἡ ζωὴ τῶν συμπατριωτῶν του καὶ ἡ ἀκόλυτος ἄσκησις τῆς λατρείας των ὑπὸ τὴν σουλτανικὴν κυριαρχίαν. Πολλῶ ὕστερον βεβαίως ἡ νεωτέρα πεῖρα τοῦ ὠρίμου κληρικοῦ, ἠντλημένη ἀπὸ τὰς καταδρομάς τοῦ τυράννου τῶν Ἰωαννίνων καὶ τὰς πρὸ τοῦ 1821 ἐθνικὰς περιπετείας, θὰ μετέβαλε τὸν προσανατολισμὸν του καὶ θ' ἀφύπνιζεν εἰς τὸ στῆθός του τὴν ἀδάμαστον ψυχὴν Ὀλυμπίου ἀρματωλοῦ.

Ὀλίγον χρόνον ἀφ' ὅτου ἔκλεισεν ἡ Σχολὴ τῶν Ἀμπελακίων, ὁ Ἰωσήφ μετέβη, μερίμνη τῶν γονέων του, εἰς Τσαριτσάνην διὰ νὰ συνεχίσῃ εἰς τὴν ὀνομαστὴν Σχολὴν τῆς τὴν διακοπεῖσαν παιδείουσί του. Ἐκεῖ συνεπλήρωσε τὸν κύκλον τῶν μαθημάτων καὶ ἐκεῖ ἐγνώρισε τὸν Κυριακὸν Οἰκονόμον, τὸν πατέρα τοῦ Κων. Οἰκονόμου «τοῦ ἱεροκέρυκος τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας». Ἡ μετ' αὐτοῦ κοινωνία ἐχάραξεν ὀριστικῶς τὴν ὁδὸν τῆς ζωῆς τοῦ Ἰωσήφ καὶ ἐπώτρυνεν αὐτὸν νὰ ἐνδυθῇ τὸν μονόπεπλον τοῦ κληρικοῦ χιτῶνα.

Φαίνεται ὅτι δεκαοκταετῆς ἐπέστρεψεν εἰς Ἀμπελάκια, ὅπου τὸν ἀνάμενεν ἡ τοῦ Ἐναγνώστου πεφιλημένη φροντίς. Διειτῶν ὅλην μελετῶν καὶ αὐτοδιδασκόμενος, ζηλωτῆς τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν προτύπων, πρὸς τὰ ἥθη τῶν Ἀποστόλων τὸν βίον αὐτοῦ ρυθμίζων, κύριον ἐντρύφημα ἔχων τοὺς περὶ ἱερωσύνης λόγους τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου, ἐτελειοῦτο, ἐν μέσφ φυσικοῦ τοπίου κινουῦντος πρὸς ἀνάτασιν, εἰς ὑποδειγματικὸν κληρικὸν καὶ ἀπέβαινε ὁ ἰθνητῆρ τῆς ἠθικῆς ζωῆς τῶν πολυπληθῶν ἀκροατῶν του. Ἐκτοτε ἤρχισε διακρινόμενος διὰ τὴν σεμνότητα τοῦ βίου, διὰ τὴν πρὸς τὰ θεῖα εὐσέβειαν καὶ εὐλάβειαν. Ὅτε δ' ἀπὸ τοῦ 1796 ἐπανήρχισε τὴν λειτουργίαν τῆς ἡ Σχολῆ τῶν Ἀμπελακίων, καταστάσα ἡ δευτέρα πλησίον τῆς

Ζαγοράς πνευματική ἐστία τῆς Θεσσαλίας, δὲν ὑστέρησε τῆς συντυχίας. Ἦκροάσατο τῶν μαθημάτων μιᾶς μεγάλης φυσιογνωμίας τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων, τοῦ Γρηγορίου Κωνσταντᾶ, ὅστις ἐδίδαξεν ἐπὶ δεκαετία συναπτὰ ἔτη, δώσας αἴγλην καὶ φήμην εἰς τὴν Σχολὴν ταύτην.¹

Αἱ ἀπὸ τῆς ἐκ Τσαριτσάνης ἐπανόδου ὀμιλίας του, ἐμφαίνουσαι τὸν ἀκοίμητον ζῆλόν του περὶ τὴν ἀποστολὴν τοῦ Κλήρου καὶ παρέχουσαι πολὺ καὶ ἀγαθοποιὸν ἔργον, ἐπεσπᾶσαντο τὴν πάνδημον ἐκτίμησιν ἐπὶ τὰς ἰκανότητας καὶ τὸ ἦθος του καὶ συνετέλεσαν νὰ καρῆ μοναχός, μετέπειτα δὲ νὰ χειροτονηθῆ Διάκονος, μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ Πρεσβύτερος.

Ἄλλ' ἐπῆλθον τὰ γεγονότα τοῦ Βελιγραδίου ἐν ἔτει 1798. Τρέχουσα ἔφθασεν ἀνὰ τὴν ὑπόδουλον Ἑλλάδα ἡ δεινὴ ἀγγελία περὶ τῆς θανατώσεως τοῦ Ρήγα Φερραίου καὶ τῶν συντρόφων του εἰς τὴν πόλιν αὐτήν.

Ὁ μαρτυρικὸς θάνατος τοῦ μεγάλου τῆς Θεσσαλίας τέκνου, τοῦ πρωτομάρτυρος τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας, σπονδὴ αἵματος εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς Πατρίδος, ρίζωσις ἀσβέστου μίσους κατὰ τῶν θηριωδῶν μουσουλμάνων εἰς τὰς καρδίας ὄλων τῶν ἐλλήνων, ἐδόνησεν, ὅπως ἄνεμος σύνομβρος τὸ δένδρον, ὅλην τὴν ὑπαρξίν τοῦ Ἰωσήφ. Ἡ θυσία τοῦ Ρήγα κατέκλυσε τὴν συνείδησίν του μὲ τὰ μεγάλα γεγονότα, ἅτινα ἀπὸ τῆς γεννήσεώς του ἐπὶ τοῦ ὑψηλοῦ ὄροπεδίου τῆς Ὀσσης, κατὰ τὴν ἐφηβίαν καὶ τὴν ἐνηλικίωσίν του, σκοτίζουσι τὴν νύκτα καὶ ὀξύνουσι τὴν ὀδύνην μακρᾶς ἐθνικῆς δουλείας: ἡ Ἀλλέρτα τῷ 1770, ὁ Λάμπρος Κατσώνης τῷ 1788, ὁ διδάσκαλός του Πολυζῶης τῷ 1790, τραγικὰ προογυμνάσματα τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, ἔπειτα ἡ θυσία τοῦ Ρήγα τῷ 1798, ἡ μεγάλη αὐτὴ μάχη τῆς ἰδέας τῆς ἐλληνικῆς ἀνεξαρτησίας.

Καὶ πρότερον μὲν τὰ γεγονότα ταῦτα, μαρτυροῦντα τὸν ἀφόρητον ἐν τῇ δουλείᾳ βίον τῶν ἐλλήνων Χριστιανῶν, ἐναπέθεσαν, δίκην νέφους ἐπὶ κορυφὴν ὄρους, τὴν στεφάνην τῆς θλίψεως ἐπὶ τοῦ μετώπου του. Διὰ τούτου ἀνεδεικνύετο αὐθεντικὸς δέκτης τῶν δεινῶν καὶ τῶν πόθων τῆς φυλῆς του. Θλίψεως οὐδέποτε σβεσθείσης ἀπὸ τὴν μορφήν του, ἵνα οὕτω καταφαίνεται ὅτι ὁ Ἰωσήφ ἀπεστράγγισεν ὅλην τὴν μεγάλην κύλικα τῶν κοινῶν πόνων καὶ κατέστη ἡ ἔκφρασις ἀκράτου πατριωτισμοῦ καὶ πίστεως.

Ἄλλὰ τῶρα τ' ἀνωτέρω γεγονότα διὰ νυκτὸς καὶ ἡμέρας μελετώμενα καὶ παρατηρούμενα, ὡς γενναῖα σπέρματα καὶ στήμονες γονιμοποιοὶ τῆς ἐθνικῆς ἀπολυτρώσεως, διανοίγουσι πρὸ τοῦ Ἰωσήφ τὴν σκηνὴν τοῦ ἐθνικοῦ δράματος τῶν ἐλλήνων.

Μὲ καθαρότητα προβάλλεται, εἰς τὴν σκῆψιν τοῦ ἀνδρουμένου ἤδη κληρικοῦ, ἡ ὑπερέχουσα ἀνάπτυξις τοῦ Ἔθνους, ἡ προῖοῦσα ὠριμότης τῆς συν-

1. *Μ. Παράνικα*, ἐνθ' ἀν. σ. 37.

ειδήσεώς του, ἡ ἀνοδος τῶν δυνάμεών του καὶ ἡ σαφῆς πορεία του, ἡ ἀνεκρίζωτος ἀπόφασίς του μεταξὺ ἐλευθερίας καὶ θανάτου.

Δὲν εἶναι τὰ συμβεβηκότα τοῦ κύκλου τῆς προσωπικῆς του ἐμπειρίας τυχαία δονήματα, κοινὰ συντυχήματα καὶ ἐφήμεροι γογγυσμοὶ τῶν ὑποδούλων ἐλλήνων, παρὰ τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων. Ἀντιθέτως. Τὰς συγκλονήσεις αὐτὰς διεῖπεν ὁ ὑπέρτατος νόμος τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως, ὁ ὑπὸ τῆς θείας βουλήσκαὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας ὀριζόμενος, οὕτινος τὸ ἐπίταγμα ἀπῆται ἐφεξῆς, κορυφαίας προσπαθείας, ἐνότητα ἠθικὴν τῶν δυνάμεων τοῦ Ἐθνοῦς ἐν τῷ ἀγῶνι πρὸς ἀποτίναξιν ἐπαχθοῦς ζυγοῦ.

Εἰς τοιαύτην πνευματικὴν καὶ ψυχικὴν βαθμίδα, εἰς τοιαύτην ὠριμότητα εἶχε φθάσει ὅταν ἐχειροτονεῖτο Διάκονος, ἕτοιμος νὰ ὀδεύσῃ μετὰ τῶν ὁμοειδῶν του, τὴν ἀπόκρημον στενωπὸν τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς αὐτοθυσίας!

Τὸ ὀδοιπορικὸν τοῦ Ἰωσήφ, κατὰ τοὺς πρώτους τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ ἐφημερίας του χρόνους, καλύπτει ἡ ἄγνοια. Ἄλλ' ἂν καὶ διαφέρον, μικρὸν εἶναι τὸ ζήτημα.

Ἡ φύσις του, ἡ παιδείσις του, αἱ ἀναστροφαὶ του καὶ ἡ βαθυτάτη του σύλληψις τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἐλληνικοῦ Κλήρου ἐπὶ τουρκοκρατίας, κατὰ τὸν τελευταῖον τῆς δουλείας αἰῶνα, οὐ μόνον δὲν τὸν περιώρισαν εἰς τὴν ἀσκησιν τῶν ἱερουργικῶν καθηκόντων του, ἀλλὰ συνετέλεσαν ὥστε νὰ βλέπῃ τὸν ἄμβωνα ὁμοίως καὶ ὡς ἀναβάθραν τοῦ θείου λόγου καὶ ὡς ὀρητήριον καὶ μεσόμαλον τοῦ ὑποδούλου Γένους, καὶ τὸν ἔφεραν εἰς τὸ μέσον τοῦ ἀθροῦς πλήθους, εἰς ἔτι ἐπισφαλῆς καθῆκον ὑπερτέρας θεραπείας καὶ εἰσφορᾶς, εἰς τὸν ζωογόνον ἄνεμον τοῦ μεγάλου ἀγῶνος, ὅπου αἱ διαπυχαι τοῦ ράσου του, κολπούμεναι εἰς ἄρματωλικοὺς λυγισμούς, μετέφερον εἰς τοὺς ὑποδούλους, τὸ ἄγγελμα τοῦ πολέμου καὶ τῆς ἀναστάσεως.

ΕΚΔΗΜΙΑ

Α'

«*Ἐξήλθες εἰς σωτηρίαν τοῦ λαοῦ σου.*

Ἀββ. 3,13

Κιβωτὸς πλήρης ἀπαρασαλεύτου πίστεως, μεστὸς γενναίων πατρῶων φρονημάτων, ὁ μελανόχρους καὶ ὑπισχνος Ἰωσήφ ἐξέρχεται, ἐφήλιξ ἤδη, ἀπὸ τὴν γενέθλιον αὐτοῦ στέγην, τὴν κοιλάδα τῶν Τεμπῶν, καὶ ὀδεύει τὴν ἀκανθοστερεῆ ὁδὸν τοῦ καθήκοντος, φέρων δρομαῖον τὸν πόδα ἐπὶ τὰ ἴχνη τῆς ἐθνικῆς μοίρας. Ἐκκαίεται ἀπὸ τὸν ἱερὸν ζῆλον νὰ θητεύσῃ ὑπὲρ τοῦ ἀγωνιζομένου ἑλληνικοῦ Ἔθνους καὶ τῆς ὀρθοδόξου αὐτοῦ Θρησκείας.

Εἰς τὸν πόρον ἐκεῖ τοῦ Πηγειοῦ διαβαίνων ἀπὸ τὴν φλιὰν μικροφυοῦς πολιτείας πρὸς τὸν πλατὺν ὀρίζοντα τοῦ ὑποδούλου Γένους, στρέφει τὴν κεφαλήν καὶ ὑστάτην φορὰν ἀφίνει τὸ βλέμμα ἐπὶ τῶν πρᾶνῶν τοῦ Κισσάβου διὰ νὰ κλείσῃ εἰς τὸν μυχὸν τῆς ψυχῆς του, ὡς παρήγορον φῶς, περιηλημένην εἰκόνα πατρῖου γῆς.

Λύπη πικρὰ τὸν περιβάλλει ὀδοιποροῦντα πρὸς τὴν Ἐπισκοπὴν Ἐλασσῶνος. Μιμνήσκειται τῶν ἡμερῶν τῆς πρώτης ἡλικίας, τῶν πρώτων πυκνῶν παραινέσεων εὐσεβῶν γονέων καὶ τῶν ὑστάτων κατὰ τὴν ἀναχώρησίν του προσρήσεών των. Ἐνθυμεῖται, ἐπικουρίας στήριγμα, τοὺς διδασκάλους του καὶ ὑπὲρ αὐτῶν τὸν Θεὸν ἐπικαλεῖται.

Ἄλλ' ἐθάρρει διαλογιζόμενος ὅτι τὸ κάλλιστον προεῖλετο ταχθεὶς εἰς τὴν διακονίαν τοῦ Χριστοῦ, ἐν μέσῳ δὲ τῶν συμπατριωτῶν του τῆς Θεσσαλίας, οὗς συναντᾷ καθ' ὁδὸν καὶ προσαγορεύει, πολλαπλασιάζει τὴν πρὸς τοὺς πόρους προσκατάρτησιν.

Εἰς τὴν Τσαριτσάνην, τὴν πατρίδα τῶν Οἰκονόμων, ἐτοποθετήθη τὸ πρῶτον ἐφημέριος ὁ ἱερομόναχος Ἰωσήφ, ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου Ἐλασσῶνος Ἰωαννικίου¹. Ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς αὐτόθι διακονίας του ὁ πληθυσμὸς τῆς κωμοπόλεως ἐκοινώνει πρὸς τὸν Ἰωσήφ, καθ' ἡμέραν καὶ πυκνότερον, εἰς στενότερον δεσμὸν ὀρθοδόξου πίστεως.

1. Ὁ Ἰωαννίκιος ἦτο τότε Ἐπίσκοπος Ἐλασσῶνος, δοθέντος ὅτι ὑπεγράφη παρ' αὐτοῦ κατὰ τὸ 1801 ὁ ὑπὸ τοῦ Κ. Οἰκονόμου φιλοπονηθεὶς «*Τόμος τὰ καθήκοντα τοῖς ἱερεῖσι, θεσπίζων*». Βλπ. σχετικῶς ἐν *Χρυσοστ. Παπαδοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, Α, σ. 147.

Ἐάν ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας ὡς διδάσκαλος ἐλάμπρυνε τὴν Σχολὴν τῆς Τσαριτσάνης, εἰ καὶ μικρὸν ἐν αὐτῇ διδάξας¹, ὁ Ἰωσήφ, ὅστις ἠκροάσατο ἐπὶ πολὺ τοῦ μεγάλου τούτου διδασκάλου², μετέδωκεν ὡς κληρικός, κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, εἰς τὰς ψυχὰς πολυπληθεστέρου ἀκροατηρίου, τὴν λαμπηδόνα τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ. Ἀμφότεροι ἤγον τὸν πεπειστευμένον εἰς αὐτοὺς λαόν, ὁ πρῶτος τοὺς παῖδας πρὸς τὸ φῶς τῆς παιδείας, ὁ δεύτερος τοὺς γονεῖς πρὸς τὸ φῶς τῆς πίστεως. Εἰς ζηλευτὸν δεσμὸν καὶ ἔντευξιν ἐναρμόνιον Παιδεία καὶ Ἐκκλησία ἀπετέλεσαν, εἰς τὸ πρόσωπον τῶν δύο τούτων λειτουργῶν, ἃν καὶ ἐπὶ μικρὸν, σπανίαν, πολύτιμον ποδηγεσίαν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν τέκνα καὶ γονεῖς συνήχθησαν εἰς θεϊαν ὁμόνοιαν καὶ ἠθικὴν ἀνύψωσιν.

Ὁ αὐστηρὸς καὶ ἀσκητικὸς βίος τοῦ Ἰωσήφ ὡς ἐφημερίου, ἡ ταπεινὴ δημοσία ἐν τῷ ναῷ ἐμφάνισίς του, ἔφερον τὴν σεβασμίαν πνοὴν καὶ τὴν ἀκτινοβολίαν τῆς ἑλληνικῆς λευίτικῆς παραδόσεως, εἶδος πρέπον εἰς ταπεινοφροσύνην καὶ μέλος ἡδύ. Τὰς ἀρετὰς αὐτὰς ὁ Ἰωσήφ ἐθεώρει θεμέλιον τοῦ ἀγῶνός του ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς ὀρθοδόξου θρησκείας.

Πλὴν ὅμως τῶν περιστάσεων ὁ ἀνίκητος ὀρισμὸς ἔκαμεν ὥστε ὑπὸ τὸν ἀξιοσέβαστον κληρικὸν νὰ ἐμφαίνηται ὁ ἀδόλου πίστεως ἐθνικὸς μαχητής.

Καλεποὺς καιροὺς καὶ πόνους ἔζη τότε τὸ δύσμοιρον ἡμῶν Γένος. Ἀπειχεν εἰσέτι ἢ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ΙΘ' ἑκατονταετηρίδος ἐκδηλωθεῖσα καὶ ἀναπτυχθεῖσα οἰκονομικὴ ἀνθησις τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. Θρηγὸς τώρα πολλὺς καὶ κακοδαιμονία μόλις ἐκρύπτοντο, ὑπὸ τὰ σαθρὰ ἐνδύματα τῶν ὑποδούλων χριστιανῶν. Κατὰ τὴν Θεσσαλίαν, ὡς καὶ καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα, οἱ πληθυσμοὶ ἐστέναζον ὑπὸ τὸ ἀτιμωτικὸν στίγμα τῆς τουρκικῆς δουλείας, τὸ χαράτσι. Οἱ χριστιανοὶ τῆς Θεσσαλίας, λάφυρον, βορὰ καὶ λεία τοῦ πρώτου τυχόντος μουσουλμάνου, ἐξηκολούθουν ὡς καὶ οἱ πατέρες των νὰ πληρώνωσι τὸ ἀντίλυτρον τοῦτο τῆς κεφαλῆς των, ἀφανιζόμενοι ἐν τῇ διαδρομῇ τοῦ χρόνου ὑπὸ τὴν δουλείαν.

Ὑπὸ τοιοῦτους ὄρους ἐθνικῆς ταπεινώσεως καὶ ἀφορήτου ζωῆς, δὲν ἠδύνατο ὁ Ἰωσήφ, εὖρωστος καὶ ἀνώματος τὴν φρένα, νὰ περιορίζηται εἰς τὴν ἤρεμον ἐκκλησιαστικὴν διακονίαν. Ἀνευρύνετο καὶ ἀνεπτύσσετο, ὡς ταχύφυλλος πλάτανος, εἰς ἀένναα κηρύγματα ἀνὰ τὴν περιοχὴν Ἑλασσῶνος.

Τέκνον ἀγῶν χωρικῶν, εἰς τὰς συμφορὰς τῶν ὁποίων ἠνδρώθη, ἠδύ-

1. Ἀπὸ τοῦ 1798—1802. Βλ. *Μ. Παράνικα*, ἐνθ' ἀν.

2. «Μεταξὺ τῶν μαθητῶν τῆς ἐν Τσαριτσάνῃ Σχολῆς, ὁ Κούμας εἶχε τὴν εὐχαρίστησιν νὰ βλέπη συνεχῶς καὶ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον τῆς Ἐπαρχίας Ἑλασσῶνος Ἰωαννίκιον, ἄνδρα φλεγόμενον ὑπὸ φιλομαθείας, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸν ἱερομόναχον Ἰωσήφ, τὸν μετὰ ταῦτα Ἐπίσκοπον Ρωγῶν ἀναδειχθέντα καὶ ἐν Μεσολογγίῳ ἔπειτα ὀλοκαύτωμα ἠρωϊσμοῦ καὶ αὐταπαρνήσεως γενόμενον». Βλ. *Α. Γούδα*, ἐνθ' ἀν. Β, σ. 258—261.

νήθη νὰ ἐκτιμήσῃ ὅποσον ὑπερφυῆς λαὸς ἦτο ὁ ἀγροτικὸς κόσμος καὶ ὁποία ἀείρουτος δύναμις διὰ τὴν ὕπαρξιν τοῦ Ἑθνους! Δύναμις, ἥτις ἀκριβῶς διὰ τοῦτο, ἐπλήσσετο θανασίμως καὶ κατεφθείρετο ἀπὸ τὸν βάρβαρον δυνάστην.

Μολονότι δὲ τὸ ἐλληνικὸν ὀρθόδοξον Γένος, ἐν μέσῳ τῶν καταθλίψεων καὶ τῶν δυστυχιῶν, τῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν, «διέσωσε τὸν πάτριον αὐτοῦ χαρακτῆρα καὶ διέμεινεν ἀδούλωτον τὴν ψυχὴν καὶ μισοτύραννον, ἐν ᾧ σωματικῶς ἔφερε τὰς βαρείας ἀλύσεις τῆς τυραννίας ἕνεκα τῆς ἐμμονῆς του ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ πίστει»¹, ἐν τούτοις, ὡς παρετήρει ὁ Ἰωσήφ, τὸ ἠθικὸν τῆς ὀρθοδόξου κοινωνίας τῆς ὀρεινῆς κωμοπόλεως καὶ τὸ τῆς λοιπῆς Θεσσαλίας, εἶχε τότε περιέλθει διὰ τοὺς ὄρους τούτους εἰς ἔκδηλον ἀμβλύτητα καὶ ψυχρότητα.

Τὴν ἀνύψωσιν τῶν πληθυσμῶν τούτων, εἰς τὰ στήθη τῶν ὁποίων διετηροῦντο ἀνόθευτα ἐλληνικὰ φρονήματα καὶ γνήσια ἐλληνικὰ παραδόσεις, ἔταξεν ὡς κύριον μέλημα τῆς ἀποστολῆς του.

Σύγκρατον γενναίων φρονημάτων καὶ σοφῆς νοουθεσίας ὑπῆρξεν τὸ κήρυγμα τοῦ Ἰωσήφ. Εἰς αὐτὸ ὁ θεῖος λόγος ὑπεδήλου τὸ θούριον τοῦ Φερραίου, «τὸ μυστικὸ τραγούδι», τὸ ὁποῖον οἱ ὑπόδουλοι ἔλληνες ἔψαλλον πρωτὰς καὶ ἐστέρας μετὰ τὴν προσευχὴν των. Ὁμοίως δὲ ἐκβάλλων τὸν δαιμονοφόροτον ἄσεβῆ, τὸν βάρβαρον τύραννον ὑπαινίσσετο.

Ἐπὶ τοὺς θόλους τῶν ἐκκλησιῶν, κάτωθεν ταπεινῶν στεγῶν παρεκκλησιῶν καὶ μονῶν τῆς ἐπαρχίας ἐκείνης, ἐξ ὧν παρῴδευε, ἀνήχησεν ἐπὶ ἔτη ὅλα ἐκ καρδίας γενναίας ὁ παρακλητικὸς λόγος καὶ ὁ κατανυκτικὸς ψαλμός του, ἰσχυρὸν ἔκκαυμα πίστεως πρὸς τὸν Χριστὸν καὶ τόλμης κατ' ἄσεβῶν τυράννων.

Ὡς ἱερεὺς τῆς ἐκκλησίας ἀπεκάθαιρεν, ὡς ὁ ὄμβρος τὴν γῆν, τὰς καρδίας τῶν χριστιανῶν εἰς τὰ νάματα τῆς πατρῴας πίστεως, καὶ ὡς ἀπόστολος τῆς ἐθνικῆς ἀναστάσεως, ἐσφυρηλάτει τὴν συνείδησίν των εἰς τὸν ἄκμονα τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων καὶ ἀνεπτέρου αὐτὴν μετὰ τὴν ὑπόμνησιν τῶν ἀδιάκόπων ἀπολυτρωτικῶν ἀγώνων τοῦ Γένους².

1. Λόγοι τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου, οὗς βλέπε εἰς *Χρυσσοστόμου Παπαδοπούλου*, ἐνθ' ἀν. Α, σ. 162.

2. Ὁ Ἰωσήφ ὑπῆρξε καθ' ἡμᾶς διδάσκαλος καὶ ἱεροκήρυξ. Διότι πέραν τῆς παραδόσεως, ἥτις ὡς διδάσκαλον καὶ ἱεροκήρυκα φέρει τοῦτον, τὰ σωζόμενα περὶ τῆς μεταγενεστέρως δράσεώς του στοιχεῖα, εἰδικώτερον δὲ τὰ ἐπὶ τῶν πολιορκιῶν τοῦ Μεσολογγίου (ἀλληλογραφία τῆς φρουρᾶς πρὸς τὴν Κεντρικὴν Διοίκησιν τῆς Ἑλλάδος, τηρουμένη ἐν τοῖς Γενικοῖς Ἀρχείοις τοῦ Κράτους, Λόγοι, Ἐπιστολαὶ του εἰς τὰ Ἑλληνικά Χρονικά, κλπ) ἰδία δὲ ἢ ἐκ προχείρου ὑπαγόρευσις τοῦ περιπύστου πρακτικοῦ τῆς Ἐξόδου, (περὶ οὗ βλπ. ἐν *N. Κασομούλη, Ἐνθυμήματα Στρατιωτικά*, καὶ τὴν ἐν ὑποσημειώσει παρατήρησιν τοῦ Ι. Βλαχογιάννη) ἀποτελοῦσιν ἀδιάσειστα τεκμήρια περὶ τῆς γενικωτέρας μορφώσεως δι' ἧς ἦτο προικισμένος ὁ Ἰωσήφ, καθιςτῶντα τὴν παράδοσιν βεβαίαν.

Ἡ πολύμορφος δρασίς τοῦ Ἰωσήφ δὲν ἐβράδυνε ν' ἀποδώσῃ τοὺς καρπούς της. Ἐφερε μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου τοὺς ὑποδούλους τῆς περιοχῆς Ἐλασσῶνος εἰς ἐνότητα ἀντιδράσεων κατὰ τοῦ τυράννου. Καὶ ἡ διδασκαλία του ἐν γένει, ἀκόμη καὶ ἂν τοῦτο διέφευγε τῆς ἀγρύπνου συνειδήσεώς του καὶ τῆς ἐμφύτου ὀξυδερκείας του, ἔτεινε νὰ μεταβάλῃ τοὺς ἀκροατὰς του πρῶτον μὲν εἰς πλήθη πιστεύοντα, εἶτα δὲ εἰς πλήθη δρῶντα.

Ἄλλ' ὅ,τι κυριωδέστερον καὶ κρισιμώτερον ἀνέβλυσεν ἀπὸ τὸν ἀκατάπονητον ἀγῶνα τοῦ Ἰωσήφ, κατὰ τὸ πρῶτον τοῦτο στάδιον, ἦτο ὅτι ὁ ὑπόδουλος γεωργὸς τῆς Θεσσαλικῆς γῆς ἔλαβε παρ' αὐτοῦ, ἐντὸς τῶν ὑφισταμένων ὄρων τῆς ἐθνικῆς ζωῆς, καὶ ἠνόησε τὸν ἀληθινὸν τύπον τῆς χριστιανικῆς πίστεώς του, τὸν νικηφόρον ἀγῶνα κατὰ τοῦ δυνάστου, ὡς θεμελιώδη ὄρον τῆς θρησκευτικῆς του υπάρξεως.

Ἀπὸ τοῦ 1711 εἶχε ριζωθῆ, εἰς τὴν συνείδησιν τῶν ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου καὶ νοτιῶς τούτου ὑποδούλων ἐλλήνων, ἡ πεπλανημένη ἰδέα ὅτι ἐκ τῆς ρωσικῆς βοήθειας, ἀπὸ τὸ Μόσχοβον, κατὰ τὸ δημῶδες ἄσμα, θὰ ἐθραύοντο αἱ ἀλύσεις τῆς ἐθνικῆς δουλείας καὶ θὰ ἠλευθεροῦτο ἡ πατρίς¹.

Τὸ σπέρμα αὐτῆς τῆς πλάνης ἔτρεφον εἰς τὸ ὑπόδουλον ἔθνος καὶ αἱ κατὰ καιροὺς πολεμικαὶ ρήξεις μεταξὺ Ρωσσίας καὶ Τουρκίας καὶ τὰ κυκλοφοροῦντα παραλλήλως χρομωδῆματα². Ἰδιαιτέρως εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀρματωλίκι τῶν Βλαχθαβαίων ἐπὶ τῶν Χασίων, ὁ κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν διευθύνων αὐτὸ «διὰ τῆς σπάθης καὶ τοῦ σταυροῦ» ὡς «καπιτᾶνος καὶ ὡς ἱερεὺς», Εὐθύμιος Βλαχάβας (Παπα-Θύμιος), τὴν σωτηριάν τῆς πατρίδος ἐναπέδωκεν εἰς τὴν ρωσικὴν πρωτοβουλίαν³.

Ἦδη ἀπὸ τοῦ 1807, ὅτε ὁ ρωσικὸς στόλος κατεναυμάχησε κάτωθεν τοῦ Ἄθωνος τὸν ὀθωμανικόν, διεδίδοντο εἰς τὰς πόλεις καὶ τὰ χωρία φῆμαι καὶ ἀνεθυμοῦντο θρυλλήματα περὶ τῆς ἐπικειμένης κατὰ τοὺς γησιμοὺς ἀπολυτρώσεως, ἐξεγείροντα τὰ πνεύματα καὶ τὰς καρδίας.

Τῶν κοινῶν τούτων αἰσθημάτων καὶ ἐλτίδων δὲν ἐπῆρξεν ἀμέτοχος ὁ Ἰωσήφ. Μὲ τὸν κραδασμὸν τῆς γενικῆς πίστεως ἐπὶ τὴν ἐγγύζουσαν ἀνάστασιν εἰς τὰ στήθη, ὡς καθήκον ὑπέρτερον ἔκρινε ν' ἀποδυσθῆ, ἰδέα τῆς Ἐπισκοπῆς, εἰς εἰρύτερον ἀνὰ τὴν Θεσσαλίαν κήρυγμα. Ἀνῆλθεν, ὡς φέρει ἡ παράδοσις, κηρύττων τὸν θεῖον λόγον καὶ μέχρως αὐτῆς τῆς Δεσπότης, τῆς Πρωτοχώρας τῶν ἀρματωλῶν τοῦ Βλαχάβα.

1. Τότε ἐνκλοφόρησαν ρωσικαὶ εἰς ἐλληνικὴν γλῶσσαν προκηρῶσεις, φθιάσαι μέχρι τῶν ἀρματωλῶν τοῦ Ὀλύμπου, καλοῦσαι τοὺς χριστιανοὺς εἰς τὰ ὄπλα κατὰ τῆς Τουρκίας. Βλ. *Α. Κοκκίνου*, Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπαρτάσις, Α. σ. 81 ἑπ.

2. Βλ. περὶ τούτων ἐν *Η. Κασοπούλη*, Ἐνθυμήματα Στρατιωτικὰ, Β, σ. 72 καὶ τὰς αὐτόθι ὑποσημειώσεις.

3. Τὸν πολιτικὸν πρὸς τὴν Ρωσίαν προσανατολισμὸν ἐκφράστων πολλοὶ Ἕλληγες κατὰ τὴν ἸΗ ἑκατονταετηρίδα, ἐν οἷς καὶ ὁ Εὐγένιος Βουλόγαρις, ἡ συνθετικὰ ἰσως μορφή τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων.

Ἐκεῖ, ἀπὸ ὑψηλοτέρας σκοπῆς, ὡς εἰς ὑπέρτατον ἀναβαθμὸν τῆς ἐθνικῆς ὑπάρξεως, εἶδε καὶ ἔψαυσεν, ὑπὸ τὸ στέγασμα τῶν ἀρματωλικῶν ὄπλων, τὸ ὄραϊον προχάραγμα ἐλευθέρας πατρίδος καὶ ἐκκλησίας, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἡ ἀλκίμαχος σκέψις του ἔκλειεν εἰς ποθητὸν ὄραμα ὄλην τὴν δούλην πατρίδα.

Ἐπὶ μακρὸν ἐσκήνωσεν, ὡς κληρικὸς ὑποδοῦλου ἔθνους, παλαίοντος διὰ τὴν ἐλευθερίαν, μεταξὺ τῶν ὀρειβίων ἐκείνων ἀγωνιστῶν τῶν Χασιῶν καὶ τοῦ Δομενίκου. Εἰς τὰς ψυχὰς τῶν νέων ἰδίως ἔσπειρεν ἐθνικὴν γονὴν γενναίων δονημάτων καὶ τὸ πατριωτικὸν του προάγγελμα ἢ ἀντηχήση ὡς πολεμικὸς παιὰν εἰς πολλοὺς ἐκ τούτων, ὅταν, ὠρίμους ἄνδρας πλέον, θὰ συναντήση κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821 εἰς Σκιάθον ὁ Φαρμακίδης καὶ θὰ τοὺς ὀδηγήσῃ, στρατιώτας τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος, εἰς τὸ κατὰ τὴν Εὐβοίαν πολεμικὸν στρατόπεδον.

Ἄλλὰ τὰ ἀρματωλίκια, τὰς ἐστίας αὐτὰς τῆς ἐλευθερίας τῶν χριστιανῶν, δὲν ἠνείχετο ὁ Ἀλῆ-Πασᾶς τῶν Ἰωαννίνων. Ἐπὶ τὰ ἔχνη τοῦ προκατόχου του Κούρτ-Πασᾶ, τοῦ ὀλετήρος τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770, ἐπεδίωξε δραστηρίως, ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 1787 ἀναλήψεως τοῦ ἀξιώματος τοῦ Δερβαντζῆ-Πασᾶ, νὰ συντριψῇ τὴν ἔξουσίαν τῶν χριστιανῶν ἀρματωλῶν καὶ νὰ ἐκριζώσῃ τὰ προνόμια τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων. Ἡ κραταίωσις τῆς ἔξουσίας του, ἐν Θεσσαλίᾳ ἰδίως, ἀπετέλει τὸν ἐπίμονον σκοπὸν του. Καὶ ὁ καιρὸς, ὃν ὁ Ἀλῆς ἀνέμενε διὰ ν' ἀναπτύξῃ τὴν τραγωδίαν τοῦ Χορμόβου ἐπὶ εὐρύτερας σκηνῆς, ἤγγισε¹.

Μεσοῦντος τοῦ Μαρτίου τοῦ 1809, ἔτους ρωσοτουρκικοῦ πολέμου, ὁ Παπα-Θύμιος ἐκήρυξε τὴν ἐπανάστασιν «ἄρας τὸν σταυρὸν καὶ ζώσας τὴν σπάθην», τὸν χρόνον αὐτὸν θεωρήσας δοθέντα πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν «χρησμῶν»².

Ἐναντίον τῆς ἐξεγέρσεως ὁ Ἀλῆς ἀπέστειλε τὸν υἱὸν του Μουχτάρ, ὅστις διαβὰς ἀνεπισκέτως ἐπὶ κεφαλῆς 15.000 ἀλβανῶν τὰ ἀκάλυπτα στενά τῶν Καλαρρυτῶν καὶ τοῦ Μετσόβου, ἐπέπεσε κατὰ τῶν ἀρματωλῶν τῶν Χασιῶν καὶ τοῦ Δομενίκου.

Ἄδοξον ὡς γνωστὸν καὶ ὀλέθριον διὰ τοὺς ἀόπλους χριστιανικοὺς πληθυσμοὺς ὑπῆρξε τὸ τέλος τῆς ἐπαναστάσεως αὐτῆς, τῆς τελευταίας πρὸ τοῦ 1821 εἰς τὴν μεγάλην σειρὰν τῶν ἀπὸ τοῦ 1463 ἐξεγέρσεων κατὰ τῆς τουρκικῆς κατακτῆσεως. Οἱ ἐπαναστάται ὑπὸ τὸν Θεοδωράκη Βλαχάβαν, τὸν ἀδελφὸν τοῦ Παπα-Θύμιου, συνετριβήσαν εἰς τὴν Καλαμπάκαν, ὁ δὲ Παπα-Θύμιος διωκόμενος παρεδόθη τελικῶς εἰς τὸν Ἀλῆ-Πασᾶν καὶ ἐτελεύτησε φρικώδη θάνατον εἰς Ἰωάννινα.

1. Ὡς θηριώδη πρᾶξιν προδοσίας καὶ αἵματος ἡ Ἱστορία ἔχει στιγματίσει τὸν φόνον τῶν κατοίκων τοῦ Χορμόβου, ὀρεινῆς χριστιανικῆς κοινότητος εἰς τὴν συμβολὴν τῶν ποταμῶν Ἄουσσας καὶ Δρύνου, ἐν ἔτει 1797.

2. Ν. Κασομούλη, ἔνθ' ἀν. σ. 72 ἐπ.

Τοὺς χριστιανούς τῆς Θεσσαλίας ὁ Μουχτάρ παρέδωκεν εἰς τὴν σφαγὴν. Μόλις ἐσώθη ἡ Τσαριτσάνη, ὅπου διέτριβεν ὁ τύραννος οὗτος εὐχούμενος¹.

Ὁ Ἰωσήφ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Μουχτάρ ἐκ Τσαριτσάνης ἠναγκάσθη νὰ παραμείνῃ μακρὰν τῶν ἐφημεριακῶν καθηκόντων. Ἄλλὰ δὲν ἐπορεύθη ἄλλην ὁδόν. Παρέμεινε ἐν μέσῳ τῶν πασχόντων χριστιανῶν τῆς Θεσσαλίας καὶ ἐβάδισε τὴν κοινὴν στενωπὸν τοῦ διωγμοῦ καὶ ἐγεύθη μέγιστον κλῆρον τῆς κοινῆς συμφορᾶς. Κατὰ τὴν δεινὴν αὐτὴν περίοδον ἀνέδειξε τὴν εὐαγγελικὴν ἀρετὴν τὴν κοσμοῦσαν τοὺς ἀληθεῖς ἀποστόλους τοῦ Χριστοῦ εἰς καιροὺς διωγμῶν.

Ἄλγῶν αὐτὸς παρεμύθει ἐν τῇ πίστει τοῦ Χριστοῦ τοὺς πολλούς, διωκόμενος ἔθαλπε τοὺς διωκόμενους, ὑπέροκος ἐπράυνε τὸν μόχθον τῶν πολλῶν. Ἀφιλόργυρος καὶ ἀφιλοκερδής, συλλογὰς χρημάτων καὶ ἐνδυμάτων ὑπὲρ τῶν πενήτων ἐνήργει καὶ διέθετε καὶ μὲ τοὺς συνάθλους, τοὺς συμπάσχοντας ἤδη ἐν τῷ διωγμῷ, ἐλυπεῖτο ταῦτά καὶ ταῦτά ἔχαιρε.

Οὗτω ὁ Ἰωσήφ ἀπὸ τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς διακονίας του ἀναφαίνεται εὐσθενῆς πνευματικὸς χειραγωγὸς τοῦ Θεσσαλικοῦ λαοῦ, μετέπειτα δέ, εἰς τὴν συνέχειαν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Βλαχάβα, σφυρηλατεῖται διὰ νὰ τελειωθῇ εἰς πρότυπον «καλοῦ ποιμένος».

Ἄν τὰ δεινὰ τῶν χριστιανῶν ἐπράυνοντο καὶ ἐμαλάσσετο ἡ κοινὴ ἀτυχία, τοῦτο, ὀφείλεται εἰς τὴν πνοὴν τῆς ἐγκαρτερήσεως καὶ τῆς φιλαλληλίας, τὴν ὁποίαν ἐνεφύσησεν ὁ ὑποδειγματικὸς βίος καὶ αἱ ἀγαθαὶ πράξεις τοῦ Ἰωσήφ.

Διὰ τῆς πολυχρονίου καὶ ἀκαταπονήτου προσπαθείας του ἡ πίστις ἀνεκυπτε καθ' ἡμέραν ἀκμαιότερα καὶ σφοδρότερον τὸ ἐθνικὸν φρόνημα.

Αἱ καταδρομαὶ τῶν ὀρδῶν τοῦ Ἄλῃ θὰ συνεχισθῶσι χωρὶς διακοπὴν ἐπὶ ἔτη. Θὰ συντρίψωσιν εἰς ἐρείπια καὶ ναοὺς καὶ θεσμοὺς κοινωφελεῖς², ἀλλὰ δὲν θὰ δυνηθῶσι νὰ κάμψωσι τὴν ἀντίστασιν τῶν χριστιανῶν, οἵτινες μὲ ἀκμαῖον τὸ φρόνημα καὶ ἀφθορον τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς «περὶ τὴν εὐσέβειαν ζωφύτου γῆς τῆς Ἑλλάδος», θὰ φιδάσωσι μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, ὑπὸ τιοιούτους ὡς ὁ Ἰωσήφ κληρικοῦς.

1. Ἡ σωτηρία τῆς Ἰσαριτσάνης, ἧς οἱ κάτοικοι ἐτροφοδότου τοὺς ἀρματωλοὺς τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Χασίων καὶ εἶχον μεταβάλλει τὰς οἰκίας των εἰς φρουρία, ὀφείλεται εἰς «τύφλωσιν» τῶν ὀθωμανῶν. Βλ. ἐν *N. Κασσομούλη, Ἐνθυμήματα Στρατιωτικά*, Α', σ. 7-75 καὶ τὰς αὐτόθι ὑποσημειώσεις.

2. Ὁ συνεταιρισμὸς τῶν Ἀμπελακίων ἐπλήγη ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν ἀλβανῶν τοῦ Ἄλῃ ἐν ἔτει 1811, ἐκλονίσθη δὲ καὶ οἰκονομικῶς (πτώχευσις τῆς Αὐστρίας) διὰ νὰ διαλυθῇ τελικῶς ἀπὸ τὴν ἐν ἔτει 1813 ἐνσκήψασαν πανώλην, ἐξ ἧς δὲν διεσώθησαν εἰμὴ ἐλάχιστοι κάτοικοι, ὡς πυρὴν τῆς ἀπὸ τοῦ 1815 ἀναγεννήσεως τῆς πρωτευούσης τοῦ Κισσάβου.

ΕΚΔΗΜΙΑ

Β'

«Μετὰ σοῦ εἰμι διαφυλάττων σε ἐν τῇ ὁδῷ πάσῃ, οὐ ἂν πορευθῆς»
Γεν. 8,15

Αλώφητον ἐξηκολούθησεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη τὸ αἱματόρροτον κῦμα τῶν διωγμῶν.

Ὁ Μουχτάρ, ἐπάξιος τοῦ Κούρτ Πασᾶ, ἐπέβαλε τὰ ἀντίποινα τούτου κατὰ τῶν ἀποστατῶν χριστιανῶν τῆς Θεσσαλίας. Φεύγων ἐκ Τσαριτσάνης διὰ τὴν ἔδραν του εἰς Τρίκκαλα, «ἄφηνεν ὀπισθὲν του, τὴν φρίκην καὶ τὸν τρόμον»¹.

Ἄλλ' ἂν ἀμέσως μετὰ τὴν συντριβὴν τοῦ κινήματος τοῦ Βλαχάβα, ὁ Ἰωσήφ κατώρθωσε νὰ μὴ συλληφθῆ, εὐτυχέστερος τοῦ συμπατριώτου του Κωνσταντίνου Οἰκονόμου², δὲν ἠδυνήθη ὅμως νὰ διαφύγῃ μέχρι τέλους τοὺς ὄνυχας τοῦ Ἀλῆ καὶ ἠκολούθησε πέντε ἔτη ὕστερον τὴν τύχην ἐκείνου.

Ἡ ἐξέγερσις τοῦ Βλαχάβα δὲν ἐσβέσθη εἰς τὴν μάχην τῆς Καλαμπάκας. Οἱ ἀρματωλοὶ τοῦ Ὀλύμπου συνεχίζουν τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν τουρκαλβανῶν τοῦ Ἀλῆ ἀπὸ τὰ ὄρητῆριά των τῆς Σκιαθοῦ, τῆς Σκοπέλου, τῆς Σκύρου, συνταράσσοντες τὰς παραθαλασσίους χώρας τῆς Θεσσαλίας ἀπὸ τοῦ Πηλίου μέχρι τοῦ κόλπου τῆς Θεσσαλονίκης. Καὶ ὅταν ἀκόμη μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς Ρωσσοτουρκικῆς Συνθήκης εἰς Βουκουρέστιον (1812), οἱ ἀρματωλοὶ οὗτοι ἀβρόθήθητι ἠναγκάσθησαν ἄλλοι μὲν νὰ παραδοῦσιν, ἄλλοι δὲ νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰ ἀρματωλίκια των, ὁ «ἀρεΐτολμος» Τζέλιος ἐξηκολούθησε τὴν δρᾶσίν του ἀποβὰς ἐπὶ τοῦ Κισσάβου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 1813, ὅτε κατεστράφη ὑπὸ τῶν ἀλβανῶν.

Τὸ σχέδιον τοῦ Ἀλῆ ἅμα τῇ ἀνόδῳ του εἰς τὸ Πασαλίκι τῶν Ἰωαννίνων, σχέδιον συντριβῆς τῶν ἀρματωλῶν χριστιανῶν καὶ ἐκπορθήσεως τῶν ἀρματωλικίων, τερματίζεται εἰς Θεσσαλίαν ὑπὸ τοῦ ἐπαξίου υἱοῦ του Βελῆ-Πασᾶ, τοποθετηθέντος ἐκ Πελοποννήσου εἰς τὴν Λάρισσαν κατὰ τὰ ἔτη 1813—1814, μὲ τὴν κρεοῦργησιν τῶν ὑπερηφάνων ἀρματωλῶν τοῦ Ὀλύμπου Λαζαίων³.

1. *N. Κασσομούλη*, ἐνθ' ἂν.

2. Συλληφθεὶς ἐν ἀρχῇ τοῦ σταδίου του ὁ Οἰκονόμος ὑπὸ τοῦ Μουχτάρ, διεσώθη μεσολαβήσῃ Μάνθου Οἰκονόμου, ἐνὸς τῶν γραμματέων τοῦ Ἀλῆ. Βλπ. σχετικῶς ἐν *Χρυσ. Παπαδοπούλου*, ἐνθ' ἂν. Α, σ. 147.

3. Βλπ. περιγραφὴν τῆς δραματικῆς ταύτης σκηνῆς καὶ τοῦ φονικοῦ ἐπιλόγου της εἰς τὴν ἀγορὰν τῆς Λαρίσης, ἐν *N. Κασσομούλη*, ἐνθ' ἂν. Α, σ. 78 ἐπ.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὑστάτων πυρῶν τῶν σβεννυμένων τούτων ἑλληνικῶν ἐπαναστάσεων καὶ κινημάτων τῶν πρὸ τοῦ 1821 πρὸς ἀπόσεισιν τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ, φέρεται συλληφθεὶς ὁ ἐφημέριος Τσαριτσάνης Ἰωσήφ¹.

Ἐγκαταλείπει πλέον ἀρχομένου τοῦ 1814 τὴν Θεσσαλίαν, τὸ πρῶτον αὐτὸ στάδιον διακονίας δυσπονήτου, καθ' ὃ ἀπὸ τὸν φόρον τῶν ἀπλῶν μελημάτων μέχρι τῶν μεγάλων δοκιμασιῶν τῆς χριστιανικῆς ποιμένης, αἱ ὁποῖαι ἀσιγήτως ἐτάραττον τὴν ψυχὴν του, καὶ μέχρι τῆς ἐξεγέρσεως τοῦ 1809 εἰς ἣν ὡς σύναθλος παρέστη, παιδευθεὶς ἐν μέσῳ τῶν ζοφερῶν μετὰ τὸ 1770 συνθηκῶν τοῦ Ἔθνους, τὸ μέτρον τοῦ καλοῦ μαθῶν, γαλουχηθεὶς εἰς τὴν πατρῴαν πίστιν καὶ πρὸς τ' ἀρχαῖα καὶ νεότερα παραδείγματα τοῦ Γένους ἀποβλέπων, θεομαινόμενος μετὰ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς λυτρώσεως αὐτοῦ τὴν διάνοιαν, ὡς ρυθμοῦ τῆς χριστιανικῆς ζωῆς, ἀπέγραψε κρισίμως τὸ ὄνομα του εἰς τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα.

Ἡ πολιτεία του ὅλη μεθηροσμένη εἰς τὰ συμφέροντα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἔθνους, ἠδραῖζετο ἐπὶ βίσεως ἀπαρασαλεύτου, ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος διὰ τὴν ἐλευθερίαν, τὴν ἀληθῆ ῥίζαν τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας. Καὶ τὰς ἀνάγκας καὶ τοὺς μόχθους καὶ τοὺς κινδύνους τοιοῦτου ἀγῶνος στέργει προθύμως καὶ ὁμοίως εἰς τούτους ἀπαντᾷ, ὑπέικων εἰς τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τὴν φωνὴν δούλης πατρίδος.

Ὅντοι μετὰ ἀδιάλειπτον θερμοουργὸν καὶ ἐθελήμονα διακονίαν εἶχε, κατὰ τὴν ὥραν τῆς συλλήψεώς του, ὑπερβῆ τὸ κοινὸν γνώρισμα τοῦ ὑποδούλου ἑλληνοσκληρικοῦ.

Οἱ ἠθικοὶ χαρακτῆρες τοῦ Ἰωσήφ συναθροίζονται ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος μέσῳ ἐπιπόνου πορείας, κατὰ στάθμην καὶ ὑψίδομον γραμμῆν, οἰκειᾶν εἰς ἐλευθέρας, χρηστὰς καὶ ἀλκιμάχους φύσεις, ἀπὸ τοῦ ἀξιοματικοῦ τῆς ὄψεως του καὶ τοῦ εὐπροσομίλου, ἀπὸ τῆς καρτερικότητος καὶ τῆς μετ' ἀληθείας ἀγάπης, ἕως τῆς ἀνυποκρίτου πίστεως καὶ τοῦ χρυσοῦ αὐτῆς περικράνου, τῆς αὐτοθυσίας.

Δὲν εἶναι ὁ σοφιστῆς τῶν ψευδῶν παρηγορημάτων. Συμμίγνυται ἐντὸς τῆς καμίνου τῶν κοινῶν ἀτυχιῶν μετὰ τοῦ ποιμνίου του καὶ τρέφεται ἀπὸ τὴν σύζωον αὐτοῦ ἐλπίδα προσδοκωμένης ἀναστάσεως. Ἐξ αὐτοῦ ἀντλεῖ, ἀπὸ τὸ στενάζον ὑπὸ τὴν δουλείαν ἑλληνικὸν Ἔθνος, τὸν γνώμονα τῆς ἰδίας του ζωῆς.

Ἔτι μᾶλλον δὲν εἶναι ὁ κῆρυξ τῆς πρὸς τοὺς τυράννους τοῦ Ἔθνους ὁμολογίας!

1. Εἶναι ἡ πιθανωτέρα ἐκδοχὴ, ἣν ἡ παράδοσις διετήρησε, τῆς ἄλλης τῆς φερούσης τὸν Ἰωσήφ ἐγκαταλείψαντα τὴν Θεσσαλίαν καὶ καταφυγόντα εἰς Ἄρταν διὰ τὴν σωθῆ. Ἡ τρίτη ἐκδοχὴ περὶ μεταβάσεώς του εἰς Πήλιον ἔνθα ἐφημέρευσε μέχρι τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 καὶ τῆς φυγῆς του μετὰ τὴν κατάπνιξιν οὐτῆς ἐν Θεσσαλομαγνησίᾳ, εἶναι καθ' ἡμᾶς ἀστήρικτος.

Μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν ὑποδούλων ἐλλήνων χριστιανῶν περιοχὴ εὐκόπου βίου καὶ εὐμαρείας ὑπῆρχε μόνον ὡς ἀντιμισθία οἰκετῶν καὶ δώρημα ἀνελλήνων. Καὶ ὑπὸ τὴν τουρκικὴν δουλείαν οὐδεμία ἄλλη διὰ τοὺς ὑποδούλους διεξόδος διανοίγεται, οὐδ' ὑφίσταται ἄλλη τις καταφυγή, εἰμὴ ὁ θάνατος, τὸ ὕστατον ἄσυλον τῶν ἐλευθέρων ψυχῶν, ὁ θάνατος ὡς γέρας ἀδυσωπότητος ἀγῶνος!

Καὶ τὴν ὁδὸν αὐτὴν πορεύεται χάριν τῆς πίστεως καὶ τῆς πατρίδος αὐτοκέλευστος, καὶ ἡ ἠθικὴ πυξίς του, χωρὶς ταλάντευσιν, στρέφεται πρὸς τὴν συντριβὴν τῶν ἀλύσεων τῆς δουλείας ὡς πρὸς τὸν πολικόν της ἀστέρα.

Ἄγων ἤδη τὸ 34ον ἔτος τῆς ἡλικίας του ὁ Ἰωσήφ εἶναι ὁ κληρικὸς τοῦ Ἔθνους του καὶ τοῦ αἰῶνός του, ἐπὶ τῆς μακρονηῆς, κρισίμου ἐκείνης σκηνῆς τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἐξελίξεως.

Διὰ τοῦτο τὴν νέαν αὐτοῦ δοκιμασίαν ὁ Ἰωσήφ θεωρεῖ ὡς δοκιμὴν στρατιώτου κληρικοῦ, ὡς μικρὸν ἔρανον εἰς τὸν βωμὸν τῆς πατρίδος. Τὴν σὺλληψίν του στοχάζεται ὄχι ὡς τέρμα ἀλλ' ὡς στιγμὴν μεγάλης καὶ ἐπιπόνου πορείας, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν εἶναι μόνος, αὐτὸς παρ' αὐτόν.

Προπορεύθησαν, διαλογίζεται, εἰς ἀέναον ἀφ' ἧς ἐδουλώθησαν φορὰν πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας των, πολλαὶ γενεαὶ ἀγωνιστῶν καὶ μαρτύρων. Καὶ ἀκολουθοῦσι τὴν αὐτὴν πορείαν αἱ ἐπόμενοι. Ἡ γενεὰ τοῦ 1770 καὶ τοῦ Πολυζώη, οἱ Φερραῖοι, οἱ Βλαχάβαι, οἱ ἀρματωλοὶ τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἡ ἰδική του γενεὰ τῆς Ἐπαναστάσεως, στρατιὰ νέων πολεμιστῶν, στρατιὰ ὅλη ἐλλήνων κληρικῶν, συνεχίζουσαι τὴν αὐτὴν πορείαν.

Τὰ βήματά των ἠχοῦσι σύστοιχα πλησίον του ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ, εἰς εὐδιάκριτον ἀντήχημα στρατοῦ, πεζοποροῦντος πρὸς τὸ πεδῖον τῆς κρισίμου μάχης.

Ὁ Ἰωσήφ εἰς χεῖρας τοῦ Βελῆ δισθάνεται ὅτι εἶναι εἰς τὴν παρὰ στάθμην ὀρθὴν ὁδόν, τὴν ἀγούσαν εἰς τὴν μάχην αὐτήν. Καὶ πρὸς αὐτὴν βαίνει ἐπὶ τὸν τύραννον μὲ ρυθμὸν γενναίου.

Ὡς ἐπὶ προμαχῶνος ἀγρυπνεῖ ἡ κουστωδία τῶν ἀλβανῶν δεσμοφυλάκων πέριξ τοῦ ἀποστάτου κληρικοῦ, τοῦ συμμαχητοῦ τοῦ μαρτυρικοῦ Βλαχάβα, ὁδοιποροῦσα πρὸς Ἰωάννινα. Εἰς σύντονον πορείαν διὰ τῆς Καλαμπάκας καὶ Κρύας Βρύσης¹ (παροδεύσεις πρὸς τὰ ἀρματωλίκια τοῦ Ἀσπροποτάμου καὶ τῶν Ἀγραφῶν), προχωρεῖ βιαζομένη πρὸς τὰς πηγὰς τοῦ Μέγδοβα καὶ διὰ τῶν κοιλάδων Ἀσπροποτάμου καὶ Ἄρτης ἀναπατεῖ ἐπὶ τοῦ ὄροπεδίου τῆς θρυλικῆς πόλεως.

Τὴν ἐλληνικὴν γῆν, ἧς ἡ πικρὰ θέα διαπλοῦται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ δεσμώτου κληρικοῦ, δὲν διφρηλατεῖ ὁ ἥλιος διὰ τὰ φωτίζη λαὸν «ἄπιστον καὶ φαῦλον».

1. Περὶ τῆς τοπωνυμίας αὐτῆς ἐπὶ τουρκοκρατίας, βλ. *IV. Κασομούλη*, ἔνθ' ἀν. σ. 215 καὶ τὴν αὐτόθι ὑποσημείωσιν Ἰ. Βλαχογιάννη.

Ἐντὸς τοῦ ζόφου τῆς δουλείας ἡ Θεσσαλία, πολυγόνος χώρα, διασώζει τοὺς πολεμιστὰς Λαπίθας τῆς εἰς τὰ ἄρματωλίκια τοῦ Ὀλύμπου, τῶν Χασσιῶν, τῆς Ραιθάνης, τοῦ Δομενίκου, τῆς Ἀγιάς, τοῦ Πηλίου. Καὶ ἡ Ἡπειρος, πρὸς ἣν ἄγεται δέσμιος ὁ Ἰωσήφ, «ἡ ἔνδοξος γῆ, γῆ πολυσημάτων ἀναμνήσεων καὶ δεινῶν ἀτυχιῶν», ἀνανεώνουσα τὴν ἀφθαρτον παράδοσιν τῆς ὡς ἔνωτικῆς κρίκου τοῦ ἑλληνισμοῦ, καταλάμπει τὸν ζόφον μὲ τὰ φῶτα τῶν περικλεῶν Σχολῶν τῆς¹.

Ἡ ἑλληνικὴ γῆ ὑπὸ τὰς ἀπείρους αὐτῆς ἐναλλαγὰς, ποικιλότερος, νεφοβόλος καὶ ἠλιαυγής, ἐκεῖ μὲν τεμνομένη ὑπὸ διαδοχικῶν ὑψιδόμων ὄροσειρῶν, ἐκεῖ δὲ πίπτουσα εἰς βαθεῖς αὐλῶνας, παρέμεινε ἡ ἰδία κατὰ τὸν ἀνθρώπινον δυναμισμὸν καὶ τὴν εὐφορίαν τῆς. Ἐκ τοῦ σκότους μακροῦς δουλείας ἀναδύεται κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἡ ἰδία σεβασμία γῆ, λίκνον τῆς ἐλευθερίας, μήτηρ ἀνθρωπίνων ἰδεῶν καὶ τροφὸς τῆς τέχνης.

Εἰς τὰ χωρία καὶ τὰς πολίχνας, ὑπὸ τὰς καλύβας καὶ τὰς ἀμφικλινεῖς ἢ ἐπιπέδους στέγας οἰκίσκων, οὓς σκέπει ὁ σταυρὸς τῶν μικρῶν ἐκκλησιῶν των, βομβεῖ εἰς τὴν ἀκοὴν ἢ ζωῆ τῆς χριστιανικῆς κοινότητος. Χωρικοί, ποιμένες καὶ ζευγηλαῖται εἶναι τὸ νεοελληνικὸν Ἔθνος εἴτε ἐπὶ ἀπροσίτων ὄρεων εἴτε εἰς βαθεῖς μυχοὺς διαβιοῖ, βαθύρριζον, ἀφθορον, ἐκ νέου ὀρθόν, καὶ εἰς ὅλα καὶ πανταχοῦ τῆς γῆς αὐτῆς σφύζει τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας, πνέει ὁ ἄνεμος τῆς πίστεως καὶ ἀνδρουῦται τὸ βούλημα τοῦ ἀγῶνος².

Ἡ ἐκπόρθησις τῶν ἄρματωλικῶν καὶ ἡ ὑποταγὴ τῶν ἄρματῶν εἰς τὸν Ἀλῆ, ἡ καταπίστις ἀλλεπαλλήλων ἐξεγέρσεων, δὲν κατώρθωσαν νὰ κάμψωσι τὴν ἀπόφασιν τοῦ ἀγῶνος καὶ ν' ἀνίσχωσι τὴν πορείαν τῆς ἐπαναστάσεως.

Ἡ κουστῶδια τῶν ἀλβανῶν μὲ τὸν Ἰωσήφ κατέρχεται πρὸς τὸ ἑλληνικὸν χωρίον Κατσίκα. Ἐμπρὸς διανοίγεται «ὡς πρασιὰ καταποικίλτος ἀπὸ ἄνθη καὶ γλόην, ἐντὸς πλαισίου χιονοσκεπῶν ὄρεων, ἡ κοιλάς τῆς Δοδώνης», μὲ τὴν Πίνδον ὑπὲρ αὐτὴν, «πυραμίδα μεγαλείου».

Ἀφοῦ διασχίσωσι τὸ ἑλληνικὸν χωρίον Μπαρκαμουῦτι, διέρχονται κάτωθεν τῆς Μονῆς τοῦ Ταξιάρχου Μιχαήλ, προσπερνῶσι τὸ Χάνι τῆς Μπουνίλας καὶ κατευθύνονται πρὸς τὴν καθέδραν τοῦ Ἀλῆ.

Ὅτε, μετ' ὀλιγόλεπτον στάσιν, ἤνοιξε ἡ Πύλη τῆς Καλοπηγῆς, ἡ νο-

1. Ο *F. L. Rougenville*, Voyage de la Grèce, I, Β II, σ. 117, ὁμιλεῖ περὶ κολλεγίου καὶ νοσοκομείου «ὀνομαστῶν χάρις εἰς τὴν δωρεάν τῶν ἰδρυτῶν των Καπλαῆ καὶ Ζωσιμᾶ. ὧν τὰ ὀνόματα ἔσσονται αἰωνίως προσφιλεῖ καὶ ἀξιοσέβαστα εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Ἡπείρου». Περὶ τῶν Σχολῶν, τῆς δράσεώς των καὶ τῶν διδασκάλων των, βλπ. *Μ. Παράνικα*, ἐνθ' ἄν.

2. Παρὰ τῆ κοινῇ γνώμῃ τῆς Εὐρώπης ἐπιστεύετο ἀντιθέτως ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲν θ' ἀναγεννᾶτο ποτὲ ἐκ τῆς τέφρας τῆς. Ἐλεγον «ἡ Ἑλλάς κατῆλθε σύμπασα εἰς τὸν τάφον».

τία εἴσοδος τῆς περιτειχισμένης πόλεως, ὁ Ἰωσήφ μετὰ τὴν διάνοιαν εἰς τὰ ῥήματα τοῦ Κυρίου «μετὰ σοῦ εἶμι ἐν τῇ ὁδῷ πάσῃ, οὐ ἂν πορευθῆς» διασκέλιζει αὐτὴν μετὰ θυμικὸν βῆμα, συνειδῶς ὅτι ὑπὸ τὴν δουλείαν εἰς τὴν αὐτὴν λειτουργίαν εὐρίσκεται εἴτ' ἔξω εἴτ' ἐντὸς τῶν φυλακῶν τοῦ σατραπού.

Τὰ Ἰωάννινα διὰ τοὺς ὑποδούλους Ἕλληνας κατοίκους των ἢ τοὺς φυλακισμένους ἢ τοὺς δμηρούς, κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν, δὲν εἶναι ἢ πόλις ἢ θεωμένη ὑπὸ ταξειδιώτου, ἢ περιβαλλομένη μετὰ ἄλλοις πολυπύργων τειχῶν, μετὰ τὸ σεράϊ τοῦ Ἄλῃ ἢ τὸ τέμενος τοῦ Καλὸ Πασᾶ, τὸ ἐκτισμένον ἐπὶ τοῦ χώρου τῆς ἐκκλησίας τοῦ Παντοκράτορος! Οὔτε τὸ βορβορῶδες παζάρι, οἱ ἔλικτοὶ δρόμοι, αἱ συνοικίαι, αἱ τεμνόμεναι ὑπὸ περιτοιχισμένων κοιμητηρίων, καὶ τὰ 14 τζαμιά τῆς.

Εἶναι, εἰς ἀγωνιστικὸν συμβολισμόν, κυρίως τὸ ἀνάκτορον Λιθαρίτζα, τὸ ἄντρον τοῦ σατραπού «μετὰ τὸ προσωπεῖον τοῦ δόλου καὶ τῆς θηριωδίας», ἢ ἔδρα τῆς ψοφοδοεῦς κυβερνήσεώς του, ἄνω. Καὶ κάτωθεν αὐτῶν, τὸ κτίριον τῶν φυλακῶν, ἢ Ζωσιμαία Σχολὴ «ἢ καλλιεργοῦσα ἐν σιγῇ τὰ γράμματα τὰ ἐκτοπισθέντα ἐκ γῆς, ἣτις ὑπῆρξε τὸ λίκνον των καὶ τὸ ἱερόν των». Καὶ αἱ χριστιανικαὶ συνοικίαι μετὰ τὰς 2.000 οἰκίας, ἐντὸς τῶν ὁποίων πάλονται ἀπὸ μῖσος αἱ καρδίαι τῶν ὑποδούλων καὶ αἱ 7 ἑλληνικαὶ ἐκκλησίαι τῆς πόλεως¹, ἐνθα συντηρεῖται αἰτίδιος ἢ φλόξ τῆς πίστεως, ἢ ἀρετὴ αὐτόχρομα ἐθνικῆς ἀλληλεγγύης.

Αὐτῆς τῆς ἀρετῆς αἱ γενναῖαι ἐκδηλώσεις συντηροῦσι τὰς φυλακάς, ἐντὸς τῶν ὁποίων κρατοῦνται τὰ θύματα τοῦ Ἄλῃ. «Ἄνδρες καὶ γυναῖκες διακονοῦσι τὴν ἐλεημοσύνην ἐνδεδυμένοι τὸ κιλίκιον, φέροντες τὸν σάκκον τῆς ἐπαιτείας καὶ κτυπῶντες τὰς θύρας διὰ νὰ ζητήσωσι τὸν ἄρτον τοῦ πτωχοῦ: *διὰ τοὺς ἀδελφούς μας φυλακωμένους*»².

Καὶ μετὰ τῶν ἀδελφῶν, ὑπὲρ τῶν ὁποίων αὐτὴ ἡ ἰκεσία καὶ ἐπίκλησις τῆς ἀλληλεγγύης τῆς χριστιανικῆς κοινότητος ἤρχετ' ἀπὸ τῆς ἡμέρας αὐτῆς τοῦ 1814 εἰς τοὺς δρομίσκους τῶν Ἰωαννίνων, συγκαταριθμεῖται καὶ ὁ εὐσθενὴς κληρικὸς Ἰωσήφ.

Καθ' ὃν χρόνον ὁ Ἰωσήφ ἔφθασεν εἰς Ἰωάννινα, ἢ ἔξουσία τοῦ Ἄλῃ

1. Μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν ἐκκλησιῶν τῶν Ἰωαννίνων κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν, ὁ Rougueville, ἐνθ' ἄν. Τ. Ι, σ. 117 ἐπ. μνημονεύει τὴν περὶφημον Μονὴν τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης. Αὐτῇ, γράφει, ἰδρῦθη «ὑπὸ εὐσεβῶν Σιναϊτῶν ὀρωμένων ἐκ τῆς ἀποικίας τῶν Συρίων μοναχῶν, οἵτινες διετείνοντο ὅτι εἶχον αὐτόγραφον δίπλωμα τοῦ Μωάμεθ γεγραμμένον, ὡς καὶ τὸ Κοράνιον τὸ πρῶτον, ἐπὶ ὀμοπλατῶν προβάτου καὶ ὀσπῶν καμήλου».

2. Ὁ Rougueville, ἐνθ. ἄν. ἐξαίρει τὴν ἀρετὴν αὐτὴν ὡς τὴν πρώτην μετὰ τῶν ἑλλήνων τῶν Ἰωαννίνων. Τὴν ἐλεητικὴν παράκλησιν ἐν τῷ γαλλικῷ κειμένῳ, ὁ συγγραφεὺς γράφει ἑλληνιστί.

εἶχε διέλθει τὴν πρώτην αὐτῆς κρίσιν¹. Ὡς συνέπεια δὲ αὐτῆς τῆς κρίσεως ἐμφανίζεται αἰσθητὴ μεταβολὴ εἰς τὴν ἔναντι τῶν ὑποδούλων χριστιανῶν πολιτείαν τῆς κυβερνήσεως τοῦ σατράπου, τὴν ὁποίαν ἐνισχύει καὶ ἡ καθυπόταξις τῶν ἁμαρτωλῶν.

Ὑπὸ τὸ κράτος τῆς κεντρικῆς μερίμνης περὶ τὴν πρὸς τὴν Πύλιν διαμάχην, αἱ ἐκρήξεις τῆς τοπικῆς τυραννίας τοῦ Ἄλῃ εἶχον μειορυσθῆ ἔναντι τῶν ἐλλήνων καὶ ἡ γενικὴ αὐτῶν κατάστασις ἐβελτιοῦτο.

Ἐντὸς τοιοῦτου κλίματος διηνοίγετο ἡ δυνατότης ν' ἀκολουθήσῃ ὁ Ἰωσήφ τὴν τύχην τοῦ Οἰκονόμου μᾶλλον ἢ ἐκείνην τοῦ Βλαχάβα.

Ὁ Μάνθος Οἰκονόμου ὑπῆρξε καὶ κατὰ τὴν δοκιμασίαν τοῦ Ἰωσήφ ὁ θερμὸς φίλος καὶ παραστάτης. Τὰς ἐνεργείας, εἰς ἃς ἀπεδύθη πρὸς σωτηρίαν τοῦ Ἰωσήφ ἠνύνησαν αἱ περιστάσεις, καὶ τῇ μεσολαβήσει του, ὁ Θεσσαλὸς κληρικὸς ἐλευθεροῦται διὰ νὰ συνεχίσῃ τὴν ἐθνικὴν καὶ θρησκευτικὴν δρασίαν του εἰς τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν Ἀρτης, ὅπου θὰ τὸν καταλάβῃ τὸ σάλπισμα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως.

1. Ὁ σουλτᾶνος Μαχμούτ πρόφρασιν ἔχων τὴν σφαγὴν τοῦ Γαρδικίου (1812) ἀφῆρσε τὸ Πασαλίκι τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τὸν Βελῆ-Πασᾶν, τὸν υἱὸν τοῦ Ἄλῃ, καὶ ἐτοποθέτησεν αὐτὸν εἰς τὸ ὑποδεέστερον Πασαλίκι τῆς Λαρίσης.

“ΜΑΧΟΥ ΥΠΕΡ ΠΙΣΤΕΩΣ ΚΑΙ ΠΑΤΡΙΔΟΣ,,

(Κατήχησις τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴν τελετὴν τῆς μνήσεως)

Εἰς τοὺς οἰκείους κόλπους τῆς Μητροπόλεως Ἄρτης, ἐνθ' ἀνακάμψας ἐκ μακροῦ διωγμοῦ κατέφυγε σῶος ὁ Ἰωσήφ, μικρὰ ὑπῆρξεν ἡ ἀνάπαυλα τῶν πόνων καὶ καμάτων, διότι ὀλίγον ἀπὸ τῆς ἀφίξεώς του, ἡ ἐπὶ τὴν πολυπαθῆ καὶ πανδάκρτον ποίμνην τῆς πόλεως ἐνσκήμασα πανώλης ὑπήγειρεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὑπέρικρα καθήκοντα.

Ἡ πόλις τῆς Ἄρτης, ἐπισκοπὴ ἀρχικῶς ὑποτεταγμένη εἰς τὴν Μητρόπολιν Ναυπάκτου, προήχθη εἰς Μητρόπολιν τῷ 1564¹, ἤρχισε δ' ἀκμάζουσα κυρίως μετὰ τὴν ἀποκάθαρσιν τῆς αἰρέσεως τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ζαχαρίου Ζεργάνου².

1. Ἡ Ναύπακτος, ἔδρα μητροπόλεως ἀπὸ τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος, ἠνώθει διοικητικῶς ἐπὶ Αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου Ἀλεξίου μετὰ τῆς Κυβερνήσεως Ἡπείρου, κληρουχίας τοῦ Δεσπότη Μιχαήλ, κατὰ τὰ μέσα τῆς ΙΒ' ἑκατονταετηρίδος. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἡ μητροπολιτικὴ ἔδρα τῆς Ναυπάκτου μετετέθη εἰς Ἄρταν, ἥτις ἔκτοτε καταλαμβάνει θέσιν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν. Ὑπὸ τὴν Μητρόπολιν Ναυπάκτου ὑπήγοντο, ὡς σημειοῦται εἰς τὴν ἐπιτομὴν Λέοντος τοῦ Σοφοῦ (notice) ἐννέα ἐπισκοπαί, ἧτοι Βονίτης, Ἀχελώου, Ρωγῶν, Ἰωαννίνων, Φωτικῆς, Ἀδριανουπόλεως, Βουθρωτοῦ καὶ Χειμάρρας. Ὁ Καντακουζηνὸς προσθέτει εἰς ταύτας καὶ τὴν Ἄρταν. [Βλ. F. H. L. Rougevillé, voyage de la Grèce, IV. B. X. 6. 47. Ἡ Ὀρθοκεντικὴ καὶ Ἐκκλησιαστικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια (Τ. Α, σ. 66^α- 670) ἀντὶ τῶν ἐπισκοπικῶν ἐπωνυμιῶν Ἀδριανουπόλεως καὶ Φωτικῆς γράφει Νικοπόλεως καὶ Δοδώνης, ἀναβιβάζει δὲ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀνωτέρω Ἐπισκοπῶν εἰς 13. (Βλ. σχετικῶς καὶ εἰς Ἐκκλησιαστικὸν Βῆμα, Τεύχ. 8 Αὐγ. 1953, Ν. Π. Παπαδοπούλου Πρωθυερέως, Ἐπισκοπὴ καὶ Ἐπίσκοποι Ρωγῶν). Ἡ Ἄρτα, Ἐπισκοπὴ ἀπὸ τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος κατὰ τ' ἀνωτέρω, προήχθη εἰς Μητρόπολιν τῷ 1564. Ἐκτοτε ὁ Μητροπολίτης συνῆψεν εἰς τοὺς τίτλους του καὶ ἐκεῖνον τῆς Ἡπείρου, ὃν ἀπὸ τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος ἀντεποιεῖτο ἡ Ναύπακτος, μετὰ τὴν ιδιότητα τοῦ Ἐξάρχου τῆς Αἰτωλίας. Μεταξὺ τῶν 14 Μητροπολιτῶν τῆς ἀπὸ τοῦ ἔτους 1656 ὁ Rougevillé, ἐνθ' ἄν. ΙΙ, σ. 276, ἀναφέρει καὶ τοὺς Ἰγνάτιον, τὸν μετέπειτα Οὐγγροβλαχίας, 1798, Γαβριήλ, 1811, καὶ Πορφύριον 1819. Ὁ τίτλος τῶν Μητροπολιτῶν τούτων κατὰ τὴν Ὀρθοκεντικὴν καὶ Ἐκκλησιαστικὴν Ἐγκυκλοπαίδειαν ἦτο «Ἄρτης καὶ Ναυπάκτου ὑπέριμος καὶ Ἐξαρχος Αἰτωλίας», διατηρηθεὶς μέχρι τῆς ἰδρύσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου.

2. Ὁ Ζεργάνος, Μητροπολίτης Ἄρτης (1620), ἐδημοσίευσε κατηχητικὸν λόγον, ἐνθα ἤρνετο τὴν μετουσίωσιν (transsubstantiation), δηλαδὴ τὴν κατὰ τὸ μυστήριον τῆς θείας εὐχαριστίας ἀλλαγὴν τῆς ὑποστάσεως τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου εἰς τοιαύτην σάματος καὶ αἵματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ προσεχώρησεν εἰς τὴν Ἐπαγγελίαν πίστεως τοῦ Auysbourg. Αὕτη ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τῶν Προτεσταντῶν τῷ 1530 περιεῖ-

Ἄν ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας ὡς διδάσκαλος ἐλάμπρυνε τὴν Σχολὴν τῆς Τσαριτσάνης, εἰ καὶ μικρὸν ἐν αὐτῇ διδάξας¹, ὁ Ἰωσήφ, ὅστις ἠκροάσατο ἐπὶ πολὺ τοῦ μεγάλου τούτου διδασκάλου², μετέδωκεν ὡς κληρικός, κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, εἰς τὰς ψυχὰς πολυπληθεστέρου ἀκροατηρίου, τὴν λαμπηδόνα τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ. Ἀμφότεροι ἤγον τὸν πεπειστευμένον εἰς αὐτοὺς λαόν, ὁ πρῶτος τοὺς παῖδας πρὸς τὸ φῶς τῆς παιδείας, ὁ δευτέρος τοὺς γονεῖς πρὸς τὸ φῶς τῆς πίστεως. Εἰς ζηλευτὸν δεσμὸν καὶ ἔντευξιν ἐναρμόνιον Παιδεία καὶ Ἐκκλησία ἀπετέλεσαν, εἰς τὸ πρόσωπον τῶν δύο τούτων λειτουργῶν, ἃν καὶ ἐπὶ μικρὸν, σπανίαν, πολύτιμον ποδηγεσίαν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν τέκνα καὶ γονεῖς συνήχθησαν εἰς θείαν ὁμόνοιαν καὶ ἠθικὴν ἀνύψωσιν.

Ὁ αὐστηρὸς καὶ ἀσκητικὸς βίος τοῦ Ἰωσήφ ὡς ἐφημερίου, ἡ ταπεινὴ δημοσία ἐν τῷ ναῷ ἐμφάνισίς του, ἔφερον τὴν σεβασμίαν πνοὴν καὶ τὴν ἀκτινοβολίαν τῆς ἑλληνικῆς λευϊτικῆς παραδόσεως, εἶδος πρέπον εἰς ταπεινοφοροσύνην καὶ μέλος ἡδύ. Τὰς ἀρετὰς αὐτὰς ὁ Ἰωσήφ ἐθεώρει θεμέλιον τοῦ ἀγῶνός του ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς ὀρθοδόξου θρησκείας.

Πλὴν ὅμως τῶν περιστάσεων ὁ ἀνίκητος ὀρισμὸς ἔκαμεν ὥστε ὑπὸ τὸν ἀξιοσέβαστον κληρικὸν νὰ ἐμφαίνηται ὁ ἀδόλου πίστεως ἐθνικὸς μαχητής.

Χαλεποὺς καιροὺς καὶ πόνους ἔζη τότε τὸ δύσμοιρον ἡμῶν Γένος. Ἀπεῖχεν εἰσέτι ἢ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ΙΘ' ἑκατονταετηρίδος ἐκδηλωθεῖσα καὶ ἀναπτυχθεῖσα οἰκονομικὴ ἀνθησις τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. Θρηῆνος τώρα πολὺς καὶ κακοδαιμονία μόλις ἐκρύπτοντο, ὑπὸ τὰ σαθρὰ ἐνδύματα τῶν ὑποδούλων χριστιανῶν. Κατὰ τὴν Θεσσαλίαν, ὡς καὶ καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα, οἱ πληθυσμοὶ ἐστέναζον ὑπὸ τὸ ἀτιμωτικὸν στίγμα τῆς τουρκικῆς δουλείας, τὸ χαράτσι. Οἱ χριστιανοὶ τῆς Θεσσαλίας, λάφυρον, βορὰ καὶ λεία τοῦ πρώτου τυχόντος μουσουλμάνου, ἐξηκολούθουν ὡς καὶ οἱ πατέρες των νὰ πληρώνωσι τὸ ἀντίλυτρον τοῦτο τῆς κεφαλῆς των, ἀφανιζόμενοι ἐν τῇ διαδρομῇ τοῦ χρόνου ὑπὸ τὴν δουλείαν.

Ἐπὶ τοιούτους ὄρους ἐθνικῆς ταπεινώσεως καὶ ἀφορήτου ζῶης, δὲν ἠδύνατο ὁ Ἰωσήφ, εὐρωστος καὶ ἀνώμοτος τὴν φρένα, νὰ περιορίζηται εἰς τὴν ἥρεμον ἐκκλησιαστικὴν διακονίαν. Ἀνευρύνετο καὶ ἀνεπτύσσετο, ὡς τανύφυλλος πλάτανος, εἰς ἀένναα κηρύγματα ἀνά τὴν περιοχὴν Ἐλασσῶνος.

Τέκνον ἀγῶν χωρικῶν, εἰς τὰς συμφορὰς τῶν ὁποίων ἠνδρώθη, ἠδου-

1. Ἀπὸ τοῦ 1798—1802. Βλ. *Μ. Παρανίκα*, ἐνθ' ἄν.

2. «Μεταξὺ τῶν μαθητῶν τῆς ἐν Τσαριτσάνῃ Σχολῆς, ὁ Κούμας εἶχε τὴν εὐχαρίστησιν νὰ βλέπη συνεχῶς καὶ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον τῆς Ἐπαρχίας Ἐλασσῶνος Ἰωαννίκιον, ἄνδρα φλεγόμενον ὑπὸ φιλομαθείας, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸν ἱερομόναχον Ἰωσήφ, τὸν μετὰ ταῦτα Ἐπίσκοπον Ρωγῶν ἀναδειχθέντα καὶ ἐν Μεσολογγίῳ ἔπειτα ὀλοκαύτωμα ἠρωϊσμοῦ καὶ αὐταπαρνήσεως γενόμενον». Βλ. *Α. Γούδα*, ἐνθ' ἄν. Β, σ. 258—261.

νήθη νὰ ἐκτιμήσῃ ὅποσον ὑπερφυῆς λαὸς ἦτο ὁ ἀγροτικὸς κόσμος καὶ ὅποια ἀείρουτος δύναμις διὰ τὴν ὑπαρξίν τοῦ Ἑθνους! Δύναμις, ἥτις ἀκριβῶς διὰ τοῦτο, ἐπλήσσετο θανασίμως καὶ κατεφθείρετο ἀπὸ τὸν βάρβαρον δυνάστην.

Μολονότι δὲ τὸ ἑλληνικὸν ὀρθόδοξον Γένος, ἐν μέσῳ τῶν καταθλίψεων καὶ τῶν δυστυχιῶν, τῶν μετὰ τὴν ἄλωσιν, «διέσωσε τὸν πάτριον αὐτοῦ χαρακτῆρα καὶ διέμεινεν ἀδούλωτον τὴν ψυχὴν καὶ μισοτύραννον, ἐν ᾧ σωματικῶς ἔφερε τὰς βαρεῖας ἀλύσεις τῆς τυραννίας ἕνεκα τῆς ἔμμονης του ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ πίστει»¹, ἐν τούτοις, ὡς παρετήρει ὁ Ἰωσήφ, τὸ ἠθικὸν τῆς ὀρθοδόξου κοινωνίας τῆς ὀρεινῆς κωμοπόλεως καὶ τὸ τῆς λοιπῆς Θεσσαλίας, εἶχε τότε περιέλθει διὰ τοὺς ὄρους τούτους εἰς ἔκδηλον ἀμβλύτητα καὶ ψυχρότητα.

Τὴν ἀνύψωσιν τῶν πληθυσμῶν τούτων, εἰς τὰ στήθη τῶν ὁπίων διετηροῦντο ἀνόθευτα ἑλληνικὰ φρονήματα καὶ γνήσια ἑλληνικὰ παραδόσεις, ἔταξεν ὡς κύριον μέλημα τῆς ἀποστολῆς του.

Σύγκρατον γενναίων φρονημάτων καὶ σοφῆς νοθεσίας ὑπῆρξεν τὸ κήρυγμα τοῦ Ἰωσήφ. Εἰς αὐτὸ ὁ θεῖος λόγος ὑπεδήλου τὸ θούριον τοῦ Φερραίου, «τὸ μυστικὸ τραγούδι», τὸ ὅποιον οἱ ὑπόδουλοι ἑλληνες ἔψαλλον πρωτὰς καὶ ἑσπέρας μὲ τὴν προσευχὴν των. Ὅμοίως δὲ ἐκβάλλων τὸν δαιμονοφόροτον ἀσεβῆ, τὸν βάρβαρον τύραννον ὑπαινίσσετο.

Ἐπὶ τοὺς θόλους τῶν ἐκκλησιῶν, κάτωθεν ταπεινῶν στεγῶν παρεκκλησιῶν καὶ μονῶν τῆς ἐπαρχίας ἐκείνης, ἔξ ὧν παρῶδευε, ἀνήχησεν ἐπὶ ἔτη ὅλα ἐκ καρδίας γενναίας ὁ παρακλητικὸς λόγος καὶ ὁ κατανυκτικὸς ψαλμός του, ἰσχυρὸν ἔκκαυμα πίστεως πρὸς τὸν Χριστὸν καὶ τόλμης κατ' ἀσεβῶν τυράννων.

Ὡς ἱερεὺς τῆς ἐκκλησίας ἀπεκάθαιρεν, ὡς ὁ ὄμβρος τὴν γῆν, τὰς καρδίας τῶν χριστιανῶν εἰς τὰ νάματα τῆς πατρῴας πίστεως, καὶ ὡς ἀπόστολος τῆς ἐθνικῆς ἀναστάσεως, ἐσφυρηλάτει τὴν συνείδησίν των εἰς τὸν ἄκμονα τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων καὶ ἀνεπτέρου αὐτὴν μὲ τὴν ὑπόμνησιν τῶν ἀδιακόπων ἀπολυτρωτικῶν ἀγώνων τοῦ Γένους².

1. Λόγοι τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου, οὗς βλέπε εἰς *Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου*, ἐνθ' ἄν. Α, σ. 162.

2. Ὁ Ἰωσήφ ὑπῆρξε καθ' ἡμᾶς διδάσκαλος καὶ ἱεροκήρυξ. Διότι πέραν τῆς παραδόσεως, ἥτις ὡς διδάσκαλος καὶ ἱεροκήρυκα φέρει τοῦτον, τὰ σωζόμενα περὶ τῆς μεταγενεστέρως δρασέως του στοιχεῖα, εἰδικώτερον δὲ τὰ ἐπὶ τῶν πολιορκιῶν τοῦ Μεσολογγίου (ἀλληλογραφία τῆς φρουρᾶς πρὸς τὴν Κεντρικὴν Διοίκησιν τῆς Ἑλλάδος, τηρουμένη ἐν τοῖς Γενικοῖς Ἀρχείοις τοῦ Κράτους, Λόγοι, Ἐπιστολαί του εἰς τὰ Ἑλληνικά Χρονικά, κλπ) ἰδία δὲ ἡ ἐκ προχείρου ὑπαγόρευσις τοῦ περιπτύστου πρακτικοῦ τῆς Ἐξόδου, (περὶ οὗ βλπ. ἐν *Ν. Κασομούλη, Ἐνθυμήματα Στρατιωτικά*, καὶ τὴν ἐν ὑποσημειώσει παρατήρησιν τοῦ Ι. Βλαχογιάννη) ἀποτελοῦσιν ἀδιάσειστα τεκμήρια περὶ τῆς γενικωτέρας μορφώσεως δι' ἧς ἦτο προικισμένος ὁ Ἰωσήφ, καθιστώντα τὴν παράδοσιν βεβαίαν.

Ἡ πολύμορφος δραῖσις τοῦ Ἰωσήφ δὲν ἐβράδυνε ν' ἀποδώσῃ τοὺς καρπούς της. Ἐφερε μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου τοὺς ὑποδούλους τῆς περιοχῆς Ἐλασσῶνος εἰς ἐνότητα ἀντιδράσεων κατὰ τοῦ τυράννου. Καὶ ἡ διδασκαλία του ἐν γένει, ἀκόμη καὶ ἂν τοῦτο διέφευγε τῆς ἀγρύπνου συνειδήσεώς του καὶ τῆς ἐμφύτου ὀξυδερκείας του, ἔτεινε νὰ μεταβάλλῃ τοὺς ἀκροατάς του πρῶτον μὲν εἰς πλήθη πιστεύοντα, εἶτα δὲ εἰς πλήθη δρῶντα.

Ἄλλ' ὅ,τι κυριωδέστερον καὶ κρισιμώτερον ἀνέβλυσεν ἀπὸ τὸν ἀκαταπόνητον ἀγῶνα τοῦ Ἰωσήφ, κατὰ τὸ πρῶτον τοῦτο στάδιον, ἦτο ὅτι ὁ ὑπόδουλος γεωργὸς τῆς Θεσσαλικῆς γῆς ἔλαβε παρ' αὐτοῦ, ἐντὸς τῶν ὑφισταμένων ὄρων τῆς ἐθνικῆς ζωῆς, καὶ ἠνόησε τὸν ἀληθινὸν τύπον τῆς χριστιανικῆς πίστεώς του, τὸν νικηφόρον ἀγῶνα κατὰ τοῦ δυνάστου, ὡς θεμελιώδη ὄρον τῆς θρησκευτικῆς του ὑπάρξεως.

Ἀπὸ τοῦ 1711 εἶχε ριζωθῆ, εἰς τὴν συνειδήσιν τῶν ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου καὶ νοτίως τούτου ὑποδούλων ἐλλήνων, ἡ πεπλανημένη ἰδέα ὅτι ἐκ τῆς ρωσικῆς βοήθειας, ἀπὸ τὸ Μόσκοβον, κατὰ τὸ δημῶδες ἄσμα, θὰ ἐθραυνοῦτο αἱ ἀλύσεις τῆς ἐθνικῆς δουλείας καὶ θὰ ἠλευθεροῦτο ἡ πατρίς¹.

Τὸ σπέρμα αὐτῆς τῆς πλάνης ἔτρεφον εἰς τὸ ὑπόδουλον ἔθνος καὶ αἱ κατὰ καιροὺς πολεμικαὶ ρήξεις μεταξὺ Ρωσσίας καὶ Τουρκίας καὶ τὰ κυκλοφοροῦντα παραλλήλως χρομωδῆματα². Ἰδιαιτέρως εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀρματωλίκι τῶν Βλαχαβαίων ἐπὶ τῶν Χασιῶν, ὁ κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν διευθύνων αὐτὸ «διὰ τῆς σπάθης καὶ τοῦ σταυροῦ» ὡς «καπιτάνος καὶ ὡς ἱερέως», Εὐθύμιος Βλαχάβας (Παπᾶ-Θύμιος), τὴν σωτηρίαν τῆς πατρίδος ἐναπέθεσεν εἰς τὴν ρωσσικὴν πρωτοβουλίαν³.

Ἦδη ἀπὸ τοῦ 1807, ὅτε ὁ ρωσσικὸς στόλος κατεναυμάχησε κάτωθεν τοῦ Ἄθωνος τὸν ὀθωμανικόν, διεδίδοντο εἰς τὰς πόλεις καὶ τὰ χωρία φῆμαι καὶ ἀνεθυμοῦντο θρυλλήματα περὶ τῆς ἐπικειμένης κατὰ τοὺς χρησμούς ἀπολυτρώσεως, ἐξεγείροντα τὰ πνεύματα καὶ τὰς καρδίας.

Τῶν κοινῶν τούτων αἰσθημάτων καὶ ἐλπίδων δὲν ὑπῆρξεν ἀμέτοχος ὁ Ἰωσήφ. Μὲ τὸν κραδασμὸν τῆς γενικῆς πίστεως ἐπὶ τὴν ἐγγίζουσαν ἀνάστασιν εἰς τὰ στήθη, ὡς καθῆκον ὑπέροτερον ἔκρινε ν' ἀποδυθῆ, ἄδεια τῆς Ἐπισκοπῆς, εἰς εὐρύτερον ἀνὰ τὴν Θεσσαλίαν κήρυγμα. Ἀνῆλθεν, ὡς φέρει ἡ παράδοσις, κηρύττων τὸν θεῖον λόγον καὶ μέχρις αὐτῆς τῆς Δεσκάτης, τῆς Πρωτοχώρας τῶν ἀρματωλῶν τοῦ Βλαχάβα.

1. Τότε ἐκυκλοφόρησαν ρωσσικαὶ εἰς ἐλληνικὴν γλῶσσαν προκηρύξεις, φθάσαι μέχρι τῶν ἀρματωλῶν τοῦ Ὀλύμπου, καλοῦσαι τοὺς χριστιανοὺς εἰς τὰ ὄπλα κατὰ τῆς Τουρκίας. Βλπ. Δ. Κοκκίνοῦ, *Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις*, Α. σ. 81 ἐπ.

2. Βλπ. περὶ τούτων ἐν Ν. Κασομούλη, *Ἐθνυμῆματα Στρατιωτικά*, Β, σ. 72 καὶ τὰς αὐτόθι ὑποσημειώσεις.

3. Τὸν πολιτικὸν πρὸς τὴν Ρωσσίαν προσανατολισμὸν ἐκήρυττον πολλοὶ Ἕλληνας κατὰ τὴν ΙΗ ἑκατονταετηρίδα, ἐν οἷς καὶ ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις, ἡ συνθετωτέρα ἴσως μορφή τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων.

Ἐκεῖ, ἀπὸ ὑψηλοτέρας σκοπῆς, ὡς εἰς ὑπέριστατον ἀναβαθμὸν τῆς ἐθνικῆς ὑπάρξεως, εἶδε καὶ ἔψαυσεν, ὑπὸ τὸ στέγασμα τῶν ἀρματωλικῶν ὄπλων, τὸ ὠραῖον προχάραγμα ἐλευθέρως πατρίδος καὶ ἐκκλησίας, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ἡ ἀλκίμαχος σκέψις του ἐκλείεν εἰς ποθητὸν ὄραμα ὅλην τὴν δούλην πατρίδα.

Ἐπὶ μακρὸν ἐσκήνωσεν, ὡς κληρικὸς ὑποδοῦλου ἔθνους, παλαίοντος διὰ τὴν ἐλευθερίαν, μεταξὺ τῶν ὀρεισιβίων ἐκείνων ἀγωνιστῶν τῶν Χασιῶν καὶ τοῦ Δομενίκου. Εἰς τὰς ψυχὰς τῶν νέων ἰδίως ἔσπειρεν ἐθνικὴν γονὴν γενναίων δονημάτων καὶ τὸ πατριωτικὸν του προάγγελμα ἢ ἀντηχήσῃ ὡς πολεμικὸς παιὰν εἰς πολλοὺς ἐκ τούτων, ὅταν, ὠρίμους ἄνδρας πλέον, θὰ συναντήσῃ κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821 εἰς Σκιάθον ὁ Φαρμακίδης καὶ θὰ τοὺς ὀδηγήσῃ, στρατιώτας τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος, εἰς τὸ κατὰ τὴν Εὐβοίαν πολεμικὸν στρατόπεδον.

Ἄλλὰ τὰ ἀρματωλίκια, τὰς ἐστίας αὐτὰς τῆς ἐλευθερίας τῶν χριστιανῶν, δὲν ἠνείχετο ὁ Ἄλῃ-Πασᾶς τῶν Ἰωαννίνων. Ἐπὶ τὰ ἔχρη τοῦ προκατόχου του Κούρη-Πασᾶ, τοῦ ὀλετήρος τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770, ἐπεδίωξε δραστηρίως, ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 1787 ἀναλήψεως τοῦ ἀξιώματος τοῦ Δερβαντζή-Πασᾶ, νὰ συντριψῇ τὴν ἐξουσίαν τῶν χριστιανῶν ἀρματωλῶν καὶ νὰ ἐκριζώσῃ τὰ προνόμια τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων. Ἡ κραταιώσις τῆς ἐξουσίας του, ἐν Θεσσαλίᾳ ἰδίως, ἀπετέλει τὸν ἐπίμονον σκοπὸν του. Καὶ ὁ καιρὸς, ὃν ὁ Ἄλῃς ἀνέμενε διὰ ν' ἀναπτύξῃ τὴν τραγωδίαν τοῦ Χορμόβου ἐπὶ εὐρυτέρας σκηνῆς, ἤγγισε¹.

Μεσοῦντος τοῦ Μαρτίου τοῦ 1809, ἔτους ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου, ὁ Παπα-Θύμιος ἐκήρυξε τὴν ἐπανάστασιν «ἄρας τὸν σταυρὸν καὶ ζώσας τὴν σπάθη», τὸν χρόνον αὐτὸν θεωρήσας δοθέντα πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν «χρησμῶν»².

Ἐναντίον τῆς ἐξεγέρσεως ὁ Ἄλῃς ἀπέστειλε τὸν υἱὸν του Μουχτάρ, ὅστις διαβάς ἀνεπισχέτως ἐπὶ κεφαλῆς 15.000 ἀλβανῶν τὰ ἀκάλυπτα στενά τῶν Καλαρρυτῶν καὶ τοῦ Μετσόβου, ἐπέπεσε κατὰ τῶν ἀρματωλῶν τῶν Χασιῶν καὶ τοῦ Δομενίκου.

Ἄδοξον ὡς γνωστὸν καὶ ὀλέθριον διὰ τοὺς ἀόπλους χριστιανικοὺς πληθυσμοὺς ὑπῆρξε τὸ τέλος τῆς ἐπαναστάσεως αὐτῆς, τῆς τελευταίας πρὸ τοῦ 1821 εἰς τὴν μεγάλην σειρὰν τῶν ἀπὸ τοῦ 1463 ἐξεγέρσεων κατὰ τῆς τουρκικῆς κατακτητήσεως. Οἱ ἐπαναστάται ὑπὸ τὸν Θεοδωράκη Βλαχάβαν, τὸν ἀδελφὸν τοῦ Παπα-Θύμιου, συνεντρίβησαν εἰς τὴν Καλαμπάκαν, ὃ δὲ Παπα-Θύμιος διωκόμενος παρεδόθη τελικῶς εἰς τὸν Ἄλῃ-Πασᾶν καὶ ἐτελεύτησε φρικώδη θάνατον εἰς Ἰωάννινα.

1. Ὡς θηριώδη πρᾶξιν προδοσίας καὶ αἵματος ἡ Ἱστορία ἔχει στιγματίσει τὸν φόνον τῶν κατοίκων τοῦ Χορμόβου, ὀρεινῆς χριστιανικῆς κοινότητος εἰς τὴν σύμβολην τῶν ποταμῶν Ἄουσας καὶ Δρόνου, ἐν ἔτει 1797.

2. Ν. *Κασομούλη*, ἐνθ' ἀν. σ. 72 ἐπ.

Τοὺς χριστιανούς τῆς Θεσσαλίας ὁ Μουχτάρ παρέδωκεν εἰς τὴν σφαγὴν. Μόλις ἐσώθη ἡ Τσαριτσάνη, ὅπου διέτριβεν ὁ τύραννος οὗτος εὐχολύμενος¹.

Ὁ Ἰωσήφ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Μουχτάρ ἐκ Τσαριτσάνης ἠναγκάσθη νὰ παραμείνῃ μακρὰν τῶν ἐφημεριακῶν καθηκόντων. Ἄλλὰ δὲν ἐπορεύθη ἄλλην ὁδόν. Παρέμεινε ἐν μέσῳ τῶν πασχόντων χριστιανῶν τῆς Θεσσαλίας καὶ ἐβάδισε τὴν κοινὴν στενωπὸν τοῦ διωγμοῦ καὶ ἐγεύθη μέγιστον κλῆρον τῆς κοινῆς συμφορᾶς. Κατὰ τὴν δεινὴν αὐτὴν περίοδον ἀνέδειξε τὴν εὐαγγελικὴν ἀρετὴν τὴν κοσμοῦσαν τοὺς ἀληθεῖς ἀποστόλους τοῦ Χριστοῦ εἰς καιροὺς διωγμῶν.

Ἄλγῶν αὐτὸς παρεμύθει ἐν τῇ πίστει τοῦ Χριστοῦ τοὺς πολλούς, διωκόμενος ἔθαλπε τοὺς διωκόμενους, ὑπέροχος ἐπράυνε τὸν μόχθον τῶν πολλῶν. Ἀφιλόργυρος καὶ ἀφιλοκερδής, συλλογὰς χρημάτων καὶ ἐνδυμάτων ὑπὲρ τῶν πενήτων ἐνήργει καὶ διέθετε καὶ μὲ τοὺς συνάθλους, τοὺς συμπάσχοντας ἤδη ἐν τῷ διωγμῷ, ἐλυπεῖτο ταῦτά καὶ ταῦτά ἔχαιρε.

Οὕτω ὁ Ἰωσήφ ἀπὸ τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς διακονίας του ἀναφαίνεται εὐσθενὴς πνευματικὸς χειραγωγὸς τοῦ Θεσσαλικοῦ λαοῦ, μετέπειτα δέ, εἰς τὴν συνέχειαν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Βλαχάβα, σφυρηλατεῖται διὰ νὰ τελειωθῇ εἰς πρότυπον «καλοῦ ποιμένος».

Ἄν τὰ δεινὰ τῶν χριστιανῶν ἐπραΰνοντο καὶ ἐμαλάσσετο ἡ κοινὴ ἀτυχία, τοῦτο, ὀφείλεται εἰς τὴν πνοὴν τῆς ἐγκαρτερήσεως καὶ τῆς φιλαλληλίας, τὴν ὁποίαν ἐνεφύσησεν ὁ ὑποδειγματικὸς βίος καὶ αἱ ἀγαθαὶ πράξεις τοῦ Ἰωσήφ.

Διὰ τῆς πολυχρονίου καὶ ἀκαταπονήτου προσπαθείας του ἡ πίστις ἀνέκυπτε καθ' ἡμέραν ἀκμαιότερα καὶ σφοδρότερον τὸ ἐθνικὸν φρόνημα.

Αἱ καταδρομαὶ τῶν ὀρδῶν τοῦ Ἄλῃ θὰ συνεχισθῶσι χωρὶς διακοπὴν ἐπὶ ἔτη. Θὰ συντρίψωσιν εἰς ἐρείπια καὶ νουὺς καὶ θεσμοὺς κοινωφελεῖς², ἀλλὰ δὲν θὰ δυνηθῶσι νὰ κάμψωσι τὴν ἀντίστασιν τῶν χριστιανῶν, οἵτινες μὲ ἀκμαῖον τὸ φρόνημα καὶ ἀφθορον τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς «περὶ τὴν εὐσέβειαν ζωφύτου γῆς τῆς Ἑλλάδος», θὰ φθάσωσι μέχρη τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, ὑπὸ τοιοῦτους ὡς ὁ Ἰωσήφ κληρικούς.

1. Ἡ σωτηρία τῆς Τσαριτσάνης, ἧς οἱ κάτοικοι ἐτροφοδότουν τοὺς ἀρματωλοὺς τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Χασίων καὶ εἶχον μεταβάλλει τὰς οἰκίας των εἰς φρούρια, ὀφείλεται εἰς «τύφλωσιν» τῶν ὀθωμανῶν. Βλ. ἐν *N. Κασσωμόλη, Ἐνθυμήματα Στρατιωτικά*, Α', σ. 7-75 καὶ τὰς αὐτόθι ὑποσημειώσεις.

2. Ὁ συνεταιρισμὸς τῶν Ἀμπελακίων ἐπλήγη ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν ἀλβανῶν τοῦ Ἄλῃ ἐν ἔτει 1811, ἐκλονίσθη δὲ καὶ οἰκονομικῶς (πτώχευσις τῆς Αὐστρίας) διὰ νὰ διαλυθῇ τελικῶς ἀπὸ τὴν ἐν ἔτει 1813 ἐνσκήψασαν πανώλην, ἐξ ἧς δὲν διεσώθησαν εἰμὴ ἐλάχιστοι κάτοικοι, ὡς πυρὴν τῆς ἀπὸ τοῦ 1815 ἀναγεννήσεως τῆς πρωτεύουσος τοῦ Κισσάβου.

ΕΚΔΗΜΙΑ

Β΄

«Μετὰ σοῦ εἶμι διαφυλάττων σε ἐν τῇ ὁδῷ πάσῃ, οὐ ἂν πορευθῆς»
Γεν. 8, 15

Αλώφητον ἐξηκολούθησεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη τὸ αἱματόρρουτον κῦμα τῶν διωγμῶν.

Ὁ Μουχτάρ, ἐπάξιος τοῦ Κούρτ Πασᾶ, ἐπέβαλε τὰ ἀντίποινα τούτου κατὰ τῶν ἀποστατῶν χριστιανῶν τῆς Θεσσαλίας. Φεύγων ἐκ Τσαριτσάνης διὰ τὴν ἔδραν του εἰς Τρίκκαλα, «ἄφηνεν ὀπισθὲν του, τὴν φρίκην καὶ τὸν τρόμον»¹.

Ἄλλ' ἂν ἀμέσως μετὰ τὴν συντριβὴν τοῦ κινήματος τοῦ Βλαχάβα, ὁ Ἰωσήφ κατώρθωσε νὰ μὴ συλληφθῆ, εὐτυχέστερος τοῦ συμπατριώτου του Κωνσταντίνου Οἰκονόμου², δὲν ἠδυνήθη ὅμως νὰ διαφύγῃ μέχρι τέλους τοὺς ὄνυχας τοῦ Ἀλῆ καὶ ἠκολούθησε πέντε ἔτη ὕστερον τὴν τύχην ἐκεῖνου.

Ἡ ἐξέγερσις τοῦ Βλαχάβα δὲν ἐσβέσθη εἰς τὴν μάχην τῆς Καλαμπάκας. Οἱ ἀρματωλοὶ τοῦ Ὀλύμπου συνεχίζουσι τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν τουρκαλβανῶν τοῦ Ἀλῆ ἀπὸ τὰ ὄρη τῆς Σκιαθοῦ, τῆς Σκοπέλου, τῆς Σκύρου, συνταράσσοντες τὰς παραθαλασσίους χώρας τῆς Θεσσαλίας ἀπὸ τοῦ Πηλίου μέχρι τοῦ κόλπου τῆς Θεσσαλονίκης. Καὶ ὅταν ἀκόμη μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς Ρωσσοτουρκικῆς Συνθήκης εἰς Βουκουρέστιον (1812), οἱ ἀρματωλοὶ οὗτοι ἀβρόηθητοι ἠναγκάσθησαν ἄλλοι μὲν νὰ παραδοθῶσιν, ἄλλοι δὲ νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰ ἀρματωλίκια των, ὁ «ἀρεῖτολμος» Τζέλιος ἐξηκολούθησε τὴν δρᾶσίν του ἀποβὰς ἐπὶ τοῦ Κισσάβου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 1813, ὅτε κατεστράφη ὑπὸ τῶν ἀλβανῶν.

Τὸ σχέδιον τοῦ Ἀλῆ ἅμα τῇ ἀνόδῳ του εἰς τὸ Πασαλίκι τῶν Ἰωαννίνων, σχέδιον συντριβῆς τῶν ἀρματωλῶν χριστιανῶν καὶ ἐκπορθήσεως τῶν ἀρματωλικῶν, τερματίζεται εἰς Θεσσαλίαν ὑπὸ τοῦ ἐπαξίου υἱοῦ του Βελῆ-Πασᾶ, τοποθετηθέντος ἐκ Πελοποννήσου εἰς τὴν Λάρισσαν κατὰ τὰ ἔτη 1813—1814, μὲ τὴν κρεοῦργησιν τῶν ὑπερηφάνων ἀρματωλῶν τοῦ Ὀλύμπου Λαζαίων³.

1. *N. Κασομούλη*, ἔνθ' ἄν.

2. Συλληφθεὶς ἐν ἀρχῇ τοῦ σταδίου του ὁ Οἰκονόμος ὑπὸ τοῦ Μουχτάρ, διεσώθη μεσολαβήσει Μάνθου Οἰκονόμου, ἐνὸς τῶν γραμματέων τοῦ Ἀλῆ. Βλπ. σχετικῶς ἐν *Χρυσ. Παπαδοπούλου*, ἔνθ' ἄν. Α, σ. 147.

3. Βλπ. περιγραφὴν τῆς δραματικῆς ταύτης σκηνῆς καὶ τοῦ φονικοῦ ἐπιλόγου της εἰς τὴν ἀγορὰν τῆς Λαρίσσης, ἐν *N. Κασομούλη*, ἔνθ' ἄν. Α, σ. 78 ἐπ.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὑστάτων πυρῶν τῶν σβεννυμένων τούτων ἑλληνικῶν ἐπαναστάσεων καὶ κινημάτων τῶν πρὸ τοῦ 1821 πρὸς ἀπόσεισιν τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ, φέρεται συλληφθεὶς ὁ ἐφημέριος Τσαριτσάνης Ἰωσήφ'.

Ἐγκαταλείπει πλέον ἀρχομένου τοῦ 1814 τὴν Θεσσαλίαν, τὸ πρῶτον αὐτὸ στάδιον διακονίας δυσπονήτου, καθ' ὃ ἀπὸ τὸν φόρτον τῶν ἀπλῶν μελημάτων μέχρι τῶν μεγάλων δοκιμασιῶν τῆς χριστιανικῆς ποιμένης, αἱ ὁποῖαι ἀσιγήτως ἐτάραττον τὴν ψυχὴν του, καὶ μέχρι τῆς ἐξεγέρσεως τοῦ 1809 εἰς ἣν ὡς σύναθλος παρέστη, παιδευθεὶς ἐν μέσῳ τῶν ζοφερῶν μετὰ τὸ 1770 συνθηκῶν τοῦ Ἔθνους, τὸ μέτρον τοῦ καλοῦ μαθῶν, γαλουχηθεὶς εἰς τὴν πατρῶαν πίστιν καὶ πρὸς τ' ἀρχαῖα καὶ νεώτερα παραδείγματα τοῦ Γένους ἀποβλέπων, θερμαινόμενος μὲ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς λυτρώσεως αὐτοῦ τὴν διάνοιαν, ὡς ρυθμοῦ τῆς χριστιανικῆς ζωῆς, ἀπέγραψε κρισίμως τὸ ὄνομά του εἰς τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα.

Ἡ πολιτεία του ὅλη μεθηροσμένη εἰς τὰ συμφέροντα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἔθνους, ἠδράζετο ἐπὶ βίσεως ἀπαρασαλεύτου, ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος διὰ τὴν ἐλευθερίαν, τὴν ἀληθῆ ρίζαν τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας. Καὶ τὰς ἀνάγκας καὶ τοὺς μόχθους καὶ τοὺς κινδύνους τοιοῦτου ἀγῶνος στέργει προθύμως καὶ ὁμοίως εἰς τούτους ἀπαντᾷ, ὑπέικων εἰς τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τὴν φωνὴν δούλης πατριδος.

Οὕτω μὲ ἀδιάλειπτον θερμορῶν καὶ ἐθελήμονα διακονίαν εἶχε, κατὰ τὴν ὥραν τῆς συλληψεώς του, ὑπερβῆ τὸ κοινὸν γνῶρισμα τοῦ ὑποδούλου ἑλληνος κληρικοῦ.

Οἱ ἠθικοὶ χαρακτῆρες τοῦ Ἰωσήφ συναθροίζονται ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος μέσῳ ἐπιπόνου πορείας, κατὰ στάθμην καὶ ὑψίδομον γραμμῆν, οἰκείαν εἰς ἐλευθέρως, χρηστὰς καὶ ἀλκιμάχους φύσεις, ἀπὸ τοῦ ἀξιοματικοῦ τῆς ὄψεώς του καὶ τοῦ εὐπροσομίλου, ἀπὸ τῆς καρτερικότητος καὶ τῆς μετ' ἀληθείας ἀγάπης, ἕως τῆς ἀνυποκρίτου πίστεως καὶ τοῦ χρυσοῦ αὐτῆς περικράνου, τῆς αὐτοθυσίας.

Δὲν εἶναι ὁ σοφιστῆς τῶν ψευδῶν παρηγορημάτων. Συμμίγνυται ἐντὸς τῆς καμίνου τῶν κοινῶν ἀτυχιῶν μετὰ τοῦ ποιμνίου του καὶ τρέφεται ἀπὸ τὴν σύζῳον αὐτοῦ ἐλπίδα προσδοκωμένης ἀναστάσεως. Ἐξ αὐτοῦ ἀντλεῖ, ἀπὸ τὸ στενάζον ὑπὸ τὴν δουλείαν ἑλληνικὸν Ἔθνος, τὸν γνῶμονα τῆς ἰδίας του ζωῆς.

Ἐτι μᾶλλον δὲν εἶναι ὁ κῆρυξ τῆς πρὸς τοὺς τυράννους τοῦ Ἔθνους ὁμολογίας!

1. Εἶναι ἡ πιθανωτέρα ἐκδοχὴ, ἣν ἡ παράδοσις διετήρησε, τῆς ἄλλης τῆς φερούσης τὸν Ἰωσήφ ἐγκαταλείψαντα τὴν Θεσσαλίαν καὶ καταφυγόντα εἰς Ἄρταν διὰ νὰ σωθῆ. Ἡ τρίτη ἐκδοχὴ περὶ μεταβάσεώς του εἰς Πήλιον ἔνθα ἐφημέρευσε μέχρι τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 καὶ τῆς φυγῆς του μετὰ τὴν κατάπνιξιν οὐτῆς ἐν Θεσσαλομαγνησίᾳ, εἶναι καθ' ἡμᾶς ἀστήρικτος.

Μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν ὑποδούλων ἑλλήνων χριστιανῶν περιοχὴ εὐκόπου βίου καὶ εὐμαρείας ὑπῆρχε μόνον ὡς ἀντιμισθία οἰκετῶν καὶ δώρημα ἀνελλήνων. Καὶ ὑπὸ τὴν τουρκικὴν δουλείαν οὐδεμίᾳ ἄλλῃ διὰ τοὺς ὑποδούλους διέξοδος διανοίγεται, οὐδ' ὑφίσταται ἄλλη τις καταφυγή, εἰμὴ ὁ θάνατος, τὸ ὕστατον ἄσυλον τῶν ἐλευθέρων ψυχῶν, ὁ θάνατος ὡς γέρας ἀδυσωπήτου ἀγῶνος!

Καὶ τὴν ὁδὸν αὐτὴν πορεύεται χάριν τῆς πίστεως καὶ τῆς πατρίδος αὐτοκέλευστος, καὶ ἡ ἠθικὴ πυξίς του, χωρὶς ταλάντευσιν, στρέφεται πρὸς τὴν συντριβὴν τῶν ἀλύσεων τῆς δουλείας ὡς πρὸς τὸν πολιτικὸν της ἀστέρα.

Ἄγων ἤδη τὸ 34ον ἔτος τῆς ἡλικίας του ὁ Ἰωσήφ εἶναι ὁ κληρικὸς τοῦ Ἔθνους του καὶ τοῦ αἰῶνός του, ἐπὶ τῆς μακρυνῆς, κρισίμου ἐκείνης σκηνῆς τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἐξελίξεως.

Διὰ τοῦτο τὴν νέαν αὐτοῦ δοκιμασίαν ὁ Ἰωσήφ θεωρεῖ ὡς δοκιμὴν στρατιώτου κληρικοῦ, ὡς μικρὸν ἔρανον εἰς τὸν βωμὸν τῆς πατρίδος. Τὴν σύλληψίν του στοχάζεται ὄχι ὡς τέρμα ἀλλ' ὡς στιγμὴν μεγάλης καὶ ἐπιπόνου πορείας, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν εἶναι μόνος, αὐτὸς παρ' αὐτόν.

Προπορεύθησαν, διαλογίζεται, εἰς ἀέναον ἀφ' ἧς ἐδουλώθησαν φορὰν πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας των, πολλαὶ γενεαὶ ἀγωνιστῶν καὶ μαρτύρων. Καὶ ἀκολουθοῦσι τὴν αὐτὴν πορείαν αἱ ἐπόμενοι. Ἡ γενεὰ τοῦ 1770 καὶ τοῦ Πολυζῶη, οἱ Φερραῖοι, οἱ Βλαχάβαι, οἱ ἀρματωλοὶ τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἡ ἰδικὴ του γενεὰ τῆς Ἐπαναστάσεως, στρατιὰ νέων πολεμιστῶν, στρατιὰ ὅλη ἑλλήνων κληρικῶν, συνεχίζουσαι τὴν αὐτὴν πορείαν.

Τὰ βήματά των ἡχοῦσι σύστοιχα πλησίον του ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ, εἰς εὐδιάκριτον ἀντήχημα στρατοῦ, πεζοποροῦντος πρὸς τὸ πεδίον τῆς κρισίμου μάχης.

Ὁ Ἰωσήφ εἰς χεῖρας τοῦ Βελῆ δαισθάνεται ὅτι εἶναι εἰς τὴν παρὰ στάθμην ὀρθὴν ὁδόν, τὴν ἄγουσαν εἰς τὴν μάχην αὐτήν. Καὶ πρὸς αὐτὴν βαίνει ἐπὶ τὸν τύραννον μὲ ρυθμὸν γενναίου.

Ὡς ἐπὶ προμαχῶνος ἀγρυπνεῖ ἡ κουστωδία τῶν ἀλβανῶν δεσμοφυλάκων πέριξ τοῦ ἀποστάτου κληρικοῦ, τοῦ συμμαχητοῦ τοῦ μαρτυρικοῦ Βλαχάβα, ὁδοιποροῦσα πρὸς Ἰωάννινα. Εἰς σύντονον πορείαν διὰ τῆς Καλαμπάκας καὶ Κρύας Βρύσης (παροδεύσεις πρὸς τὰ ἀρματωλίκια τοῦ Ἀσπροποτάμου καὶ τῶν Ἀγρᾶφων), προχωρεῖ βιαζομένη πρὸς τὰς πηγὰς τοῦ Μέγδοβα καὶ διὰ τῶν κοιλάδων Ἀσπροποτάμου καὶ Ἄρτης ἀναπατεῖ ἐπὶ τοῦ ὄροπεδίου τῆς θρυλικῆς πόλεως.

Τὴν ἑλληνικὴν γῆν, ἧς ἡ μικρὰ θέα διαπλοῦται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ δεσμώτου κληρικοῦ, δὲν διφρηλατεῖ ὁ ἥλιος διὰ τὰ φωτίζη λαὸν «ἄπιστον καὶ φαῦλον».

1. Περὶ τῆς τοπωνυμίας αὐτῆς ἐπὶ τουρκοκρατίας, Βλπ. *N. Κασομούλη*, ἐνθ' ἄν. σ. 215 καὶ τὴν αὐτόθι ὑποσημείωσιν Ἰ. Βλαχογιάννη.

Ἐντὸς τοῦ ζόφου τῆς δουλείας ἡ Θεσσαλία, πολυγόνος χώρα, διασώζει πρὸς πολεμιστὰς Λακίνας τῆς εἰς τὰ ἄρματαλίκια τοῦ Ὀλύμπου, τῶν Χασιῶν, τῆς Ρωψιάνης, τοῦ Δομενίου, τῆς Ἀγιάς, τοῦ Πηλίου. Καὶ ἡ Ἡπειρος, πρὸς τὴν ἄγεται δέσμιος ὁ Ἰωσήφ, «ἡ ἐνδοξος γῆ, γῆ πολυσημάτων ἀναμνησέων καὶ θειῶν ἀτυχιῶν», ἀνανεώνουσα τὴν ἀφθαρτον παράδοσιν τῆς ὡς ἐκωπασθῆναι χρίσκου τοῦ ἑλληνισμοῦ, καταλάμπει τὸν ζόφον μὲ τὰ φῶτα τῶν παρυπλάτων Σχολῶν τῆς¹.

Ἡ ἑλληνικὴ γῆ ὑπὸ τὰς ἀπείρους αὐτῆς ἐναλλαγάς, ποικιλοστέρως, νεφρωθῶς καὶ ἠλιασθῶς, ἐκεῖ μὲν τεμνομένη ὑπὸ διαδοχικῶν ὑψιδόμων ὄροσειρῶν, ἐκεῖ δὲ πίπτουσα εἰς βαθεῖς αὐλώνας, παρέμεινε ἡ ἰδία κατὰ τὸν ἀνθρωπίνου ὄψιν ὀφθαλμοῦ καὶ τὴν εὐφορίαν τῆς. Ἐκ τοῦ σκότους μακρᾶς δουλείας ἀνακλύεται κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἡ ἰδία σεβασμία γῆ, λίκνον τῆς ἑλευθερίας, μήτηρ ἀνθρωπίνων ἰδεῶν καὶ τροφὸς τῆς τέχνης.

Ἐὺς τὰ χωρία καὶ τὰς πολίνας, ὑπὸ τὰς καλύβας καὶ τὰς ἀμφικλινεῖς ἢ ἐπιπέδους στέγας οὐκίσκων, οἷς στέπει ὁ σταυρὸς τῶν μικρῶν ἐκκλησιῶν τῶν, βρομβεῖ εἰς τὴν ἄσπρον ἢ ζῶν τῆς χριστιανικῆς κοινότητος. Χωρικοί, ποιμένες καὶ τρωματῆται εἶναι τὸ νεοελληνικὸν ἔθνος εἴτε ἐπὶ ἀπροσίτων ὄρεων εἴτε εἰς βαθεῖς μυχοὺς διαβιοῖ, βαθύρριζον, ἀφθορον, ἐκ νέου ὀρθόν, καὶ εἰς πάντα καὶ πανταχοῦ τῆς γῆς αὐτῆς σφύζει τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας, πάντες δὲ ἀναμῶς τῆς πίστεως καὶ ἀνδροῦται τὸ βούλημα τοῦ ἀγῶνος².

Ἡ ἐπιπέδουσι τῶν ἄρματαλικῶν καὶ ἡ ὑποταγὴ τῶν ἄρματαλῶν εἰς τὴν Ἄλῃ, ἡ καταπάντης ἄλλεπαλλήλων ἑξεγέρσεων, δὲν κατώρθωσαν νὰ κάμψωσι τὴν ἀπόφασιν τοῦ ἀγῶνος καὶ ν' ἀνίσχωσι τὴν πορείαν τῆς ἐπαναστάσεως.

Ἡ κοινοδικία τῶν ἄλβανων μὲ τὸν Ἰωσήφ κατέρχεται πρὸς τὸ ἑλληνικὸν χωρίον Κατσίκια. Ἐμπρὸς διανοίγεται «ὡς πρασιὰ καταποικίλτος ἀπὸ ἀλβανῶν καὶ γλιόνην, ἐντὸς πλαισίου χιονοσκεπῶν ὄρεων, ἡ κοιλάς τῆς Δοδώνης», μὲ τὴν Πύλῃν ὑπὸ αὐτῆν, «πυραμίδα μεγαλείου».

Ἀφροῦ διασχιθῶσι τὸ ἑλληνικὸν χωρίον Μπαρκαμοῦτι, διέρχονται κατὰ τὴν τῆς Μονῆς τοῦ Τεξιάρχου Μιχαήλ, προσπερνῶσι τὸ Χάνι τῆς Μπουκίνας καὶ κατασυνέκωνται πρὸς τὴν καθέδραν τοῦ Ἄλῃ.

Ὅσα, μετ' ὀλιγόλεπτον στάσειν, ἤνοιξε ἡ Πύλη τῆς Καλοπηγῆς, ἡ νο-

1. O. F. L. Proumouille, Voyage de la Grèce, I, B II, σ. 117, ὁμιλεῖ περὶ καθαρῶν καὶ κοσμητικῶν «ὄνομαστῶν χάρις εἰς τὴν δωρεάν τῶν ἰδρυτῶν τῶν Κατάνης καὶ Ζουσιμῆ. ὅτι τὰ ὄνομαστὰ εἶναι αἰωνίως προσφιλεῖ καὶ ἀξιοσέβαστα εἰς τοὺς κατοικοῦντας τῆς ἡπείρου». Περὶ τῶν Σχολῶν, τῆς δράσεώς των καὶ τῶν διδασκαλικῶν των, ἴδ. III. Μαγαλῖκα, ἐνθ' ἀν.

2. Περὶ τῆς κοινῆς γῆς τῆς ἑλευθερίας ἐπιστεῖντο ἀντιθέτως ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲν εἶ ἀνεμνηστικὸς παρὰ ἐκ τῆς ἑξέσεως τῆς. Ἐλεγον «ἡ Ἑλλάς κατῆλθε σύμπτωσι εἰς τὸν τῆς».

τία εἴσοδος τῆς περιτειχισμένης πόλεως, ὁ Ἰωσήφ μὲ τὴν διάνοιαν εἰς τὰ ρήματα τοῦ Κυρίου «μετὰ σοῦ εἶμι ἐν τῇ ὁδῷ πάσῃ, οὐ ἂν πορευθῆς» διασκελίζει αὐτὴν μὲ θυμικὸν βῆμα, συνειδῶς ὅτι ὑπὸ τὴν δουλείαν εἰς τὴν αὐτὴν λειτουργίαν εὐρίσκειται εἴτ' ἔξω εἴτ' ἐντὸς τῶν φυλακῶν τοῦ σατραπόου.

Τὰ Ἰωάννινα διὰ τοὺς ὑποδούλους ἔλληνας κατοίκους τῶν ἢ τοὺς φυλακισμένους ἢ τοὺς ὁμήρους, κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν, δὲν εἶναι ἡ πόλις ἡ θεωμένη ὑπὸ ταξειδιώτου, ἡ περιβαλλομένη μὲ ἄλυσιν πολυπύργων τειχῶν, μὲ τὸ σεράϊ τοῦ Ἄλῃ ἢ τὸ τέμενος τοῦ Καλὸ Πασαῖ, τὸ ἐκτισμένον ἐπὶ τοῦ χώρου τῆς ἐκκλησίας τοῦ Παντοκράτορος! Οὔτε τὸ βορβορῶδες παζάρι, οἱ ἐλικτοὶ δρόμοι, αἱ συνοικίαι, αἱ τεμνόμεναι ὑπὸ περιτοιχισμένων κοιμητηρίων, καὶ τὰ 14 τζαμιὰ τῆς.

Εἶναι, εἰς ἀγωνιστικὸν συμβολισμόν, κυρίως τὸ ἀνάκτορον Λιθαρίτζα, τὸ ἄντρον τοῦ σατραπόου «μὲ τὸ προσωπεῖον τοῦ δόλου καὶ τῆς θηριωδίας», ἡ ἔδρα τῆς ψοφοδεοῦς κυβερνήσεώς του, ἄνω. Καὶ κάτωθεν αὐτῶν, τὸ κτίριον τῶν φυλακῶν, ἡ Ζωσιμαῖα Σχολὴ «ἡ καλλιεργοῦσα ἐν σιγῇ τὰ γράμματα τὰ ἐκτοπισθέντα ἐκ γῆς, ἧτις ὑπῆρξε τὸ λίκνον τῶν καὶ τὸ ἱερόν τῶν». Καὶ αἱ χριστιανικαὶ συνοικίαι μὲ τὰς 2.000 οἰκίας, ἐντὸς τῶν ὁποίων πάλλονται ἀπὸ μῖσος αἱ καρδίαι τῶν ὑποδούλων καὶ αἱ 7 ἑλληνικαὶ ἐκκλησίαι τῆς πόλεως¹, ἔνθα συντηρεῖται ἀτίδιος ἡ φλόξ τῆς πίστεως, ἡ ἀρετὴ αὐτόχρημα ἐθνικῆς ἀλληλεγγύης.

Αὐτῆς τῆς ἀρετῆς αἱ γενναῖαι ἐκδηλώσεις συντηροῦσι τὰς φυλακάς, ἐντὸς τῶν ὁποίων κρατοῦνται τὰ θύματα τοῦ Ἄλῃ. «Ἄνδρες καὶ γυναῖκες διακονοῦσι τὴν ἐλεημοσύνην ἐνδεδυμένοι τὸ κιλίκιον, φέροντες τὸν σάκκον τῆς ἐπαιτείας καὶ κτυπῶντες τὰς θύρας διὰ νὰ ζητήσωσι τὸν ἄρτον τοῦ πτωχοῦ: διὰ τοὺς ἀδελφούς μας φυλακωμένους»².

Καὶ μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν, ὑπὲρ τῶν ὁποίων αὐτὴ ἡ ἰκεσία καὶ ἐπίκλησις τῆς ἀλληλεγγύης τῆς χριστιανικῆς κοινότητος ἤχει κατὰ τὰς ἡμέρας αὐτὰς τοῦ 1814 εἰς τοὺς δρομίσκους τῶν Ἰωαννίνων, συγκαταριθμεῖται καὶ ὁ εὐσθενὴς κληρικὸς Ἰωσήφ.

Καθ' ὃν χρόνον ὁ Ἰωσήφ ἔφθασεν εἰς Ἰωάννινα, ἡ ἔξουσία τοῦ Ἄλῃ

1. Μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν ἐκκλησιῶν τῶν Ἰωαννίνων κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν, ὁ Rougueville, ἐνθ' ἄν. Τ. Ι, σ. 117 ἐπ. μνημονεῖ τὴν περιφημον Μονὴν τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης. Αὕτη, γράφει, ἰδρύθη «ὑπὸ εὐσεβῶν Σιναΐτων ὁρμωμένων ἐκ τῆς ἀποικίας τῶν Συρίων μοναχῶν, οἵτινες διετείνοντο ὅτι εἶχον αὐτόγραφον δίπλωμα τοῦ Μωάμεθ γεγραμμένον, ὡς καὶ τὸ Κοράνιον τὸ πρῶτον, ἐπὶ ὠμοπλατῶν προβάτου καὶ ὀστῶν καμήλου».

2. Ὁ Rougueville, ἐνθ. ἄν. ἐξαίρει τὴν ἀρετὴν αὐτὴν ὡς τὴν πρώτην μεταξὺ τῶν ἐλλήνων τῶν Ἰωαννίνων. Τὴν ἐλεητικὴν παράκλησιν ἐν τῷ γαλλικῷ κειμένῳ, ὁ συγγραφεὺς γράφει ἑλληνιστί.

εἶχε διέλθει τὴν πρώτην αὐτῆς κρίσιν¹. Ὡς συνέπεια δὲ αὐτῆς τῆς κρίσεως ἐμφανίζεται αἰσθητὴ μεταβολὴ εἰς τὴν ἔναντι τῶν ὑποδούλων χριστιανῶν πολιτείαν τῆς κυβερνήσεως τοῦ σατράπου, τὴν ὁποίαν ἐνισχύει καὶ ἡ καθυπόταξις τῶν ἁμαρτωλῶν.

Ἐπὶ τὸ κράτος τῆς κεντρικῆς μερίμνης περὶ τὴν πρὸς τὴν Πύλην διαμάχην, αἱ ἐκρήξεις τῆς τοπικῆς τυραννίας τοῦ Ἀλῆ εἶχον μετριασθῆ ἔναντι τῶν ἐλλήνων καὶ ἡ γενικὴ αὐτῶν κατάστασις ἐβελτιοῦτο.

Ἐντὸς τοιοῦτου κλίματος διηνοίγετο ἡ δυνατότης ν' ἀκολουθήσῃ ὁ Ἰωσήφ τὴν τύχην τοῦ Οἰκονόμου μᾶλλον ἢ ἐκείνην τοῦ Βλαχάβα.

Ὁ Μάνθος Οἰκονόμου ὑπῆρξε καὶ κατὰ τὴν δοκιμασίαν τοῦ Ἰωσήφ ὁ θερμὸς φίλος καὶ παραστάτης. Τὰς ἐνεργείας, εἰς αἷς ἀπεδύθη πρὸς σωτηρίαν τοῦ Ἰωσήφ ἠνθόησαν αἱ περιστάσεις, καὶ τῇ μεσολαβήσει του, ὁ Θεσσαλὸς κληρικὸς ἐλευθεροῦται διὰ νὰ συνεχίσῃ τὴν ἐθνικὴν καὶ θρησκευτικὴν δρασίαν του εἰς τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν Ἀρτης, ὅπου θὰ τὸν καταλάβῃ τὸ σάλπισμα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως.

1. Ὁ σουλτάνος Μαχμουτ πρόφασιν ἔχων τὴν σφαγὴν τοῦ Γαρδικίου (1812) ἀφῆρσε τὸ Πασαλίκι τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τὸν Βελῆ-Πασάν, τὸν υἱὸν τοῦ Ἀλῆ, καὶ ἐτοποθέτησεν αὐτὸν εἰς τὸ ὑποδέεστερον Πασαλίκι τῆς Λαρίσσης.

“ΜΑΧΟΥ ΥΠΕΡ ΠΙΣΤΕΩΣ ΚΑΙ ΠΑΤΡΙΔΟΣ,,

(Κατήχησις τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴν τελετὴν τῆς μνήσεως)

Εἰς τοὺς οἰκείους κόλπους τῆς Μητροπόλεως Ἄρτης, ἔνθ' ἀνακάμψας ἐκ μακροῦ διωγμοῦ κατέφυγε σῶος ὁ Ἰωσήφ, μικρὰ ὑπῆρξεν ἢ ἀνάπαυλα τῶν πόνων καὶ καμάτων, διότι ὀλίγον ἀπὸ τῆς ἀφίξεώς του, ἦ ἐπὶ τὴν πολυπαθῆ καὶ πανδάκρυτον ποιόνην τῆς πόλεως ἐνσκήψασα πανώλης ὑπήγειρεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὑπέρικρα καθήκοντα.

Ἡ πόλις τῆς Ἄρτης, ἐπισκοπὴ ἀρχικῶς ὑποτεταγμένη εἰς τὴν Μητρόπολιν Ναυπάκτου, προήχθη εἰς Μητρόπολιν τῷ 1564¹, ἤρχισε δ' ἀμάζουσα κυρίως μετὰ τὴν ἀποκάθαρσιν τῆς αἵρέσεως τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ζαχαρίου Ζεργάνου².

1. Ἡ Ναύπακτος, ἔδρα μητροπόλεως ἀπὸ τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος, ἠνώθε διοικητικῶς ἐπὶ Αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου Ἀλεξίου μετὰ τῆς Κυβερνήσεως Ἡπείρου, κληρουχίας τοῦ Δεσπότη Μιχαήλ, κατὰ τὰ μέσα τῆς ΙΒ' ἑκατονταετηρίδος. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἡ μητροπολιτικὴ ἔδρα τῆς Ναυπάκτου μετετέθη εἰς Ἄρταν, ἥτις ἔκτοτε καταλαμβάνει θέσιν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν. Ὑπὸ τὴν Μητρόπολιν Ναυπάκτου ὑπήγοντο, ὡς σημειοῦται εἰς τὴν ἐπιτομὴν Λέοντος τοῦ Σοφοῦ (notice) ἔννεα ἐπισκοπαί, ἧτοι Βονίτισης, Ἀγελώου, Ρωγῶν, Ἰωαννίνων, Φωτικῆς, Ἀδριανουπόλεως, Βουθρωτοῦ καὶ Χειμάρρας. Ὁ Καντακουζηνὸς προσθέτει εἰς ταύτας καὶ τὴν Ἄρταν. [Βλπ. F. H. L. Rougeville, voyage de la Grèce, IV. B. X. 6. 47. Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ καὶ Ἐκκλησιαστικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια (Τ. Α, σ. 666- 670) ἀντὶ τῶν ἐπισκοπικῶν ἐπωνυμιῶν Ἀδριανουπόλεως καὶ Φωτικῆς γράφει Νικοπόλεως καὶ Δοδώνης, ἀναβιβάζει δὲ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀνωτέρω Ἐπισκοπῶν εἰς 13. (Βλπ. σχετικῶς καὶ εἰς Ἐκκλησιαστικὸν Βῆμα, Τεύχ. 8 Αὐγ. 1952, Ν. Π. Παπαδοπούλου Πρωθυερέως, Ἐπισκοπὴ καὶ Ἐπίσκοποι Ρωγῶν). Ἡ Ἄρτα, Ἐπισκοπὴ ἀπὸ τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος κατὰ τ' ἀνωτέρω, προήχθη εἰς Μητρόπολιν τῷ 1564. Ἐκτοτε ὁ Μητροπολίτης συνῆψεν εἰς τοὺς τίτλους του καὶ ἐκεῖνον τῆς Ἡπείρου, ὃν ἀπὸ τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος ἀντεποιεῖτο ἡ Ναύπακτος, μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ Ἐξάρχου τῆς Αἰτωλίας. Μεταξὺ τῶν 14 Μητροπολιτῶν τῆς ἀπὸ τοῦ ἔτους 1656 ὁ Rougeville, ἔνθ' ἄν. II, σ. 276, ἀναφέρει καὶ τοὺς Ἰγνάτιον, τὸν μετέπειτα Οὐγγροβλαχίας, 1798, Γαβριήλ, 1811, καὶ Πορφύριον 1819. Ὁ τίτλος τῶν Μητροπολιτῶν τούτων κατὰ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν καὶ Ἐκκλησιαστικὴν Ἐγκυκλοπαίδειαν ἦτο « Ἄρτης καὶ Ναυπάκτου ὑπέριμος καὶ Ἐξαρχος Αἰτωλίας », διατηρηθεὶς μέχρι τῆς ἰδρύσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου.

2. Ὁ Ζεργάνος, Μητροπολίτης Ἄρτης (1620), ἐδημοσίευσεν κατηχητικὸν λόγον, ἐνθα ἠρνεῖτο τὴν μετουσίωσιν (transsubstantiation), δηλαδὴ τὴν κατὰ τὸ μυστήριον τῆς θείας εὐχαριστίας ἀλλαγὴν τῆς ὑποστάσεως τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου εἰς τοιαύτην σώματος καὶ αἵματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ προσεχώρησεν εἰς τὴν Ἐπαγγελίαν πίστεως τοῦ Auyssbourg. Αἴτη ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τῶν Προτεσταντῶν τῷ 1530 περιεῖ-

Αὐτόθι ἀρχιεράτευσε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὁ μητροπολίτης Πορφυρίου, ὁ ἀπὸ Βιθυνίας. Οὗτος διέκρινεν εἰς τὸν Ἰωσήφ, ὄχι μόνον τὸ μαχητικὸν τοῦ Ἔθνους τέκνον, ἀλλὰ καὶ τὸν θερμουργὸν κληρικόν, οὗτινος τὸ στάδιον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ διέβλεπε λαμπρόν.

Ἐπὶ τῇ βάσει καὶ τῶν συστάσεων Μάνθου Οἰκονόμου, ὁ Πορφυρίου, ἀκριβέστατος περὶ τὴν κρίσιν προσώπων, τὴν ἀρίστην ἔκαμεν ἐπιλογὴν προσλαβὼν τὸν Ἰωσήφ ὡς Πρωτοσύγκελλον τῆς Μητροπόλεως.

Ἀπὸ τῆς νεωτέρας αὐτῆς θέσεως ὁ Ἰωσήφ δημιουργεῖ στενὴν κοινωνίαν μετὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς μεγάλης χριστιανικῆς κοινότητος τῆς πόλεως καὶ τῆς περιοχῆς τῆς¹. Δὲν περιορίζεται εἰς τὸν κύκλον τῆς διοικήσεως τῆς ἐκκλησίας ἐπαυξάνει τὴν δόξαν καὶ τὴν ἰσχύν της ἀπὸ τῶν ἱεροτελεστικῶν ἔργων καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ ἢ ἐθνικοῦ κηρύγματος εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς πόλεως², ὡς καὶ ἀπὸ ἄλλων κοινωφελῶν ἐπιδόσεων.

Εἰς τὸν κύκλον τῶν πάσης τάξεως συλλειτουργῶν του τῆς Μητροπόλεως τοσοῦτῳ ἐναργῶς δεικνύνται αἱ κοσμοῦσαι τὸν Ἰωσήφ ἀρεταί, ὥστε ἀποβαίνει ὁ ἀκριβοδίκαιος καὶ οἰκεῖος αὐτῶν βοηθὸς καὶ φίλος καὶ ἐπιβεβαιοῖ εἰς τὸ πρόσωπόν του τὴν μεγάλην τῆς Ἐκκλησίας ἀποστολὴν ἐν μέσῳ τῶν συνθηκῶν ἐθνικῆς δουλείας, ὡς ἀκριβῶς ἐκφράζει ἐν μέσῳ τῶν χριστιανῶν τῆς περιοχῆς τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ ὄντως κοινωνίαν.

Ἰδιαίτερος στενὴ ὑπῆρξεν ἢ εἰς πολλὴν φιλίαν ἐξιχθεῖσα ἀναστροφὴ καὶ οἰκειότης τοῦ Ἰωσήφ πρὸς τὸν τότε ἐν Ἄρτῃ ὡς βοηθὸν τοῦ Πορφυρίου ὑπηρετοῦντα Ἐπίσκοπον Ρωγῶν Μακάριον.

Πληροῦμενοι οἱ δύο ἄνδρες ἀπὸ τὴν κοινὴν καθαρότητα καὶ τὴν ἄγνειαν τοῦ νησιωτικοῦ καὶ τοῦ ὄρεσιοῦ πνεύματος, ἐξ ὧν συντίθεται ἢ ἰδιογενῆς τῆς Ἑλλάδος ψυχὴ καὶ ἢ παλαίφυτος αὐτῆς ρώμη, ἠδυνήθησαν εἰς ἀμοιβαίας ἀγαθὰς ἐπιδράσεις νὰ συνδυάσωσι τὴν δρᾶσίν των εἰς κοινὸν δημον καὶ ἔθνοσωτήριον σκοπόν.

Ἄλλ' ὁ κανονικὸς ρυθμὸς τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐκκλησίας ἀνεστατώθη,

γεν εἰς 28 ἄρθρα τὴν ὁμολογίαν πίστεως τῶν Λουθηρανῶν. Ἄλλὰ ταχεῖα ἐπῆλθεν ἡ ἀποκάθαρσις τῆς Ὀρθοδόξου ταύτης Μητροπόλεως ἐκ τῆς αἰρέσεως διὰ τῆς ἀποχειροτονίας τοῦ ἱεράρχου τούτου.

1. Ἡ Ἄρτα κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, καθ' οὓς ὁ Ἰωσήφ ὑπῆρτεῖ παρὰ τῇ Μητροπόλει αὐτῆς, ἦτο διηρημένη εἰς 4 διαμερίσματα. Ἀθαμανίας (Τζουμέρκα καὶ Ραδοβίτσι), μὲ 100 χωρία, Ἀμφιλοχίας μὲ 35 καὶ Κασσιοπίας—Ρωγῶν μὲ 25, ἦτοι τὸ Βοῦβοδιλίκι (τουρκικὴ διοίκησις) τῆς Ἄρτης εἶχεν 160 χωρία μὲ 40.000 ἑλληνικὸν πληθυσμόν, ἐξ οὗ μόνον 800 ἦσαν μωαμεθανοί.

2. Εἰς Ἄρταν ἐλειτούργουν 26 ἑλληνικαὶ ἐκκλησίαι ἐναντι 5 τζαμιῶν καὶ 7 συναγωγῶν. Ὁ Rouqueville καταχωρίζων τὴν στατιστικὴν αὐτὴν παρὰ τὴν τοῦ πληθυσμοῦ, ἐνθ' ἄν. Β. σ. 293, ἐπάγεται· «Ἀπόδειξις ὅτι εἰς Ἄρταν ὡς καὶ παντοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἐνθα ἡ ἐλευθερία εἶναι παλαιὰ καὶ ὁ δεσποτιμὸς νέος, οἱ ὑπόδουλοι πλειοψηφοῦσι τῶν κυριάρχων».

καὶ δὴ ἐπὶ μακρόν, ἀπὸ τὴν ἐμπεσοῦσαν κατὰ Μάϊον τοῦ 1816 ἐπιδημίαν.

Μὲ τὰ πρῶτα κρούσματα τῆς ἀπαισίας λοιμικῆς ὁ πληθυσμὸς ἀπ' ἄκρον εἰς ἄκρον τῆς πόλεως κατεθρομβήθη καὶ τὰ πνεύματα κατέλαβεν ἀναβρασμός. Ἡ μυστικότητα, ἣτις ἐκάλυψε κατὰ τὰς πρῶτας ἡμέρας τὴν τρομερὰν νόσον, δὲν ἠδύνατο νὰ τηρηθῆ ἐπὶ μακρόν. Ὅταν δὲ καθ' ἡμέραν ἀπέθνησκον 15—20 ὑπάρξεις, ἐγένετο ἡ ἀναγγελία τῆς φθισιβρότου νόσου καὶ αἱ ἐκκλησῖαι ἔκλεισαν.

«Οἷα στιγμή ὅταν εἰς τῶν ἐπισκόπων τῆς Μητροπόλεως, ἐνδεδυμένος τὰ ἱερατικά ἄμφια, τὴν κεφαλὴν ὑπὸ μέλαιναν καλύπτραν, διατρέχων τοὺς δρόμους, ὑπὸ τὸ φέγγος ἐπικηδεῖων δαλῶν, φερομένων ὑπὸ τῶν διακόνων του, κατέχεε τὸ ἡγιασμένον ὕδωρ εἰς τὴν πόλιν καὶ ἀνήγγειλεν ὅτι ἔφθασεν ὁ παντοκράτης δαίμων! Δὲν ἠκολουθεῖτο ἀπὸ τὴν συνήθη συνοδείαν τοῦ λαοῦ καὶ ἡ φωνὴ του μόνη ἀντήχει, ὅταν ἔψαλλε τοὺς ἐπιθανάτιους ψαλμοὺς Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ¹.

Γενικὸν παραλήρημα πιρακόπτει τὰ πνεύματα. Ἐπὶ 18 μῆνας ὁ θάνατος ἀφανίζει τοὺς κατοίκους τῆς πενθίμου ἠπειρωτικῆς πόλεως. Καὶ ἐκεῖ ὅπου πρὸ μικροῦ ἔθραλλεν ἡ ζωὴ καὶ ἐτελεῖτο ἡ χριστιανικὴ λατρεία, εἰς οἰκείας, καταστήματα, ἐργαστήρια, δρόμους, ἠπλώθη τὸ πένθος, εἰς ἐναλλαγὴν ἀπέλιδα γόων καὶ ἀνατριχιαστικῆς σιγῆς, σκότους καὶ λάμψεων, «ὡς βεβαιούσιν οἱ ἱερεῖς ὅτι εἶδον ἀνυψουμένης ἐκ τῶν τάφων».

Ἄλλ' ἂν ἔκλεισε τοὺς ναοὺς τῆς πόλεως ἡ ἐπάρατος νόσος δὲν ἔσταμάτησεν ἐν τούτοις τὴν ἐν μέσῳ τοῦ ὑπ' αὐτῆς μαστιζομένου πληρώματος παρουσίαν τῶν λειτουργῶν των. Τὸ ποίμνιον δὲν κατελείφθη χωρὶς ποιμένας! Ταγὸν κατὰ τὸν ὄλεθρον ἄλλον δὲν εἶχεν ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν του.

Ὁ πληθυσμὸς ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τῶν ἱερέων ἐξῆλθε τῆς πόλεως καὶ εὔρε καταφύγιον ἐπὶ τοῦ ὄρους Παναγία. Πολλοὶ ἄλλοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Πορφύριος, κατέφυγον εἰς Ἀγρίνιον.

Ὁ Ἰωσήφ, στένων ὑπὸ τὴν πολυαλγῆ ἐνθύμισιν τοῦ λοιμοῦ, ὅστις πρὸ τριετίας ἐπληξε πρόοριζον τὴν γενέτειράν του, τὰ Ἀμπελάκια, ἀπεδύθη εἰς προσπάθειαν μαρτυροῦσαν ἀνυπέβλητον αὐταπάρησιν καὶ ὑψηλὴν τοῦ καθήκοντος ἀντίληψιν, πρὸς σωτηρίαν τῶν νεαρῶν ψυχῶν, παραμυθίαν τῶν ἀπέλιδων καὶ κήδευσιν τῶν θνησκόντων. Ἐξῆλθε τέλος τῆς πόλεως μετὰ τῶν τελευταίων ἐπὶ τοῦ ὄρους Παναγία.

Ἐκεῖ ὁ δοκιμασθεὶς πληθυσμὸς ἔστησε καλύβας καὶ δὲν ἐπέστρεψεν εἰμὴ μόλις κατὰ τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1817, ὅταν ὁ ἐξολοθρευτὴς δαίμων κορεσθεὶς εἶχεν ἐγκαταλείψει τὴν ἀπερημωθεῖσαν πόλιν².

1. F. L. Rouquerville, ἐνθ. ἀν.

2. Τὸ ἐν τρίτον τῶν κατοίκων ὑπέκλυσε, γράφει ὁ Rouquerville, ἐνθ' ἀν. ἦτοι 2300 ἄτομα κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πανώλους.

τηρητής, ἐμύησε τὸν Ἰωσήφ εἰς τὸ μυστήριον τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας¹.

Ἡ ἡμέρα αὐτή, καθ' ἣν ἐπὶ τοῦ μετώπου τοῦ ἐναρέτου Θεσσαλοῦ κληρικου ἐτέθη ἡ ἐγχρισίς τοῦ ἡγέτου, ὡς ὑψηλὴ ἐπιβράβευσις τῆς ἀρετῆς καὶ τῶν ἀγώνων του, θὰ πληρώσῃ ὅλην αὐτοῦ τὴν ὑπαρξιν ἀπὸ τὸ μέγα κέλευσμα, εἰς ὃ πνκνοῦται ἡ κατήγησις, τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας, *Μάχου ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος*, καὶ θ' ἀποτελέσῃ ἐρξῆς τὴν ἀρετηρίαν πρὸς τὴν δυσπρόσιτον κορυφὴν τῆς θυσίας, πρὸ τῆς ὁποίας εὐρὺς διανοίγεται ὁ πυλὼν τοῦ ἐθνικοῦ Πανθέου.

1. Ἡ μύησις τοῦ Ἰωσήφ εἰς τὴν Φιλικὴν σηρίζεται καθ' ἡμᾶς καὶ εἰς τὸν τίτλον τοῦ ἀρχιερέως, δι' οὗ πολλαχῶς τοῦ ἔργου του, τὸν μνημονοῦσι ὁ συγγραφεὺς τῶν Στρατιωτικῶν Ἐπισημασμάτων (βλ. ἐπὶ παραδείγματι εἰς σ. 57, Β αὐτῶν). Εἰς τὴν βαθμολογίαν τῆς Φιλικῆς δὲν συμπεριλαμβάνετο μὲν ὁ βαθμὸς ἀρχιερέων, ἀλλ' ὡς λέγει ὁ Σπ. Τρικοῦσιης, (*Ἱστορία Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, Α, σ. 8, σημ. β), ἡ βαθμολογία καὶ ὀνοματωθεσία δὲν ἐφολλάσσετο, σηριζόμενος εἰς τὸ δίπλωμα τοῦ Γρηγορίου Δικαίου (Παπαρηλέσσα) λέγον «ἀρχιερεὺς δικαιοσύνης».

ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΡΩΓΩΝ

Η Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις δίπολον ἔχει ὑπέρεισμα, τὴν ἐπανάστασιν κατὰ τὰς παραδουναβίους ἡγεμονίας καὶ τὴν ἀνταρσίαν τοῦ Ἄλῃ. Ἀλλὰ πέραν τῆς ἐπαναστάσεως αὐτῆς, βραχέος προαυλήματος τῆς 25 Μαρτίου τοῦ 1821, πρὸ αὐτῆς καὶ στερεώτερον αὐτῆς, ἡ κατὰ τοῦ Σουλτάνου Μαχμουτῆ ἀνταρσία τοῦ Ἄλῃ Πασᾶ καὶ ἡ χρονίσασα ἐν Ἡπείρῳ αὐτοκρατορικὴ ἐκστρατεία ὑπεβοήθησε κρισίμως τὸν ἑλληνικὸν ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα¹.

Ἀπὸ τοῦ ἔτους λοιπὸν 1820, καθ' ὃ ὄγκος τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ ἐμπλέκεται εἰς τὴν κατὰ τοῦ σατράπου τῆς Ἡπείρου ἐκστρατείαν, αἱ Μητροπόλεις τῆς Ἡπείρου εἰσέρχονται εἰς στάδιον δικροῦ, τραχείας ἑδοκιμασίας ὑπὸ τὸν Ἄλῃ τὸ πρῶτον, εἶτα δὲ ὑπὸ τὸν Χουρσίτ, ὅταν τὰ αὐτοκρατορικὰ στρατεύματα, διώξαντα πανταχόθεν τοὺς ἄλβανούς, ἐστρατοπέδευσαν πρὸ τοῦ φρουρίου τῆς Λιθαρίτσης, τοῦ ὑστύτου ἀσύλου τοῦ τυράννου.

Κηρυχθέντος τοῦ κατ' αὐτοῦ πολέμου, ὁ σατράπης συνεκάλεσεν εἰς κοινὸν συμβούλιον (διβάνιον) τοὺς ἄλβανούς Ἀγάδες καὶ τοὺς Ἱεράρχας τῆς Ἄρτης καὶ τῶν Ἰωαννίνων μετὰ τῶν ὑφισταμένων τῶν ἐπισκόπων καὶ ἄλλων ἑλλήνων προκρίτων, ἵνα ζητήσῃ τὴν συνεργασίαν τῶν χριστιανῶν εἰς τὴν κατὰ τοῦ σουλτάνου ἀντίστασιν.

Ἀπίθανος ἦτο ἡ δμήγυρις!

Πλησίον τοῦ εὐσεβοῦς Ἀρχιεπισκόπου Ἰωαννίνων Γαβριήλ, «ὃν ἐβίασαν νὰ ἐξέλθῃ τοῦ Μοναστηρίου ἐνθα ἔζη ἀποσυρθεὶς, ἐφαίνετο ὁ ἀστυνόμος Ἀμπᾶ, ὅστις προήδρευσε τοῦ μαρτυρίου τῆς Εὐφροσύνης, ἀνειμιᾶς τοῦ Ἱεράρχου. Ἐπίσης παρίστατο ὁ Ἅγιος Ἐπίσκοπος Βελλᾶς, φέρων ἔτι τὰ στίγματα τῆς ἀλύσεως, δι' ἧς ἐβασάνισεν αὐτὸν ὁ τύραννος, ὁ σεβάσμιος ποιμὴν Δρυϊνουπόλεως, ὃν ἀπέσπασαν ἐκ τῆς Μητροπόλεως, ὁ Ἐπίσκοπος Παραμυθίας Χρῦσανθος, ἐπὶ πολὺ ἀναγκασθεὶς νὰ ζῆσῃ διὰ τοῦ ἄρτου τῆς ἐλεημοσύνης καὶ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἄρτης Πορφύριος...»².

Ὁ Ἄλῃ Πασᾶς προσεφώνησεν ἑλληνιστί, κατέληξε δὲ ὡς ἑξῆς. «Ἄρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς τοῦ λαοῦ, εὐλογήσατε τὰ χριστιανικὰ ἄρματα τῶν τέκνων σας καὶ σεῖς προεστῶτες μὴ ἀμελήσητε κανὲν ἀπὸ ὅσα ἡμποροῦσι ν' ἀσφα-

1. Βλπ. σχετικῶς Σ. Τρικούπη, ἐνθ' ἀν. Α, σ. 14 ἐπ. καὶ 133. Γ. Φίνλεϋ, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Α, σ. 100, ἑλλ. μετ. Ἐκδοσις «Κόσμος».

λίωσι τὰ δικαιώματα τοῦ Γένους, τὸ ὅποιον ἔχετε νὰ διοικήσετε εἰς τὸ ἐξῆς. Αὐριον ἔχω νὰ κοινοποιήσω τὴν ἀπόφασίν μου».

Διὰ τῆς ἀποφάσεως, κοινοποιηθείσης τὴν 24 Μαΐου 1820, ἐπέβαλε στρατολογίαν ἐπὶ τῶν ἑλλήνων χριστιανῶν, χαριζόμενος τὰ πρὸς αὐτὸν χρέη των.

Οἱ Ἱεράρχαι ἐν ἀρχῇ τοῦ πολέμου τούτου, ἐτήρησαν πρὸς τὸν Ἄλῃ ἐφεκτικὴν στάσιν. Ὑπεροηθοῦντο πρὸς τοιαύτην ἀναβολὴν καὶ ἐκ τῆς γενικῆς συγχύσεως καὶ τῆς διαταραχῆς ἐν τῇ Αὐλῇ τοῦ Ἄλῃ, καὶ ἐκ τῆς ἀρξαμένης δρᾶσεως τῶν ἀρματωλῶν. Αἱ ἐκδηλωθεῖσαι διαθέσεις οὐδετερότητος τῶν ἀρματωλῶν καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀδιαλλάκτως συγκρουομένων μωαμεθανῶν, τούρκων καὶ ἀλβανῶν, δὲν ἠδύναντο ἔτι καὶ ἐπ' ὀλίγον νὰ εὐδοθοῦσι. Ἡ τοιαύτη στάσις, ἣ πρὸς οὐδένα τῶν ἐμπολέμων τούτων συμμαχία, ἀνέφικτος ἀπέβαινεν, ὡς ἀνατρεπομένη ὑπὸ τῆς ταχυρροῦ ἐξελίξεως τῶν περιστάσεων καὶ ἐκ τῶν ὑποψιῶν τῆς Πύλης πρὸς τοὺς ὑποδούλους χριστιανούς.

Ὁ σουλτανικὸς στρατὸς προήλασε ταχέως πρὸς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ ἀποστάτου. Ὁ Ἄλῃς προτιμήσας εἰς τὴν ἀποκορύφωσιν τῆς θηριωδίας του νὰ καταλείπη δηϊάλωτον τὴν ἱστορικὴν πόλιν εἰς τοὺς πολεμίους του, ἐκλείσθη, ἐλπίζων νὰ σωθῆ, εἰς τὸ κάστρον τῆς Λιθαρίτσης, πρὸ τοῦ ὁποίου ὁ πολιορκητῆς Ἰσμαὴλ Πασόμπεης ἔστησε τὰ πυροβόλα του.

Ὁ Ἰσμαὴλ λαμβάνων πρόφασιν τὴν κατὰ πλευρὰν τοῦ ὑπ' αὐτὸν σουλτανικοῦ στρατοῦ κίνησιν τῶν ἐκ τῶν γραμμῶν του ἀποστατησάντων σουλιωτῶν, κατὰ τὴν νύκτα τῆς 12 Δεκεμβρίου 1820, καὶ τὴν σύμπραξίν των μετὰ τοῦ ἀποστάτου, προανακρούει τὸν διωγμὸν τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ὅστις θὰ εὐρυνθῆ καὶ θὰ κορυφωθῆ κατὰ τὴν δραματικὴν ἐξέλιξιν τοῦ μεγάλου ἀγῶνος.

Εἰς διβάνιον τῶν ἡγετῶν τοῦ στρατοῦ του, καλεῖται πρῶτος ὁ Μητροπολίτης Ἰωαννίνων Γαβριήλ, ἀλλ' ἐμμέσως ἀπορρίπτει τὴν στυγερὰν ἀξίωσιν τοῦ Ἰσμαὴλ, ἵν' ἀφορίσῃ τοὺς Σουλιώτας, «τὰ χωρία καὶ τὰ δένδρα τῶν χωρίων των». Ἀρνεῖται «ν' ἀνάψῃ τὰς μαύρας λαμπάδας τοῦ ἀναθέματος». Εἶτα ἐκλήθη ὁ Μητροπολίτης Ἀρτῆς Πορφύριος, ὅστις ἠκολούθησε τὴν τοῦ Γαβριήλ θέσιν' ἀλλ' ὅτε ὁ Μάρκος Μπότσαρης, ὁ ἀετὸς τοῦ Σουλίου, ἦρε νίκην λαμπρὰν, κατ' Αὐγουστον τοῦ 1820 εἰς τὰ Πέντε Πηγάδια, ὁ Πορφύριος δὲν εὗρεν ἄλλο μέσον ν' ἀποφύγῃ τὴν ἀγχόνην τοῦ Μπεκῆ Τζογαδόρ, φρουράρχου τῆς Πρεβέζης, εἰ μὴ τὸν ἀφορισμὸν τῶν Σουλιωτῶν.

Ἄλλ' ἂν ὁ Πορφύριος ἐσώθη οὕτω ἐκ τῆς ἀγχόνης δὲν ἀφέφυγεν ὅμως

2-3. F. L. Pouqueville, Histoire de la Réyénération de la Grèce 1740-1824, II, σ. 35 ἐπ.

τὸν ἔξοστρακισμόν. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1820, διαταγῇ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως, ἐκτοπίζεται εἰς Ἅγιον Ὅρος¹.

Τὸ σύντομον τοῦτο προοίμιον τῆς κατὰ τοῦ ὀρθοδόξου ἑλληνικοῦ Κλήρου ἐπιβουλῆς ἐπεκτείνεται εἰς τὴν Ἡπειρον καὶ τὴν Ρούμελην, ἅμα φθάσῃ εἰς Ἰωάννινα ὁ Χουρσίτ, ὁ φονεὺς κληρικῶν, διὰ νὰ ἐπακολουθήσῃ καὶ ἐδῶ τῆς θηριωδίας τὸ ἔργον, ὡς μικρὰ πλὴν ἑναργῆς εἰκὼν ἀπειροπλασίτου μαιφονίας ἱεραρχῶν καὶ ἱερέων καὶ ἀπεράντου μαρτυρίου ἑλλήνων κληρικῶν ὑπὸ τὴν ἀγρίαν μάχαιραν τῆς ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἐπὶ τῆς καταφλέκτου σκηνῆς τῆς ἀρχομένης Ἐπαναστάσεως.

Κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀφίξεως τοῦ Χουρσίτ εἰς Ἡπειρον, ἡ Ἐπανάστασις, τὴν ὁποίαν ἐκήρυξεν ὁ Ὑψηλάντης «ἀπλώσας τὴν σημαίαν τοῦ Σταυροῦ» εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν τοῦ Ἰασίου², ἔρριπτε τὰ πρῶτα αὐτῆς πυρὰ κατὰ τῆς ὀθωμανικῆς δουλείας, ἠπλοῦτο δ' ὀλίγον ὕστερον καὶ μὲ τὴν ἀκμαίαν φλόγα τῆς ἐφώτιζε τὴν ἀναστρον νύκτα τῆς δουλείας, ὅτε ὁ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανὸς ὕψωνε τὴν αὐτὴν σημαίαν ἀπὸ τὴν Μονὴν τῆς Ἁγίας Λαύρας.

Ἀπὸ τῆς ΚΠόλεως τότε μέχρι τοῦ Ταυῆγέτου, εἰς τὴν Ἡπειρον καὶ τὴν Ρούμελην, ἤρχισε φονικὸς τοῦ Κλήρου διωγμός, οἱ σικελικοὶ ἐσπερινοὶ τῶν ἀμάχων χριστιανῶν καὶ τῶν Ποιμένων αὐτῶν, ὡς σύμμετρος ὁδὸς καὶ προληπτικὸν τῆς Ὑψηλῆς Πύλης μέσον πρὸς κατάπνιξιν τῆς ἐθνικῆς Ἐπαναστάσεως.

Τὰ πρῶτα θύματα τοῦ Χουρσίτ, οἰστροηλατουμένου ἀπὸ τὰ γεγονότα τῆς ΚΠόλεως, ἀπὸ τὸν ἀπαγχονισμόν τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε' καὶ τὴν θανάτωσιν πλειάδος σεπτῶν Ἱεραρχῶν, εἶναι ὁ ἀρτιχειροτόνητος Ἐπίσκοπος Θεσπρωτίας μετὰ τοῦ διακόνου του μόλις ἐπάτησαν τὸν ὄρμον τοῦ Θυάμιδος ἐν Ἡλείῳ. Ἀνασκοποῦνται πρὸ τῆς σκηνῆς τοῦ Χουρσίτ. Παρ' αὐτοὺς ἀπαγχονίζονται τρεῖς ἠγούμενοι ἠπειρωτικῶν μονῶν, τέσσαρες ἱερεῖς, πολλοὶ διάκονοι καὶ πολλοὶ ἐξέχοντες λαϊκοί. Ταυτοχρόνως ῥίπτεται εἰς τὸ δεσμοκτήριον ὁ Μητροπολίτης Γαβριὴλ καὶ αἱ φυλακαὶ πληροῦνται «ἐξ ὅλων τῶν ἀρχιερέων (prelats) τῆς Ρούμελης» καὶ τῶν ἱερέων αὐτῆς, προγραφέντων διὰ τὴν μάχαιραν τοῦ δημίου.

Τοιουτοτρόπως ἐνάρχεται ἡ καταστολὴ τῆς ἐπαναστάσεως, διὰ τῆς ἐκρικόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ, διὰ τῆς κατασβέσεως τοῦ ἠθικοῦ σπινθῆρος, ὅστις ἐφλόγιζε τὰ στήθη τῶν τέκνων τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν ὑπὲρ τῶν ὅλων ἀγῶνα· εἶτα δὲ διὰ τῆς προσβολῆς τῶν ἀρματωλῶν.

Κατὰ τὸν ὀρμητικὸν ροῦν τῶν ἱστορικῶν αὐτῶν γεγονότων, ἐν μέσῳ τραχέως καὶ δυσπόρου στίβου, ὁ Ἰωσήφ συμμετέχει, πλησίον τοῦ Πορφυ-

1. Χρυσ. Παπαδοπούλου, ἐνθ' ἄ. Α, σ. 22.

2. Edmond Texie, La Grèce et ses insurrections, σ. 21, Παρίσιοι 1857.

ρίου, εἰς τὰς δοκιμασίας τῆς Ἐκκλησίας. Ἄνηρ δοκίμου πίστεως καὶ σθένους ἴσταται γαλήνιος εἰς τὴν διακονίαν τῆς Ἐκκλησίας, εἰς τὸ φροῦρημα τῆς Ἐκκλησίας, τῆς κραταιᾶς πλὴν ἀκαλύπτου αὐτῆς ἐπάλλεως τοῦ μαχομένου Ἔθνους. Ἀκολουθεῖ τὸν Πορφυρίου εἰς τὸ διβάνιον τοῦ Ἄλῃ, ἀτενίζει ὑπερηφάνως πρὸς τοὺς περιδεεῖς τυράννους καὶ ἐμπνέει τὴν πρώτην ἀποφασιστικὴν ἄρνησιν πρὸς χρησιμοποίησιν τῆς Ἐκκλησίας ὡς ὄργανου τῶν πολεμίων τοῦ Γένους. Καὶ ὡσὰν νὰ προβλέπη ὅτι τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου ἐγγίζει, προετοιμάζει ἑαυτὸν καὶ τοὺς παρ' αὐτὸν εἰς δρασίμην ὑπηρετοῦσαν τὸ Ἔθνος, βλάπτουσιν τοὺς ἀλληλομαχοῦντας τυράννους αὐτοῦ καὶ παρατείνουσιν τὴν ἀλληλομαχίαν των. Ἐπιχαίρει ἐπὶ τῇ ἀποσκιρτήσῃ τῶν σουλιωτῶν ἐκ τῶν γραμμῶν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ καὶ διὰ τὰς πρώτας κατ' αὐτοῦ νίκας των, ὅσον λυπεῖται διότι οἱ σουλιῶται ἐφρόνουν ἀκόμη τὸ ἴδιον, μὴ συναφθέντες εἰσέτι πρὸς τὸ ἐθνικὸν συμφέρον.

Ἐν τῇ ἀκμῇ τοιούτων ἐθνικῶν περιστάσεων καὶ διαγυμῶν, μικρὸν πρὸ τῆς ἐκτοπίσεως τοῦ Πορφυρίου εἰς Ἅγιον Ὄρος, ἦτοι τελευτῶντος τοῦ ἔτους 1820, ὁ Ἰωσήφ χειροτονεῖται Ἐπίσκοπος Ρωγῶν¹.

1. Ρωγοί, ἡ ἀρχαία Ἀμβρακία. Ἡ Ἀμβρακία ἦτο ἀποικία κορινθιακὴ εἰς τὸν αὐχένα τῆς χερσονήσου τῆς Πρεβέζης, παρ' ἣν ῥεεῖ ὁ ποταμὸς Λοῦρος, ἄλλως ποταμὸς τῶν Ρωγῶν. Οἱ κάτοικοι τῆς Ἀμβρακίας ἐπαναστατήσαντες ἐξεδίωξαν τὸν Περίανδρον, τὸν τῆς Κορίνθου καὶ τῆς πόλεως των τύραννον καὶ ἓνα τῶν ἐπτὰ σοφῶν τῆς Ἑλλάδος. Μετὰ μακρὰν περίοδον ἀπέβη ἡ πρωτεύουσα τῶν βασιλείων τῆς Ἡπείρου καὶ τοῦ θρυλλικοῦ Πύργου, «τοῦ τρόμου τῆς Ρώμης καὶ τῆς Ἰταλίας». Ἡ πόλις αὕτη ἐβροθήθη εἰς τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον, ἀντίστη θαρραλέως εἰς τὸν Φίλιππον τὸν Μακεδόνα, τὸν πατέρα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ὑπέστη τὸν ζυγὸν τοῦ ρωμαίου Μάρκου Φουλβίου καὶ τέλος ὑπέκυψεν εἰς τὰ πλῆγματα τοῦ Παύλου Αἰμιλίου, ἐρημωθεῖσα ὑπὸ τοῦ στρατοῦ του. Μετὰ τὴν ἐρήμωσίν της ὑπὸ τοῦ Λύγουστου, ὅστις ἀπεκόμισε τοὺς κατοίκους της διὰ νὰ ἰδρῦση τὴν Νικόπολιν νοτιώτερον, ἡ Ἀμβρακία φαίνεται ὅτι συνωκλήθη καὶ πάλιν ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Ρωγοί, διότι ἀπαντᾶται εἰς τοὺς μεσαιωνικοὺς συγγραφεῖς ἡ πόλις Ρωγοί, ὡς ἔδρα ἐπισκοπῆς ὑποτεταγμένης εἰς τὸν Μητροπολίτην Ἄρτης, ἐπὶ τοῦ χώρου τῆς ἀρχαίας Ἀμβρακίας. Πλὴν καθ' ἡμᾶς ὀρθότερα ἢ ἀποψις ὅτι μέχρι τοῦ 1564, ὅτε προήχθη ἡ Ἄρτα εἰς Μητρόπολιν ἢ Ἐπισκοπὴ Ρωγῶν ὑπήγετο ὑπὸ τὸν Μητροπολίτην Ναυπάκτου καὶ ἀπὸ τοῦ ἔτους τούτου εἰς τὸν τῆς Ἄρτης.

Πλήρης καὶ ἀκριβὴς χρονολογικῶς κατάλογος τῶν ἐν τῇ Ἐπισκοπῇ ταύτῃ Ἱεραρχῶν δὲν εἶναι γνωστός. «Ἐνθυμίσεις Ἐπισκόπων» ἐπιτρέπουσι τὴν κατάρτισιν τοῦ κατωτέρω πίνακος.

Δωρόθεος	πρὸ	τοῦ	1601
Ἰωάσαφ	>	>	1645
Παρθένιος	>	>	1720
Νήφων	ὁ	Ἱερομάργου	
Μακάριος		1814 —	1818
Ἰωσήφ		1820 —	1826

Ἡ χειροτονία τοῦ Ἰωσήφ συνδέει, εἷς ἔτι συμβολικὸς κρίκος, τὰς νέας μὲ τὰς ἀπωτέρας ἱστορικὰς στιγμὰς τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἡ Ἱστορία, ὡς εἷς μυστιπόλευτον λειτουργίαν, ἀνίστα τὸν ἀδάμαστον ὀπλίτην τῆς πρωτευούσης τοῦ Πύργου εἰς τὰ στέγνα τοῦ Ἐπισκόπου Ρωγῶν Ἰωσήφ, ἵνα καταδείξῃ ὅτι ἐπὶ κρίσιμου ἀγῶνος τὸ Ἔθνος χρειάζεται τὴν ῥώμην ὀπλίτου πελασγικῶν ἐπάλλεων καὶ ἡ Ἐκκλησία τὸ φρούρημα τοιοῦτου Ἱεράρχου.

Καὶ ἀπὸ τῶν ἀπωτάτων ἐκείνων χρόνων μέχρι τῆς Ἐπαναστάσεως, ἀπὸ τῶν κατακτητῶν Ρωμαίων μέχρι τῶν Τούρκων, ἀπὸ τῆς πόλεως τῶν Ρωγῶν μέχρι τοῦ Μεσολογγίου καὶ ἀπὸ τοῦ Νήφωνος μέχρι τοῦ Ἰωσήφ, εἰς τὸ σεμνὸν κήρηνον τῆς Ἐπισκοπῆς Ρωγῶν, ἡ ἱστορία ἀπετύπωσε μὲ αἱματόβαπτον κάλαμον τὸ ἀφθαρτον ἐπίγραμμα «τοῦ μαρτυρίου καὶ τοῦ καθήκοντος»!

Ἡ ἀφιξις εἰς Ἄρταν τοῦ νέου Μητροπολίτου Ἀνθίμου, «διορισθέντος κατὰ διαταγὴν τῶν ἐχθρῶν τῆς Πατρίδος»¹, δὲν ἠδυνήθη νὰ κατευνάσῃ τὴν μανίαν τοῦ Χουρσίτ, οὐδὲ νὰ μετριάσῃ τὰ κατὰ τοῦ Κλήρου μέτρα του.

Ὁ Ἐπίσκοπος Ἰωσήφ καὶ ὄλοι οἱ ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς τῆς Ρούμελης καὶ τῆς Ἠπείρου ἐροίφθησαν εἰς δεσμοτήρια.

Ἡδὴ ἡ Αἰτωλοακαρνανία εὐρίσκεται ἐν ἐπαναστάσει καὶ ὁ Χουρσίτ πρὸ τοῦ κινδύνου νὰ ἴδῃ τὸν στρατὸν του πληττόμενον ἐκ νότων καὶ κατὰ πλευρὰν ὑπὸ τῶν ἀρματωλῶν τῆς Ἀκαρνανίας, τῶν Ἀγραφῶν καὶ τοῦ Ἀσπροποτάμου, τὴν ἐπανάστασιν ἐκτεινομένην εἰς Ἠπειρον καὶ τὴν πολιορκίαν τοῦ Ἀλῆ ναυαγοῦσαν κατὰ τὴν ὑστάτην αὐτῆς φάσιν, ἐκίνησε δραστη-

Νέα χρονολογία

Διονύσιος

1952

Ἐπίσης ἀγνωστον πότε ἔπαυσε νὰ κατοικῆται ἡ πόλις τῶν Ρωγῶν. Πάντως «δύσποτμοι καιροὶ» κατέστρεψαν τὰς ὑπὸ τὴν Μητρόπολιν Ναυπάκτου καὶ εἶτα ὑπὸ τὴν τῆς Ἄρτης Ἐπισκοπὰς, αἵτινες ἐπὶ τουρκοκρατίας ἦσαν ἐπισκοπικαὶ ἔδραι *in partibus* (τίτλω), ἐπομένως καὶ οἱ δύο τελευταῖοι ἀνωτέρω Ἐπίσκοποι Μακάριος καὶ Ἰωσήφ ἦσαν τιτουλάριοι ἐπίσκοποι.

Κατὰ τὰ τελευταῖα τῆς δουλείας ἔτη δὲν διεσώζετο ἀπὸ τὴν ἄλλοτε ἀνθοῦσαν πρωτεύουσαν τῆς Ἠπείρου εἰμὴ ταπεινὴ τις μονὴ ἐντὸς τοῦ περιτειχίσματος τῆς ἀκροπόλεως, ἐνθα ἐτελεῖτο ἐτησίᾳ πανηγυρις, καθ' ἣν οἱ χωρικοὶ ἤκουον τὴν θείαν λειτουργίαν. Σήμερον οὐδὲν ἄλλο διασώζεται εἰ μὴ ἐρείπια τοῦ παλαιοῦ κάστρου καὶ ὁ ναὸς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου. (Βλ. F. L. Rouqueville, *Vogage de la Grèce*, Β, σ. 233 ἐπ. Πρβ. καὶ Γ. Σωτηρίου, καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τὸ Κάστρον τῶν Ρωγῶν, εἰς *Ἠπειρωτικὰ Χρονικά*, Β. 1927, σ. 98-109, καὶ πρωθυερέως Ν. Παπαδοπούλου, Ἐπισκοπὴ καὶ Ἐπίσκοποι Ρωγῶν, εἰς *Ἐκκλησιαστικὸν Βῆμα*, φ. 8, 9, 12 τοῦ 1952).

1. *Χρυσ. Παπαδοπούλου*, ἐνθ' ἀν. Α', σ. 22 ἐπ. Ὁ Ἀνθίμος φέρεται ὑπογράφας ὡς «Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης» τὸν συνοδικὸν καὶ πατριαρχικὸν ἀφορισμὸν τῆς Ἐπαναστάσεως κατὰ Μάρτιον τοῦ 1821. Βλ. σχετικῶς εἰς Σπ. Τρικούπη, ἐνθ' ἀν. Α'. σ. 62 καὶ τὴν ὑποσημ. α', σ. 254-258.

ρίως τὸν στρατὸν του κατὰ τῆς σταθεροποιηθείσης εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα ἐπαναστάσεως, ὡς καὶ κατὰ τῶν ἀνωτέρω ἀρματολῶν πρὸς διασφάλισιν τῆς ἐπικοινωνίας τῶν στρατοπέδων του, τῶν Ἰωαννίνων καὶ τῆς Θεσσαλίας.

Καὶ κατώρθωσε μὲν νὰ καταπνίξῃ τὴν ἐπὶ τῆς Πίνδου ἑλληνικὴν Ἐπαναστασιν, ἀλλ' ἢ κατὰ τῆς Αἰτωλοακαρνανίας ἐκστρατεία ἀπέτυχε καὶ οὕτω κατέστη δυνατὸν νὰ προετοιμασθῇ κατὰ τὸ θέρος καὶ πραγματοποιηθῇ κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1821 ἢ πρὸς κυρίευσιν τῆς Ἄρτης ἐπίθεις.

Ἡ ἐπιχειρήσις ἤρχισε διὰ μικτῶν ἑλληνοαλβανικῶν δυνάμεων. Οἱ ἐπαναστάται, σουλιῶται, ἀκαρνανεὶς καὶ ἀλβανοί, δι' ὀρητικῆς ἐφόδου ἀνατρέπουσι τὰς τουρκικὰς φρουρὰς καὶ εἰσβάλλουσιν ἐντὸς τῆς πόλεως.

Ὁ διοικητὴς τῆς Ἄρτης Χασὰν ὑποχωρήσας κατέφυγεν εἰς τὸ μέγαρον τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς, τὸ ὁποῖον πρὸ πολλοῦ εἶχεν ὀχυρώσει, ὃ δὲ Πασόμπης ἐνεκλείσθη εἰς τὸ ἐν τῇ συνοικίᾳ τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ τουρκικὸν τέμενος.

Ἄλλ' ἢ κυρίευσις ὀλοκλήρου τῆς πόλεως ἐματαιώθη, λόγῳ τῆς δυσμενοῦς τροπῆς τῆς Ἑλληνοαλβανικῆς συμμαχίας καὶ τῆς ἐν Αἰτωλοακαρνανίᾳ πολυαρχίας. Οἱ ἀλβανοὶ ἔλυσαν τὴν συμμαχίαν καὶ οἱ Ἕλληνες ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν πόλιν.

Κατὰ τὴν βραχεῖαν παραμονὴν τῶν ἀρματολικῶν στρατευμάτων εἰς Ἄρταν, οἱ κρατούμενοι κληρικοὶ καὶ ἄλλοι πρόκριτοι, ὅσοι διεσώθησαν ἀπὸ τὴν μάχαιραν τοῦ Χασὰν Πασᾶ, ἀπληλευθρώθησαν.

Ὁ Ἐπίσκοπος Ρωγῶν Ἰωσήφ, θεωρῶν τὴν παραμονὴν του εἰς Ἄρταν ἀνωφελῆ, λόγῳ τοῦ ἀδυνάτου τῆς συνεργασίας του μετὰ τοῦ Μητροπολίτου Ἀνθίμου, καὶ διὰ νὰ προσφέρῃ τὰς ὑπηρεσίας του ἀπὸ τῶν γραμμῶν τῆς Ἐπαναστάσεως, κατηυθύνθη πρὸς τὸν Βάλτον ἀρχικῶς, εἰς τὸ ἀρματολίκι τοῦ Ἰσκου, ὅπου κατέφυγον πολλοὶ ἔξ Ἄρτης χριστιανοί, βραδύτερον δὲ εἰς τὸ χωρίον Κομπότι, ἅμα ἤρχισε συγκροτούμενον ἐκεῖ ὑπὸ τὸν Α. Μαυροκορδάτον τὸ ἑλληνικὸν στρατόπεδον, πρὸς βοήθειαν τῶν Σουλιωτῶν καὶ ἀνάσχεσιν τῆς ἐπὶ θύραις καθόδου τοῦ Χουρσίτ εἰς Αἰτωλοακαρνανίαν.

Ἐκεῖθεν ὁ Ἰωσήφ, συμεριζόμενος ὡς ὀπλίτης τὰς τραχείας φάσεις τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος ἐν τῇ Δυτικῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι, θ' ἀκολουθήσῃ τὴν ἐξέλιξιν του διὰ νὰ σταθῇ εἰς τὸν κορυφαῖον, τὸν γενέθλιον τῆς Παλιγγενεσίας προμαχῶνα, τὸ Μεσολόγγι.

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΠΟΛΙΟΡΚΗΜΕΝΟΣ

Α'

*«Πορίζωσαι τὴν ρομφαίαν σου ἐπὶ τὸν
μηρόν σου, Δυνατέ, ...» Ψαλμὸς ΜΔ'*

Ὁ Ἰωσήφ ἐτάχθη εἰς θρόνον Ἐπισκοπῆς εἰς ἐπισκοπὴν μέριμναν καὶ βοήθειαν τοῦ χριστιανικοῦ ποιμνίου.

Περιπληθῆς ἀρετῶν, ἐκείνων αἵτινες κοσμοῦσι τοὺς ἀξίους Ἐπισκόπους, «νηφάλιος, σώφρων, φιλόανθρωπος, σοφός, διδακτικός, μὴ πάροινος, μὴ πλήκτης, μὴ αἰσχροκερδῆς· ἀλλ' ἐπεικῆς, ἀφιλάργυρος, ἀντεχόμενος τοῦ κατὰ τὴν διδασχὴν πιστοῦ λόγου, ἵνα δυνατὸς ᾖ...»¹ ἀνῆλθεν εἰς ἀξίωμα, τὰς ἐντολὰς καὶ τὸ ἀχθοφόρημα τοῦ ὁποίου, πολὺ πρότερον εἶχεν ἐκτελέσει καὶ φέρει διὰ πολλῆς σπουδῆς.

Ἄλλ' αἱ περιστάσεις τοῦ Ἔθνους καὶ τῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐχειροτονήθη, ἔχουσι κατασεῖσει τὸν ἡρεμαῖον ρυθμὸν τῆς ἀποστολῆς τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, τῆς τελειούσης τὸν ἄνθρωπον εἰς ὄργανον διαγνώσεως καὶ πράξεως τοῦ ἀγαθοῦ, διὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, τῆς ἐνούσης τοὺς ἀνθρώπους διὰ τῶν χροσῶν ἀλύσεων τῆς ὁμοιοῦς καὶ τῆς ἀγάπης.

Ὁ Ἰωσήφ ἐχειροτονήθη ὑπὸ τὸν θόλον τῆς ἐκκλησίας μὲ τὴν χαρμόσυνον συνωδὴν κωδῶνων καὶ ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν ὄπλων τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ μὲ τὴν συνωδὴν τῆς κλαγγῆς τῶν καὶ ὁμοιάζει ὡς ν' ἀναβαίνει πρᾶγματι τὸν προμαχῶνα πολεμιστοῦ ἢ τὸν κλινητῆρα τοῦ Ἐπισκόπου.

Θὰ ἠδυνάτεαι κατ' ἀκολουθίαν καὶ ἂν ἀληθῆ εἶχεν ἔτι τὴν τοῦ Ἐπισκόπου τάξιν, τίτλον καὶ λῆμμα, νὰ καλλιεργήσῃ τὴν ἐπαρχίαν του «ὡς ἀμπελῶνα καὶ ὡς νύμφην ἑαυτοῦ ν' ἀγαπήσῃ».

Ἄφ' ἧς ἤχησεν ἡ πολεμία σάλπιγξ καὶ ὄλον τὸ Ἔθνος μάχεται κατὰ τῶν τυράννων, ἡ Ἐκκλησία, ὡς ὄργανισμὸς τῆς χριστιανικῆς κοινότητος, μετατοπίζεται ἀπὸ τὴν ἱερὰν γαλήνην τῶν ναῶν εἰς τὴν ἱερὰν βοήθην τῆς ἐθνικῆς Ἐπαναστάσεως, μετατρέπεται εἰς στύλον τοῦ Ἔθνους, καὶ οἱ στύλοι αὐτῆς, ἡ διδασκαλία Παύλου καὶ Πέτρου, ἀνεδραιούται ἀκαταπαλαίστως ἐπὶ τοῦ ἀληθοῦς θεμελίου τῆς: ὅτι ἡ κατὰ Χριστὸν ζωὴ εἶναι ἡ ἐλευθερία καὶ ὁ ἀληθῆς, λόγῳ καὶ ἔργῳ, χριστιανὸς ὁ ἀδιάλλακτος ἐχθρὸς τῶν

1. Βλπ. **Α. Γούδα**, ἔνθ' ἀν. Α, σ. 277. (Εἶναι οἱ ὑπέροχοι χαρακτῆρες τοῦ ἀοιδίμου Ν. Δούκα)

τυράννων, ὅποτε ἡ Ἐκκλησία μεταμορφοῦται εἰς στύλον τῆς ἐλευθερίας. «Ὑμεῖς γὰρ ἐπ' ἐλευθερία ἐκλήθητε ἀδελφοί»¹.

Καὶ ὁ Ἱεράρχης ὑπηρετεῖ τὴν ὑψηλὴν αὐτὴν ἀρχὴν τῆς ἀποστολῆς του, ὑπὸ συνθήκας ἐθνικῆς ἐπαναστάσεως, πολεμαρχῶν καὶ θάλων τὸν πόλεμον κατὰ τῆς τυραννίας. Ἀναζώννυται τὸν χιτῶνα. Κρατεῖ καὶ τὸν πολεμικὸν δαλόν, προπέμπων τοὺς μαχητὰς ἐπὶ τὴν μάχην, καὶ τὸν ἐπιθανάτιον δαλόν, προπέμπων τούτους εἰς τὸν Πλάστιν, πίπτοντας εἰς τὰ πεδία της.

Ὁ Ἐπίσκοπος Ἰωσήφ ἄλλην φιλοδοξίαν δὲν ἔχει καὶ δὲν ἐμφορεῖται ἀπὸ ἄλλην ἀποστολῆν. Θεήλατος εἰς τὴν Δυτικὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, τὸ φρούριον τῆς Ἐπαναστάσεως, πνέει τὸν θάνατον ἢ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ Ἔθνους.

Τὸ ἔτος 1821 ὑπῆρξεν ἔτος ἐπικρατήσεως τῆς Ἐπαναστάσεως καθ' ὅλην τὴν νοτίως τοῦ Μακρονόρους καὶ τοῦ Σπερχειοῦ περιοχὴν. Ἄλλ' ἢ ὑπὸ τῶν τούρκων καταστολῆ αὐτῆς εἰς Ἄγραφα, τὴν ὄροσειρὰν τῆς Πίνδου καὶ κατὰ τὴν Θετταλομαγνησίαν, ἢ ἐξόντωσις τοῦ Ἀλῆ, τῆς ἀρχοῦ τῆς Πίνδου», καὶ ἡ λῆξις τῆς κατ' αὐτοῦ πολιορκίας, ἄφινον, ἀρχομένου τοῦ 1822, ἀκάλυπτον εἰς τὴν εἰσβολὴν τοῦ ὄγκου τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ, ὅλην τὴν ἀπελευθερωθεῖσαν χώραν καὶ ἰδίως τὴν πρὸ τῶν πυλῶν τῆς Ἡπείρου Δυτικὴν Στερεὰν Ἑλλάδα.

Εἰς Ἡπειρον ἐν τούτοις, ἦτις ὑπετάγη ὅλη εἰς τὸν Χουρσίτ, οἱ Σουλῶται δὲν ἔκυψαν τὸν αὐχένα. Ἐκαιεν εἰσέτι ἐπὶ τῶν πυριστεφῶν ὀρέων τῆς πατρίδος των, ἐπὶ τοῦ Ποπόβου, εἰς τὴν Στρέθιζα τῆς Κιάφας, ἐπὶ τοῦ Κάστρου τοῦ Ἀγίου Δονάτου, τοῦ προστάτου των, καὶ εἰς τὸν Ναβαρικόν, ἢ ἐπαναστατικὴ ἐστία. Ἡ ἐπίθεσις ἐν τούτοις τοῦ Ὁμέρ Βρυώνη ἀπειλεῖ τὴν ἐπὶ τῆς Κιάφας ὑστάτην ἀμυναν τῶν Σουλιωτῶν καὶ πρὸς αὐτήν, ὡς τὸ προπύργιον τοῦ ἐν Ἡπειρῷ ἀγῶνος, στρέφεται ἤδη ἡ προσοχὴ τῆς Ἐπαναστάσεως. Αἱ καταβληθεῖσαι ὁμως προσπάθειαι πρὸς βορρᾶν προελάσεως ἐκ τοῦ εἰς Κομπότι ἐλληνικοῦ στρατοπέδου ἀπέβησαν ἄκαρποι². Αἱ ἀλλεπάλληλοι ἀποτυχίαι τῶν ἐλληνικῶν ὄπλων ὑπῆρξαν ἢ μία σπουδαιότερα τῆς ἄλλης. Ἄλλ' ἢ ἐν Πέτα μάχῃ ἔκρινε κυρίως τὴν τύχην τοῦ ὄλου εἰς Ἡπειρον ἀγῶνος καὶ ἀπετέλεσε τὸ πένθιμον προανάκρουσμα τῶν πολιορκιῶν τοῦ Μεσολογγίου.

Ὁ Ἐπίσκοπος Ἰωσήφ, ὅστις κατὰ τὴν παράδοσιν φέρεται ἀμυνθεῖς ἀπὸ τοῦ ναοῦ τῆς Εὐαγγελιστρίας εἰς τὸ Κομπότι κατὰ τῶν τούρκων τοῦ Ρεσίτ Πασᾶ, τοῦ Κιουταχῆ, διοικητοῦ τότε τῆς Ἀρτης, εἰς πρώτην συνάντησιν πρὸς τὸν τραχὺν καὶ θεληματικὸν τοῦτον πολιορκητὴν τοῦ Μεσολογγίου, κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἰουλίου 1822 μὲ ὀλιγαριθμοὺς ἀρματαλούς, παρακο-

1. Γαλ. ε', 18.

2. Οἱ Σουλῶται συνθηκολογήσαντες ἐντίμως, ἀφοῦ ἐκάμφθησαν ὑπὸ τῆς πείνης καὶ τῆς νόσου, ἐγκατέλειψαν τελειωτικῶς τὴν πατρίδα των, τῇ 15 Σεπτεμβρίου 1822.

λουθει μετά τὸν ὄλεθρον τοῦ Πέτα τὰ ὑπέροκα λείψανα τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων, κατευθυνόμενα εἰς Λαγκαδάν, ἔνθα τὸ στρατηγεῖον τοῦ Μαυροκορδάτου¹.

Ἄλλ' ἐκ τῶν συμβάντων τούτων, τὸ μέλλον καθ' ὅλην τὴν Αἰτωλοακαρνανίαν μαντεύεται σκοτεινόν.

Ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν τοῦ πολέμου πλήθη λαοῦ ἐγκαταλείπουν τὰς ἐστίας των καὶ κατευθύνονται πρὸς τὰς δυτικὰς ἀκτὰς, ζητοῦντα καταφύγιον εἰς Ἐπτάνησον, ἣ κατέρχονται πρὸς νότον.

Ὁ Ἐπίσκοπος Ἰωσήφ, σύμφωνος μὲ τὸν Μαυροκορδάτον, περιέρχεται ὅλην τὴν χώραν, ἀλλάσσει χωρίον καὶ ὄρος εἰς χωρίον καὶ ὄρος, ἀπὸ τῆς Λαγκαδάς μέχρι τοῦ Μαχαλαῖ, καὶ ἐνῶ ὁ Διοικητὴς τῆς Δυτικῆς Στερεᾶς κατέρχεται εἰς Μεσολόγγιον πρὸς στρατολογίαν καὶ προετοιμασίαν τῆς ἀμύνης, ὁ κληρικὸς ἐπὶ κεφαλῆς πολλῶν πατριωτῶν, βοηθούμενος καὶ ἀπὸ τὸν ἔξ Ἀμπελακίων συμπατριώτην του Ἰβον Ρήγαν, ἔπαρχον τῆς Κεντρικῆς Διοικήσεως εἰς τὸν Βάλτον², θαρρύνει τὸν καταπτοηθέντα λαόν, συνιστᾷ τὴν σύστασιν στρατοπέδων καὶ παρακινεῖ εἰς τὸν ἀγῶνα.

Ἄλλὰ τὸ ἔργον τοῦτο καὶ τὴν ἀναγκαίαν ἰδίως συνοχὴν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοπέδου καὶ τῶν ἀμυντικῶν δυνάμεων τῆς Δυτικῆς Στερεᾶς, ἦν αἱ κρίσιμοι περιστάσεις ἀπῆτουν, παρέλκε καὶ ἐδυσχέραιεν ἐν μέσῳ καπνῶν καὶ ἐρειπίων ὁ ἀνταγωνισμὸς καὶ ἡ διχοστασία μεταξὺ ὀπλαρχηγῶν καὶ προκρίτων εἰς τὰ Ἄγραφα, τὴν Ναυπακτίαν καὶ τὸ Ἀγρίνιον, καθ' ὃν χρόνον ὁ ὀθωμανικὸς στρατὸς προήλαυε πρὸς τὴν Αἰτωλίαν.

Ἐκ τῶν λόγων τούτων καὶ τῆς προσκυνήσεως ὠρισμένων ἰσχυρῶν ὀπλαρχηγῶν ἡ Αἰτωλοακαρνανία ἔμεινε ἀφροῦρητος. Μικρὰ δύναμις ἐνόπλων, ὑπὸ τινος ὀπλαρχηγοῦ καὶ τὸν Ἐπίσκοπον Ἰωσήφ, εἰσέρχεται διωκομένη εἰς Μεσολόγγιον καὶ χωρὶς ἀντίστασιν σχεδὸν οἱ Ὀμὲρ Βρυώνης καὶ Κιουταχῆς ἐπὶ κεφαλῆς 10.000 τουρκαλβανῶν ἐστρατοπέδευον πρὸ τῆς λιμνοθαλάσσης αὐτοῦ καὶ ἐπολιόρκουν τὴν πόλιν ἀπὸ ξηρᾶς, ἐνῶ ὁ στόλος τοῦ Γιουσουφ Πασᾶ τῶν Πατρῶν, ἀγκυροβολήσας ἔξωθι τῆς νησίδος τοῦ Βασιλαδίου, ἀπέκλειε ταύτην καὶ ἀπὸ θαλάσσης.

Ἡ φύσει ὄχυρὰ αὕτη πόλις, κλεῖς ὅλης τῆς Ἐπαναστάσεως, δὲν διέθετε κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἔναντι τῆς πολυαρίθμου δυνάμεως τῶν πολιορκητῶν, εἰ μὴ «τεῖχος ἀπύργωτον, ἀκατασκέυαστον ἐπὶ σαθρῶν θεμελιῶν ... ἐν μέρει πέτρινον, ἐν μέρει πλίνθινον, ἐφ' οὗ ἔκειντο δεκατέσσερα παλαιὰ κανόνια σιδηρᾶ», τεῖχος, ὕπερ ἀπέκοπτεν ἀπὸ τῆς ξηρᾶς «ἡμελημένη καὶ

1. Σ. Τρικούπη, ἐνθ. ἀν. Β, σ. 200.

2. Ὁ Ἰβος Ρήγας, μέλος τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας, εἶχε διορισθῆ ὑπὸ τοῦ Ὑψηλάντου ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς Ἐπαναστάσεως. Μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν ἐχρημάτισεν ἐν ἔτει 1834 Ἐπαρχος τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου εἰς Ἄνδρον.

ἀτελής τάφος ἀμφοτέρωθεν εἰς τὴν λίμνην ἀπολήγουσα», καὶ φρουρὰν ἐξακοσίων περίπου ἐνόπλων, ὑπὸ δοκίμους ὀπλαρχηγούς.

Ἄλλ' εἶχε παραδόσεις καὶ ψυχῆς ῥώμην, σφρηγιστηθείσας διὰ μέσου ἐπικῶν ἀγώνων καὶ ὀλοκαυτωμάτων, ἢ ταπεινὴ αὐτῆ κόγχη ἀλίεων καὶ ναυτικῶν ἐπὶ τοῦ κρασπέδου τῆς λίμνης Ὀνθιδος, μὲ τὰ πεπρωμένα τῆς ~~ὀπίσας~~ κατὰ θεῖαν οἰκονομίαν, συνεδέθη ἔς ἀεὶ ὁ Ἐπίσκοπος Ρωγῶν Ἰωσήφ.

Ἐρημώθη κατὰ τὸ 1715, ὅτε οἱ τοῦρκοι κατέκτησαν τὴν Πελοπόννησον, μετεβλήθη εἰς τέφραν κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1770, τὴν «Ἀλλέριαν». Καὶ τῶρα, κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821, ἴσταται ὀρθὴ μὲ τὸν πυρὸν τῆς Παλαμαίας Σχολῆς, πνέουσα ἐλευθερίαν ἢ θάνατον.

Καὶ αὐτὴν τὴν ἰδιογενῆ πνοὴν τῆς ἔδωκεν ἡ πόλις εἰς τὴν συγκροτηθεῖσαν, ἀρχομένου τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1822, ἱστορικὴν ὑπὸ τὸν Μαυροκορδάτου σύσκεψιν. Παρῆσαν κατ' αὐτὴν οἱ προεστῶτες τῆς πόλεως, Θανάσης Ραζηκώτσικας, Ἰωάννης Τρικούπης, Ἀναστάσης Παλαμῆς, Πᾶνος Παπαλουκάς. Οἱ ἀρχηγοὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Αἰτωλοακαρνανίας καὶ Ἄρτης Ἀρχιεπίσκοπος Πορφύριος¹ καὶ Ἐπίσκοπος Ρωγῶν Ἰωσήφ, καὶ οἱ Ὀπλαρχηγοί.

Ἡ σύσκεψις αὐτῆ, γενομένη ἐπὶ σκοτεινῆς προοπτικῆς καὶ μὲ προσδόκημα δεινῶν παθημάτων, καθ' ἣν ἀπεφασίσθη ὁμογνωμόνως ἡ ἀντίστασις κατὰ τῶν πολιορκητῶν, διεφύλαξε τὴν κλεῖδα τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ καθώρισε τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον αὐτῆς.

Ἄλλ' ἡ προετοιμασία ἀποτελεσματικῆς ἀμύνης ἀπῆτει χρόνον καὶ πρὸς τοῦτο ἡ τοπικὴ ἡγεσία, ἐκμεταλλευομένη καὶ τὴν χρονοτριβὴν τῶν πολεμίων, ὑπὸ τὸ τεῖχος τῆς πόλεως, ἤρχισε διαπραγματεύσεις μετ' αὐτῶν, αἵτινες ἀπέληξαν εἰς ὀλιγοήμερον προφορικὴν ἀνακωχὴν, ἐπιτρέψασαν τὸν ἀνεφοδιασμὸν τῶν πολιορκουμένων καὶ τὴν ἐνδυνάμωσιν τῆς ἀμύνης των.

Τοιοῦτος ὁ χαρακτῆρ τῶν συνομιλιῶν καὶ τῶν διαπραγματεύσεων. Πλὴν εἰς τὰ πνεύματα πολλῶν ἐν τῇ πολιορκουμένῃ πόλει, λόγῳ δυσπιστίας πρὸς τοὺς Σουλιάτας, ὁ ἀρχηγὸς τῶν ὀπίστων Μάρκος Μπότσαρης διεξῆγε τὰς διαπραγματεύσεις μὲ τὸν Ἄγον Μουχουρδάτην, τὸν ἀντιπρόσωπον τοῦ πολιορκητοῦ Ὀμέρ, ἐδημιουργήθη βεβαία δόξα περὶ ἐπικειμένης παραδόσεως τοῦ Μεσολογγίου.

Ὁ Ἐπίσκοπος Ρωγῶν ἐκ τοιούτων φημῶν κινούμενος ἐμποδίζει «πρὸς τοῖς ἄλλοις, κατ' εὐθείαν καὶ ἐκ τοῦ πλαγίου τὴν παράδοσιν τοῦ Μεσολογγίου»².

1. Ὁ Πορφύριος ἐκράγεισις τῆς Ἐπαναστάσεως κατῆλθεν ἐξ Ἁγίου Ὄρους εἰς Πελοπόννησον καὶ ἐκεῖθεν μετὰ τοῦ Μαυροκορδάτου εἰς Μεσολόγγιον. Βλπ. σχετικῶς ἐν *Χρυσ. Παπαδοπούλου*, ἔνθ' ἄν. Α, σ. 22 ἐπ.

2. *Ἀμβρ. Φραντζῆ*, Ἐπιτομὴ τῆς ἱστορίας τῆς Ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος, Θ, σ. 418, Ἀθήναι 1839.

Καὶ ὅταν ὁ ἑλληνικὸς στόλος διέλυσε τὸν ἀπὸ θαλάσσης ἀποκλεισμὸν καὶ ἐνίσχυσε τοὺς προμαχῶνας διὰ φρουρᾶς ἱκανῆς ἐκ Πελοποννησίων, οἱ πολιορκούμενοι ἔστειλαν τὸ παρὰ τοῦ ἀδημονοῦντος Ὅμηρ ἀναμενόμενον μῆνυμα.

«Ἄν θέλετε τὸν τόπον μας, ἔλατε νὰ τὸν πάρετε».

Οἱ πολέμιοι ἐπανήρχισαν σφοδρότερον τὸν πόλεμον, ἀλλ' ὁ Ὅμηρ βλέπων ὅτι ἦτο δλέθριον νὰ παραχειμάσῃ κάτωθι τῶν προμαχῶνων τῆς πολιορκουμένης πόλεως, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιχειρήσῃ ἔφοδον, πρὸς ἄλωσιν αὐτῆς, περὶ βαθῶν ὄρθρων τῶν Χριστουγέννων.

Ἡ φρουρὰ πληροφορηθεῖσα τοῦτο παρὰ τοῦ Ἰωαννίτου Γούναρη¹, κυνηγοῦ τοῦ Ὅμηρ Πασᾶ, τάσεται ὅλη ἐπὶ τῶν προμαχῶνων τοῦ τείχους, ἄγρυπνος καὶ ἀποφασιστικῆ, ἀναμένουσα τὴν κρίσιμον τῆς ἐφόδου ὥραν. Αἱ ἐκκλησῖαι, ἐντολῇ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου κλείουσι τὰς πύλας των καὶ οἱ πολιορκημένοι, ποιμένες καὶ ποιίμνη, δέονται ἐν τῇ σιγῇ τῆς νυκτὸς γονυπετεῖς πρὸ τῶν εἰκονοστασιῶν τῶν οἰκιῶν των ὑπὲρ τῶν ὄπλων τῆς φρουρᾶς².

Καὶ ἡ δέσις πρὸς τὸν γεννώμενον Χριστὸν εἰσηκούσθη καὶ ἡ πολέμικτος νίκη ἤπλωσε τὰς χρυσᾶς πτέρυγας τῆς εἰς τὸν ἀγαλλόμενον οὐρανὸν τῆς πόλεως.

Ὅτε κατὰ τὸ περιόρθριον αἱ τουρκαλβανικαὶ φάλαγγες ἐφόδου προσήγγισαν τὸ ἄφωνον τεῖχος, ἡ ἀκοίμητος φρουρὰ ἐξαπέλυσε φονικὸν καταγιγνόμενον πυρός. Εἶχεν ἤδη λάμψει τὸ φῶς τῆς ἡμέρας, ὅτε οἱ πολέμιοι καμφθέντες ἤρχισαν νὰ ὑποχωρῶσι πρὸς τὴν φωλεάν των.

Ὁ Ὅμηρ Βρυώνης ταπεινωθεὶς ἔλυσε τὴν πολιορκίαν τὴν 31 Δεκεμβρίου 1822, ὡς προηγουμένως τὸν θαλάσσιον ἀποκλεισμὸν ὁ Γιουσούφ, καὶ διεσώθη εἰς Ἀμφιλοχίαν.

Ἀλλὰ τὴν λαμπρὰν νίκην ἐπισκιάζει τὸ σκοτεινὸν νέφος τῆς διχονοίας μεταξὺ τῶν νικητῶν τῆς 25 Δεκεμβρίου 1823, εἰς ἣν καὶ μόνην ὁ πολιορκητῆς ὀφείλει τὴν σωτηρίαν του. Χωρὶς τὴν διχόνοιαν, τὴν ἐπαύριον τῆς νίκης ἐκδηλωθεῖσαν, οὔτε ὁ Ὅμηρ θὰ ἐσώζετο εὐχερῶς, οὔτε τὰ δεινὰ ἐκ τῶν νέων ἐκστρατειῶν τοῦ Μαχμούτ Σκόδρα Πασᾶ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος θὰ ἐδοκίμαζεν ἡ Στερεὰ Ἑλλάς καὶ πολύτιμα κέρδη θὰ ὠκονομοῦντο ὑπὲρ τοῦ Ἑθνους.

Τὸ ἐπικίνδυνον τοῦτο σημεῖον, τὸ πρόβλημα τῆς ἐνότητος, τὸ ἐπισημα-

1. Ὁ Ἰ. Γούναρης, μετὰ τὴν σφαγὴν ἐν Ἄρτῃ τῆς οἰκογενείας του ὑπὸ τοῦ Ὅμηρ ἔγινε μοναχός, ἀνεκαίνισε τὴν μονὴν τῆς Ἁγίας Ἐλεούσης ἐπὶ τῆς Κλεισούρας (μεταξὺ Μεσολογγίου-Ἀργινίου) καὶ ἐκεῖ ἐτελεύτησε. Βλπ. Σπ. Τρικούπη, ἐνθ' ἄν. Β, σ. 271 καὶ τὴν ὑποσ. η, σ. 304.

2. Ἀντίθετον ἐκδοχὴν ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἦσαν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, δοξολογοῦντες τὸν ὕμνον, ὅτε αἱ διατεταγμέναι φυλακαὶ (βάρδιας) ἐφώνησαν μεγαλοφώνως «Τοῦρκοι ρεσάλτο (ἐφοδον) κάνουν», ὑποστηρίζει ὁ Ἀμβρ. Φραντζῆς, ἐνθ' ἄν. Δ, σ. 14.

λές τῆς ἀμύνης εἰς τὴν Δυτικὴν Στερεάν, ἀποτελοῦσι μόνιμον ἀπὸ τοῦδε μέλημα τοῦ Ἰωσήφ. Πᾶσαν τὴν σπουδὴν του ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας ἔχων, ὡς μοχλοῦ ἐθνικῆς ἐνότητος καὶ θεμελίου τῆς νίκης, ἐπιδιώκει τὸ τρόπαιον τῆς συνενώσεως τῶν διῦσταμένων. Καὶ ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας, καθ' ἣν ὁ Πορφύριος τὸν ὑποδέχεται καὶ τὸν ἀσπάζεται ἐν Μεσολογγίῳ, κατόπιν δυστυχῶν χρόνων χωρισμοῦ, κυρία σκέψις του εἶναι, ὡς βάσις ἐκκινήσεως, ἡ ἀποκατάστασις τῶν δεσμῶν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Πορφυρίου καὶ τῶν Σουλιωτῶν, τοὺς ὁποίους εἶχε θραύσει ὁ κατ' αὐτῶν ἔξ Ἀρτης, ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν τῆς ἀγχόνης, ἀφορισμός του.

Ἰνα καταδείξῃ τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Ἐκκλησίας διὰ τοὺς Σουλιώτας, μαχομένους ἤδη ἐντὸς τῶν κόλπων αὐτῆς καὶ ὑπὸ τὴν σημαίαν τοῦ ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τάσσεται κατὰ δίκην ὑπὲρ αὐτῶν εἰς πᾶσαν θεμιτὴν περίστασιν των, ὅπως ἐπὶ τῆς ματαιωθείσης εἰς Ζαπάντι, ἔξωθι τοῦ Ἀργινίου, συνοικισέως των, ἀλλὰ καὶ ἐλέγχει μετὰ παρηρησίας. Ἡ κακὴ μοῖρα ὅμως ἠθέλησεν ἵνα ἡ ἐπανόρθωσις αὕτη ἐπέλθῃ μὲ τὸν θάνατον τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, ὡς ἐὰν ἡ μήτηρ τῆς ὁμοιοίας τῶν Ἑλλήνων εἶναι ἡ κοινὴ αὐτῶν ἀτυχία!

Ἀλλὰ ποτὲ καλαὶ θελήσεις καὶ προσπάθειαι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐξαλείψωσιν ἐντὸς μικροῦ χρόνου μακροβίους ἀσυμφωνίας καὶ ἀντιθέσεις. Διὰ τοῦτο τὰ οἰκτρὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν, διπλασιουμένων καὶ ὑπὸ τοῦ πολιτικοῦ ὑπολογισμοῦ, κατεφάνησαν ἐπὶ τῆς νέας, ἐν ἔτει 1823, ἐκστρατείας τοῦ Σκόδρα Πασᾶ κατὰ τῆς Δυτικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, ἧς τελικὸς σκοπὸς ἦτο τὸ Μεσολόγγι.

Ἀσυντόνιστος καὶ στασιαστικὴ ὑπῆρξεν ἡ ἀντιμετώπισις τῆς ἐκστρατείας αὐτῆς ὑπὸ τῶν ἀλληλοὑποβλεπομένων ἢ ψευδοπροσκυνούντων ἑλλήνων ἀρματωλῶν καὶ ὀπλαρχηγῶν¹. Διὰ τοῦτο ὁ Σκόδρα Πασᾶς ὄχι μόνον δὲν «καθηλώθη» εἰς Καρπενήσιον, ἀλλὰ τρέχων «ὡς ποταμὸς» συντρίβει τοὺς ἀνεξαρτήτως ἀλλήλων δρώντας ὀπλαρχηγούς, ἐρημώνει τὰς ἐπαρχίας καὶ προχωρεῖ πρὸς τὸ Μεσολόγγι, ὅπου συσσωρεύονται πρὸ αὐτοῦ διωκόμενοι ὄπλοι πληθυσμοί².

Εἰς μίαν τῶν ἡρωϊκῶν, πλὴν ἀλυσιτελῶν, μαχῶν ἀνασχέσεως τοῦ Σκόδρα Πασᾶ παρὰ τὸ Κεφαλόβρυσον τοῦ Καρπενησίου, ἔπεσεν ὁ Μάρκος Μπότσαρης καὶ τὴν 10 Αὐγούστου μετεκομίσθη νεκρὸς εἰς τὸ Μεσολόγγιον, τὸ πολυάνδριον τῶν ἡρώων τῆς Ἐπαναστάσεως.

Ἡ κηδεῖα καὶ τὸ δημόσιον ἐπιτάφιον τοῦ Μάρκου Μπότσαρη εἶχε τὴν λαμπρότητα τοῦ θριάμβου καὶ ἔδωσε τὴν ἐνσάρκωσιν τῆς ἐθνικῆς ὁμοφω-

1. Βλ. εἰς *Σπ. Τρικούπη*, ἐνθ' ἀν. Β, σ. 45 ἐπ. καὶ *Ν. Κασσομούλη*, ἐνθ' ἀν. Α, σ. 324 ἐπ.

2. Ὁ Σκόδρα Πασᾶς, ἐπολιόρκησεν ἀντὶ τοῦ Μεσολογγίου τὸ Αἰτωλικὸν ἀπὸ τῆς 27-9-1823. Ἐλυσε τὴν πολιορκίαν ἀρχομένου τοῦ Νοεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους.

νίας, με τὴν ἐπαγγελίαν τῆς Ἑλλάδος, δοθεῖσαν ὑπὸ τὴν ἐγγύην τῆς Ἐκκλησίας, πρὸς τοὺς ἀγωνιζομένους ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος.

Ὁ Πορφύριος διέταξε δημοσίαν δέησιν. Οἱ δύο ἱεράρχαι ἐναλλὰξ μετὰ κληρικῶν ἐτέλεσαν ὀλονύκτιον ἀγρυπνίαν. Ὁ λαὸς τῆς πόλεως προηγουμένου τοῦ κλήρου, τῶν ὀπλαρχηγῶν καὶ τῶν προκορίτων, ἐχόντων ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Πορφύριον καὶ παρ' αὐτὸν τὸν Ἰωσήφ, ἵσταται σιωπηλὸς περὶ τοῦ τάφου. Μετὰ τὴν ἀκολουθίαν ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Πορφύριος, πλησιάσας τὸ ἀνάχωμα τοῦ τάφου ἀπήγγειλε κατανυκτικὸν λόγον μετὰ κατακλιθεὶς τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Ἑθνους.

«Ἡ Ἑλλάς ὅλη ἀναγνωρίζει εἰς τὸν Μάρκον Μπότσαρη, ἀντικείμενον τοῦ πένθους τῆς, τὸ δεύτερον αὐτῆς Λεωνίδαν. Υἱοθετεῖ τὴν οἰκογένειάν του. Τοῦτο εἶναι τὸ βράβειμα τῶν ὑπηρεσιῶν του.

«Ἀναπαύσου εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Κυρίου, γενναία ψυχὴ. Γαίαν ἔχους ἐλαφρὰν, ἀετὲ τοῦ Σουλίου. Χαῖρε Μπότσαρη, χαῖρε.»¹

Ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Μπότσαρη, ἡ σκαπάνη τοῦ Ἐπισκόπου Ρωγῶν ἔπληξε τὸ δαιμόνιον τῆς ἔριδος καὶ ἔστησε τὸν δεσμὸν τῆς ἐνότητος καὶ τῆς ἐσωτερικῆς εἰρήνης.

1. F. L. Rouquville, ἔνθ' ἀν. Δ, σ. 421 ἐπ.

ΜΕΣΟΠΡΟΜΑΧΩΝ

Η ἔρις ὅμως αὕτη, μείζον τῆς κακοδαιμονίας καὶ τῆς ἐπιβολῆς κατατήκει τὴν Ἑλλάδα, ἢ ἑλληνικὴ Ἔρις, πλέον τῆς τουρκικῆς δυνάμεως, ἀπειλεῖ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1823 μὲ καταστροφὴν τὴν ἐθνικὴν ἀνεξαρτησίαν! Ἀμαυροῦσα εἰς τὰς διανοίας τῶν ἑλλήνων τὸ ὑπέροτατον πολέμιον σύνθημα τῆς ἐλευθερίας ἢ τοῦ θανάτου, φθείρουσα τὰς δυνάμεις των καὶ ἀποσπῶσα ταύτας ἀπὸ τὴν κοινίστραν τοῦ κυρίου ἀγῶνος, ἀπὸ τὸν προμαχῶνα τῆς ἐλευθερίας, ἀφώπλιζε τὴν Ἑλλάδα καὶ παρὰ μικρὸν ἠτοίμαζε τὴν νέαν αὐτῆς ὑποδούλωσιν, χεῖρονα τῆς πρώτης.

Ἡ εἰκὼν τοῦ Μεσολογγίου «κυβερνωμένου ὑπὸ 12 ἀρχόντων, οἵτινες ὁμοιάζουσι γεννηθέντες ἀπὸ τοὺς ὀδόντας τοῦ δράκοντος, οὓς ὁ Κάδμος, ἔσπειρεν εἰς τὰς πεδιάδας τῆς Βοιωτίας», ἦτο κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν τὸ ἀπεικόνισμα ὅλης τῆς Ἑλλάδος.

Ἄλλ' ὁ Φιλοποίμην, ὁ ἦρωα τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας, δὲν ὑπῆρξεν, ὡς ἰσχυρίσθησαν, ὁ «τελευταῖος τῶν Ἑλλήνων» πρὸ τῶν Ρωμαίων κατακτητῶν.

Καὶ τώρα, εἰς τὰς παραμονὰς τῆς ἐθνικῆς ἀναστάσεως, ἀδιάκοπος ἀνελήφθη, καὶ ἰσόκληρος πρὸς τὴν κατὰ τῶν τυράννων, ἢ μάχη κατὰ τῆς ἑλληνικῆς διχονοίας, ἀντανγείας καὶ πρὸς τὰ κάτω φορεᾶς τῶν εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἑλληνικῆς Διοικήσεως συγκρούσεων, κατὰ τὴν Στερεὰν ὅσον καὶ τὴν Πελοπόννησον, ἣτις ὁ ἀποτελέσει τὴν κυρίαν ἐστίαν τῆς ὀλεθρίου ἀδελφοκτονίας.

Καὶ εἰς τὴν γενναίαν αὐτὴν προσπάθειαν, ἀνεξαρτήτως τῶν ἀποτελεσμάτων της, οἱ σώφρονες Ἕλληνας, ἐν οἷς ἔξοχος ὅλων ὁ Ἐπίσκοπος Ἰωσήφ, δὲν ἦσαν μόνοι¹. Εὖρον συμμάχους καὶ βοηθοὺς εἰς τοὺς ξένους φιλέλληνας, ἐν οἷς ὅλων ὑπέροχος ὁ λόρδος Βύρων.

Ὁ Βύρων ἐπάτησε τὸ ἔδαφος τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος ἐν μέσῳ συνθηκῶν διαιρέσεως. Πρωτίστη αὐτοῦ ἐμφάνισις ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος εἶναι ἢ πρὸς τὴν ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν, ἀπὸ τὴν πρωτεύουσαν τῆς Κεφαλληνίας, ἔκκλησίς του ὑπὲρ τῆς ἐνότητος τῶν Ἑλλήνων². Ὅτε ἀποβιβάζεται τὴν 24 Δεκεμβρίου τοῦ 1823 εἰς Μεσολόγγιον, εἰς τὸ «ἱερὸ προσκυ-

1. Ἄξιος ἐξάρσεως εἶναι μεταξὺ τῶν ἑλλήνων τούτων καὶ ὁ ἔξοχος ἠπειρώτης ἐξ Ἄρτης Ἀνδρέας Λουριώτης, ὅστις εἰργάζετο πάντοτε ἵνα ὀδηγῇ τοὺς Ἕλληνας εἰς «αἰσθημάτων ὁμοιότητας».

2. Σ. Τρικούπη, ἐνθ' ἄν. Γ', σ. 79.

νητάρι», ἀγγιφανῆς εἶναι ἢ μισαδελφότης, τὴν ὁποίαν μᾶλλον ὑπέθαλψεν ἢ ἐμετρίασε καὶ ἡ ὑπὸ τὸν Μαυροκορδάτον ταυτόχρονος συνέλευσις τῶν ὀπλαρχηγῶν καὶ πολιτικῶν τῆς Στερεᾶς¹.

Φέρον τὴν δάφνην τοῦ Παρνασσοῦ ὁ ἄγγλος ποιητὴς κομίζει καὶ ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ Φιλελληνικοῦ Κομιτάτου «ἀρωγὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν ἐλπίδα ἐνὸς δανείου». Ἦλθε μὲ συνοδείαν ὄλην μηχανικῶν καὶ τεχνικῶν.

Καὶ τὴν αὐγὴν τῆς 24 Δεκεμβρίου τοῦ 1824 ἐπὶ τῆς ἀλικύστου ἀποβάθρας τοῦ Μεσολογγίου ἄρχοντες καὶ ἀρχόμενοι εἰς μερίστην πομπήν, ὁ Μαυροκορδάτος, ὁ Ἄρχιεπίσκοπος Πορφύριος, ὁ Ἐπίσκοπος Ρωγῶν Ἰωσήφ, οἱ δημογέροντες, οἱ στρατηγοί, «ὄλαι αἱ τάξεις τῶν ἐγκατοίκων», ὑποδέχονται μὲ κλάδους βατῶν καὶ φοινίκων, εἰς θερμὴν γονέων περίπτωξιν, τὸν νέον Τυρταῖον.

Ἐκ τῆς ἀποβάθρας ὁ Βύρων «ἐπῆγεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἑλληνικὰ ἐνδεδυμένος καὶ συνοδευόμενος ἀπὸ τοὺς ταξίαρχας τοῦ στρατιωτικοῦ καὶ μετὰ τὴν λειτουργίαν, τοῦ παρέδωκεν ὁ Μητροπολίτης καὶ ὁ Ἐπίσκοπος Ρωγῶν Ἰωσήφ, παθῶν μαρτυρικὸν θάνατον ὑπὲρ πατρίδος, τὸ σπαθίον καὶ τὸ δίπλωμα²».

Πρὸς τὴν παρουσίαν τοῦ φιλέλληρος ποιητοῦ, ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς ἀφίξεώς του εἰς Μεσολόγγιον, ἀποβλέπει ὁ Ἐπίσκοπος Ἰωσήφ ὡς πρὸς μεγάλην τοῦ ἔθνοσωτηρίου ἔργου του δυνατότητα. Καὶ τοῦ Βύρωνος τὴν θελήμονα ὑπὲρ αὐτοῦ διαθέσειν κινῶν, ἀνακόπτει τὴν φιλονεικίαν καὶ πολλαπλασιάζει τὴν σπουδὴν πρὸς συνένωσιν τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν δυνάμεων τῆς Στερεᾶς καὶ προετοιμασίαν αὐτῶν εἰς τὸν κατὰ τῶν τούρκων ἀγῶνα.

Ὁ Βύρων ἐμπνεόμενος ἐκ τῆς τοιαύτης προσπαθείας τοῦ Ἑλληνοῦ Ἱεράρχου καὶ βεβαιούμενος ὅτι τὴν ἀπαγίωτον κατάστασιν ἐκ τῆς διαιρέσεως διαδέχεται σὺν τῷ χρόνῳ εὐστάθεια διὰ τῆς ὁμονοίας περὶ ἰσχυροῦ ἐκκλησιαστικοῦ πυρῆνος, αἰσθάνεται ὅτι πρέπει νὰ προχωρήσῃ. Δὲν ἀρκεῖται νὰ πλήξῃ τοὺς τυράννους μὲ «πινδαρικοὺς στίχους». Ἰδρύει πυροτεχνουργεῖον διὰ τὰς πολεμικὰς ἀνάγκας τῆς Δυτικῆς Στερεᾶς ὑπὸ τὸν γερμανὸν ἀξιωματικὸν του Ζάσε, ὀργανώνει τοὺς Σουλιώτας καὶ μισθοδοτεῖ διὰ τοῦ κόμητος Γάμβα, ἐπικουρεῖ τὸν γενικώτερον πόλεμον καὶ δὴ εἰς περίοδον ἄκρας ἀπορίας, ὄνειροπολῶν δὲ καὶ τὴν δάφνην τοῦ Ἄρεως, προπαρασκευάζεται ὁ ἴδιος εἰς ἐκστρατεῖαν πρὸς ἄλλωσιν τῆς τουρκοκρατουμένης Ναυπάκτου³.

Συμβλητὴ πρὸς τὴν τοιαύτην δρᾶσιν τοῦ Βύρωνος ὑπῆρξεν ἡ προσπά-

1. Ν. Κασσομούλη, ἐνθ' ἀν. Α', σ. 352 ἐπ.

2. Βλ. Ἀ. Γούδα, ἐνθ' ἀν. Β', σ. 258 ἐπ. παραπέμποντος εἰς Κ. Κούμα, Ἱστορίαν τῶν Ἀνθρωπίνων Πράξεων, ΙΒ', σ. 647.

3. Σπ. Τρικούπη, ἐνθ' ἀν. Γ', σ. 89.

θεια τοῦ Ἐπισκόπου Ἰωσήφ, ἣτις στηριζομένη ἐπὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἀνά πασαν εὐκαιρίαν πολυτρόπως ἀναπτυχθεῖσης συσφίξεως τῶν δεσμῶν μεταξὺ ἐλλήνων καὶ φιλελλήνων¹, ἐπετύγχανε νὰ ἐξουδετερώνη τὰς ἀντιξόους περιστάσεις καὶ οὕτω νὰ συμπαρεκτένη τὴν κίνησιν καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἐνότητος.

Ὅτε δ' ἐκ τῶν σουλιωτῶν Γιώτης φονεύει ἐντὸς τῆς οἰκίας τοῦ Βύρωνος τὸν Ζάσε, ὁ Ἰωσήφ ἀπὸ τοῦ προφανοῦς ἐπιτιμᾷ τοὺς σουλιώτας, συμβάλλει εἰς τὴν πράυνσιν τῆς γενικῆς ἐκ τοῦ συμβάντος ἐξάψεως καὶ ἀποτρέπει μὲ τὴν σωτήριον ἐπέμβασίν του τὴν ἀπειληθεῖσαν, πρὸ τῆς οἰκίας τοῦ ποιητοῦ, ἔνοπλον ρῆξιν.

Ἄλλὰ τὴν μεγάλην ἠθικὴν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος συμβολὴν τοῦ ἄγγλου φιλέλληνο, ἀνέκοιπεν αἰφνιδία νόσος καὶ μετ' ὀλίγον ὁ θάνατος.

Καὶ κατὰ τὴν πρώτην τοῦ Βύρωνος ἀσθένειαν, ἀρχομένου τοῦ Φεβρουαρίου 1824 καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς μοιραίας 17/1 Μαρτίου 1824, πρὸ τῆς κλίνης, ἐφ' ἧς ἔκειτο βαρύνοσος, ἐσταμάτησε ἢ πρὸς τὴν διχόνοιαν ροπή καὶ τὰς ψυχὰς ὄλων ταράττει λύπη, τὰ πρόσωπα σκιαῖζει κατῆφεια καὶ ἀνησυχία, διὰ νὰ μεταβληθῇ εἰς θρῆνον τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸ ἔσπερας τῆς 7 Ἀπριλίου 1824, ὅτε ἐξέπνευσεν «ὁ ὑπέριμος οὗτος ἀνὴρ».

«Αἱ χαρμόσυνοι ἡμέραι τοῦ Πάσχα ἔγιναν δι' ὅλους ἡμᾶς ἡμέραι πένθους. Ὁ Λόρδ Νόελ Βυρὼν ἀπέρασε σήμερον εἰς τὴν ἄλλην ζωήν...»².

Τὴν 10 Ἀπριλίου 1824 ἔγινεν ἡ κηδεία τοῦ ποιητοῦ. Ἀναρίθμητον πλῆθος ἐλλήνων συνήχθη εἰς Μεσολόγγιον διὰ νὰ τιμῆσῃ τὸ λείψανόν του.

«Ὁ Πανιερώτατος Μητροπολίτης Ἄρτης κ. Πορφύριος, μετὰ τοῦ Θεοφιλεστάτου Ἐπισκόπου Ρωγῶν κ. Ἰωσήφ καὶ μετὰ τῶν ἱερέων, ὁ Πρόεδρος Α. Μαυροκορδάτος, οἱ στρατηγοὶ Ν. Μπότσαρης, Δ. Σκάλτσας, Δ. Τσόγκας, Α. Βλαχόπουλος, ὁ καὶ Ὑπουργὸς τοῦ πολέμου, καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἀξιωματικοὶ καὶ πρόκριτοι τῶν δύο πόλεων³ καὶ ὅλης τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος καὶ ὅλοι οἱ πολιτικοὶ ὑπουργοὶ παρευρέθησαν εἰς τὴν τελετὴν. Τὸ στράτευμα ἐσχημάτιζε δύο στίχους, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐπορευόντο οἱ συνοδεύοντες τὸ

1. Ὁ Ἐπίσκοπος Ἰωσήφ θεωρῶν τὰς λυπηρὰς τῶν φιλελλήνων περιστάσεις ὡς οἰκεῖα τῶν ἐλλήνων δεινά, δὲν φεῖδεται κόπων, ἵνα ἐμφανίζηται ὁ ἴδιος δημοσία καὶ προβάλλῃ τὴν ἠθικὴν λάμπριν τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας, ὡς κατὰ τὸν θάνατον τοῦ γερμανοῦ Henry Meisel, πρώην ἀντιπροσώπου τῆς σαξωνικῆς Αὐλῆς παρὰ τῇ Ἰσπανικῇ, συμβάντα κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1824. «Τὸ λείψανόν του ἐφέρεθ' εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Σπυριδῶνος, συνοδευόμενον ὑπὸ τοῦ Θεοφιλεστάτου Ἐπισκόπου Ρωγῶν μετὰ τῶν ἱερέων, ὑπὸ τῶν μελῶν τῆς ἐνεργούσης Ἐπιτροπῆς, τῶν ἐπιστατῶν τῆς πόλεως, τῶν κριτῶν καὶ τῶν λοιπῶν πολεμικῶν καὶ πολιτικῶν ὑπουργῶν, πλῆθους ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν. Ἐτάφη εἰς τὴν ἰδίαν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Σπυριδῶνος». Βλ. «Ἑλληνικὰ Χρονικά», φ. 83, 11-10-24.

2. Ἐκ τῆς Ἀνακοινώσεως τῆς Ἑλληνικῆς Διοικήσεως ὑπ' ἀριθ. 1185/7-4-1824, ἦν βλ. εἰς «Ἑλληνικὰ Χρονικά», φ. 29, 9 Ἀπριλίου 1824.

3. Μεσολογγίου καὶ Αἰτωλικοῦ.

νεκρικών κρεββάτι, ἀπὸ τοὺς ὁποίους προηγίτο τὸ τάγμα τῶν πυροβολιστῶν μὲ ὄλους τοὺς ξένους ἀξιωματικούς καὶ μέρος τοῦ λοιποῦ στρατεύματος... Δὲν ἤκούετο οὐδὲ ψιθυρισμὸς ἀλλὰ μόνον ἡ λυπηρὰ ψαλμωδία τῶν ἱερέων καὶ ὁ βραχνὸς ἤχος τῶν πολεμικῶν μουσικῶν ὀργάνων. Οὕτως ἐπορεύθησαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Νικολάου, κειμένην πλησίον τοῦ τείχους. Ἐρρίφθησαν τρεῖς φοραῖς ἐκ διαλειμμάτων τὰ κανόνια ἀπὸ τὸ μεγάλο κανονοστάσιον καὶ ὅλα τὰ λεπτὰ πυροβόλα τῶν στρατιωτῶν...»¹.

Εἰς τὸν ἐπιτάφιόν του ὁ Σ. Τρικούπης εἶπεν :

«Ἡ Ἑλλάς ὅλη μαυροφορεμένη, ὅλη ἀπαρηγόρητη ξεπροβοδεῖ τὸν νεκρὸν μὲ ὄλην τὴν ἐκκλησιαστικὴν, τὴν πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν τιμὴν καὶ παράταξιν... Τὸν ξεπροβοδεῖ συνωδευμένον μὲ τὰς θεοδέκτους εὐχὰς καὶ τὰς εὐλογίας τοῦ Πανιερωτάτου μας Ἀρχιεπισκόπου κυρίου Πορφυρίου, τοῦ φιλοπάτριδος Ἁγίου Ἐπισκόπου κυρίου Ἰωσήφ καὶ ὄλου τοῦ Κλήρου... Ὁ ναὸς τοῦ Ὑψίστου Θεοῦ τῶν Χριστιανῶν ἀντιβοᾷ ὄλος ὕμνους, ὄλος ἱκεσίαις, διὰ νὰ κατευδοθοῦν τὰ σεβάσματα λείψανά του εἰς τὴν πατρικὴν του γῆν καὶ ν' ἀναπαυθῇ ἡ ψυχὴ του ὅπου οἱ δίκαιοι ἀναπαύονται».

Θρῆνος πολὺς συνώδευσε τὸν τελευταῖον ἀσπασμόν.

Τὸ μέτωπον τοῦ Παρνασσοῦ ἐρίλησεν ἡ σημαία τῆς Χριστιανικῆς πίστεως καὶ ὁ ποιητὴς ἐκηδεύθη ὡς παῖς Ἄρεως εἰς τὸ Ἄρεσπέδιον τοῦ Μεσολογγίου.

Μὲ τὸν θάνατον τοῦ Βύρωνος, ὡς δυνατότητα ἤδη εἰς τὴν ἐπὶ τὰ χεῖρα ἐξέλιξεν τῆς διχονοίας κατὰ τὴν Δυτικὴν Στερεάν, καὶ ὑπὲρ τὰς προσπαθείας τοῦ Ἐπισκόπου Ρωγῶν Ἰωσήφ, τὰ λανθάνοντα μίση, ὡς ὑπὸ ἀνέμου ἀναρριπισθέντα, ἔστησαν ἐν τῷ μέσῳ τῶν προμαχῶνων τῆς Ἑλλάδος, τὸν μεσοπρομαχῶνα τῆς ἐμφυλίου διαμάχης. Καὶ εἰς τὸν ἴλιγγον αὐτῆς, πληροῦντα τὸ μεταξὺ τῶν δύο πολιορκιῶν τοῦ Μεσολογγίου διάλειμμα, συστρέφονται καὶ παλαίουσι θανασίμως τὰ τέκνα πατρίδος, μήπω λυτρωθείσης ἐκ τοῦ ζυγοῦ τῆς δουλείας.

Ἀπὸ τοῦ Μαρτίου τοῦ 1824 ἡ διαίρεσις εἰς τὴν Δυτικὴν Στερεάν ἤρχισε μὲ τὴν φονικὴν κατὰ τοῦ Καραϊσκάκη καταδρομὴν. Ἡ ἀποκήμεσις του ἀπέτελεσε τὸ ἔναυσμα τοῦ ἐμφυλίου πολέμου εἰς τὸ θέατρον τῶν Ἀγράφων καὶ τῆς ἐξαπλώσεως τῶν ἐρίδων καθ' ὄλην τὴν Αἰτωλοακαρνανίαν.

Καὶ ἐπέφερε μὲν τὸ τέλος τοῦ πολέμου τούτου ἡ φυγὴ τοῦ Καραϊσκάκη εἰς Ναύπλιον καὶ ἡ ἀναχώρησις τῶν Σουλιωτῶν ἐκ Μεσολογγίου, χωρὶς ὅμως νὰ ὀρθοποδήσῃ καὶ πραγματοποιηθῇ ἡ σχεδιασθεῖσα κατὰ τῶν Τούρκων ἐκστρατεία πέραν τῆς Ἀκαρνανίας. Ὅλαι αἱ λαμπραὶ ὑπὲρ αὐτῆς δυνατότητες ἐχάθησαν εἰς τὸν στρόβιλον τῶν ἐρίδων καὶ ἡ λαφυραγωγία τοῦ

1. Ἑλληνικὰ Χρονικά, φ. 30, 12-4-1824.

ἀρματολικίου τῆς Ἄρτης ὑπῆρξε τὸ μόνον γέρας τῶν πολεμικῶν ἔργων τοῦ εἰς Λιγγοβίτσι ἑλληνικοῦ στρατοπέδου.

Ἄτυχῶς ἡ Ἐκκλησία τῆς Δυτικῆς Στερεᾶς δὲν ἔμεινεν ἔξω τῆς αἵματηρᾶς αὐτῆς διαμάχης. Καὶ κατὰ τὴν δίκην τοῦ Κυραϊσκάκη εἰς Αἰτωλικὸν παρίστατο καὶ εἰς τὴν ὑπὸ τὰ γεγονότα κεκρυμμένην ρῆξιν τῶν πολιτικῶν παρεσύρθη¹.

Ἄλλ' ὁ Ἐπίσκοπος Ἰωσήφ ἐποικοδομητικῶς καὶ κατὰ τὸν καιρὸν αὐτὸν εἰργάσθη ὑπὲρ τῆς ὁμοιοῦς καὶ τῆς ἐνότητος. Προσηλοῦται ἐμμόνωος εἰς τὸ λειτούργημα τοῦ καὶ συνεχίζει τὴν ἀκοίμητον προσπάθειάν του πρὸς ἀπρόσκοπον τῆς ἐκκλησίας ρυθμὸν. Ἐξελέξατο «παραρριπτεῖσθαι ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ μᾶλλον ἢ οἰκεῖν ἐπὶ σκηνώμασιν ἀμαρτωλῶν».

Ἰδιαιτέρως ὁ μετὰ τοῦ ἔλβετοῦ φιλέλληνος Ἰακώβου Μάγερ σύνδεσμός του δὲν ἀποτελεῖ μόνον πηγὴν ἀγνῆς θρησκευτικότητος, ἐξ ἧς περιχέονται αἱ στήλαι τῶν Ἑλληνικῶν Χρονικῶν, ἀλλὰ καὶ ἐπιδρᾶ καὶ ἐπὶ τὴν Διοίκησιν ἀγαθῶς, ἀφ' ἧς ὁ Μάγερ ἀπετέλεσε μέλος αὐτῆς².

Ἐκ τῆς ἐθελουργοῦ, ἀδιακόπου καὶ ἐθνωφελοῦς αὐτῆς δράσεως τοῦ Ἐπισκόπου Ἰωσήφ οἱ καλοὶ καρποὶ ἐμφανεῖς εἶναι ἤδη ἔν τε τῷ στρατοπέδῳ καὶ μετὰ τὸ πλῆθυσμοῦ.

Οἱ ἄρχοντες τοῦ Μεσολογγίου, Διοικηταὶ καὶ Δημογέροντες καὶ οἱ ἀρχόμενοι, ἀπὸ τοῦ καιροῦ αὐτοῦ καὶ μέχρι τῆς πτώσεώς του, δὲν εἶναι δρακοντοφυτῆ τοῦ Κάδμου τέκνα, ἀλλ' ἥρωϊκοὶ τοῦ Φιλοποίμενος ἀπόγονοι.

Τὸ τέρμα ἐν τούτοις τῆς κατὰ τὴν Δυτικὴν Στερεὰν γενικωτέρας διαίρεσεως ἐσήμανε ἡ ἐν Αἰτωλοακαρνανία δευτέρα τοπικὴ συνέλευσις, ἐξ ἧς, καταρρευσάσης ἐπὶ ἀναξίων λόγου ζητημάτων, οὐδὲν τὸ ἐποικοδομητικὸν προέκυψε, καὶ ἡ μετ' αὐτὴν ἀναχώρησις τοῦ Μαυροκορδάτου εἰς Πελοπόννησον, ἔνθα συνέληγεν ἡδη ὁ δεύτερος ἐμφύλιος πόλεμος, εἰς δὲν ἐστροβιλίσθη ὅλη ἡ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι, δι' ἐπικρατήσεως μὲν τῆς Κυβερνητικῆς ἐξουσίας, ἀλλ' ἐπὶ μεγίστη βλάβῃ τοῦ ὅλου Ἑθνους, ἀρνητικῇ καὶ θετικῇ. Διότι ὁ ἐμφύλιος τῶν ἐλλήνων πόλεμος, ἐνῶν ἀπήλλαξε τὴν τουρκικὴν Αὐτοκρατο-

1. Ἑλληνικά Χρονικά, φ. 30, 12-4-1824.

2. Ν. Κασομούλη, ἐνθ' ἄν. σ. 380-453. Ὁ Κασομούλης, εἰ καὶ περιστατικῶς εἰς τὴν ἐκθεσιν περὶ τῶν ἐμφυλίων ἐρίδων ἐν τῇ Δυτικῇ Στερεᾷ, οὐδαμῶς ἀναφέρει τὸν Ἐπίσκοπον Ρωγῶν Ἰωσήφ ἐντὸς τοῦ, εὐρυτάτου ἄλλωστε, κύκλου τῶν διαμαχομένων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν.

3. Πολλὰ ἀρθροῖδια θρησκευτικοῦ περιεχομένου εἰς τὰ Ἑλληνικά Χρονικά, ἀποδίδονται εἰς τὸν κάλαμον τοῦ Ἐπισκόπου Ἰωσήφ. Τὰ μέλη τῆς Διοικ. Ἐπιτροπῆς τῆς Δυτικῆς Στερεᾶς ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1824 μέχρι τῆς 12 Ἀπριλίου 1825, ἦσαν οἱ Ἰ. Ἰ. Μάγερ, Γ. Σπανολάκης καὶ Κ. Πλυτάς. Ἐκτοτε καὶ μέχρι τῆς Ἐξόδου τὴν Ἐπιτροπὴν ἀπετέλεσαν οἱ Ἰ. Παπαδιαμαντόπουλος, Δ. Θεμελῆς καὶ Γ. Καναβός.

ρίαν ἀπὸ τὸ βάρος καὶ τὰς ἀπωλείας συνεχῶν κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐκστρατειῶν κατὰ τὸ ἔτος 1824 καὶ πέραν αὐτοῦ, ἂν μὴ καὶ ἐξ ἐπιθέσεως τῶν Ἑλλήνων πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν ὑποδούλων βορείως τοῦ Μακρονόρους καὶ τοῦ Σπερχειοῦ χωρῶν, τὰς ὁποίας ἐπότισε τὸ αἷμα τῶν στρατιωτῶν, τῆς πατρίδος καὶ τοῦ Χριστοῦ, ἔδωκεν εἰσέτι εἰς τὸν ἐχθρὸν καὶ τὸν ἀναγκαῖον χρόνον ἵν' ἀπερίσπαστος προετοιμάσῃ θανάσιμα κατὰ τῆς ἐθνικῆς ἐπαναστάσεως πλήγματα. Ἐν Πελοποννήσῳ διὰ τοῦ Αἰγυπτίου Ἰμβραήμ πασᾶ καὶ κατὰ τὴν Στερεάν διὰ τοῦ Ἀσιάτου Ρεσίντ Μεχμέτ Κιουταχῆ.

Καὶ τὰ πλήγματα ταῦτα δὲν ἠδύνατο καθημαγμένη καὶ ἐξουθενωμένη ἐκ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου ν' ἀποκρούσῃ ἀμέσως ἢ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, καὶ οὕτω ἐπῆλθεν ἐκεῖ μὲν ἡ καταστροφή, ἔδω δὲ ἡ πτώσις τοῦ Μεσολογγίου.

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΠΟΛΙΟΡΚΗΜΕΝΟΣ

Β'

«Θάνατον με τὰ δπλα εἰς χεῖρας»
ὁ Ρωγῶν Ἰωσήφ.

Αρχομένου τοῦ 1825 ἡ τουρκικὴ Αὐτοκρατορία στρατεύει διὰ γῆς καὶ θαλάσσης κατὰ τῆς ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως¹.

Ἀπόφαντος εἶναι ὁ δοῦπος τῆς ὑπὸ τὸν Κιουταχῆν στρατιᾶς ἐπὶ τῆς στενοπωρίας τοῦ Μακρονόρους, ὡς συναντήχημα τῆς κλαγγῆς καὶ τῆς ἀνασείσεως τῶν ὄπλων τοῦ Ἰμβραήμ ἐπὶ τῆς πεδιάδος τῆς Μοθώνης, ἔτι δὲ καὶ τῆς παραφυλακῆς τῶν τουρκαραβικῶν στόλων εἰς τὰ ἑλληνικὰ πελάγη.

Καὶ τὴν μὲν Πελοπόννησον ὁ Ἰμβραήμ, ἀνατρέπων τὴν εἰς Κρεμμύδι, Μανιάκι καὶ ἀλλαχοῦ ἐρωμένην ἄμυναν τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων, θὰ ὑποτάξῃ διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου καὶ σχεδὸν θὰ καταπνίξῃ τὴν Ἐπανάστασιν, ἥτις ἤρχισεν εὐοίωνος ἀπὸ τῆς Ἀγίας Λαύρας.

Ἄλλ' ἢ κατὰ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος πολυπληθεστέρα στρατιὰ² θὰ καθλωθῆ πρὸ τοῦ ταπεινοῦ «φράκτου» τοῦ Μεσολογγίου³.

Ἡ στρατιὰ αὕτη ὀρμηθεῖσα ἐξ Ἄρτης ὑπὸ τὸν Κιουταχῆν, ὑπέταξε τὸ Ξηρόμερον καὶ τὸν Βάλτον. Θραύσασα δὲ τὰς ἀσθενεῖς ἐπὶ τῆς πορείας τῆς ἀντιστάσεως τῶν ἑλλήνων, ἔστη τὴν 15 Ἀπριλίου 1825 πρὸ τῆς πόλεως τοῦ Μεσολογγίου καὶ διηνοίγη πέριξ αὐτῆς, ὡς σιδηρὰ λαβίς.

Φεύγοντες τὴν μάχαιραν τοῦ τουρκαλβανικοῦ στρατοῦ οἱ κάτοικοι τῆς Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας, ἐγκαταλείπουσιν ὡς καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Ὁμέρ

1. Σχετικὴν περὶ τῆς ἐκστρατείας αὐτῆς προκήρυσιν ἐξέδωκεν ἡ Ἐπιτροπὴ τῆς Δυτικῆς Χέρσου Ἑλλάδος, ἀρχὰς Μαρτίου 1825, πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας. «Ὁ ἐχθρὸς τῆς Πίστεως καὶ τῆς Πατρίδος, ἔλεγεν, ἐτοιμάζεται καὶ τετάρτην φορὰν νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα με πολλὰς χιλιάδας στρατευμάτων». *Ἑλληνικὰ Χρονικά*, φ. 20, 8-3-1825.

2. Οἱ παρεχόμενοι ὑπὸ τοῦ Σ. Τρικούπη, ἔνθ' ἀν. Γ', σ. 146 ἐπ. καὶ 209 ἐπ. φέρουσιν εἰς 12.000 τὸν εἰς Πελοπόννησον ἀποβάντα στρατὸν τοῦ Ἰμβραήμ καὶ εἰς 35.000 τὸν τοῦ Κιουταχῆ κατὰ τῆς Στερεᾶς, ἐπιχειρήσαντος τὴν πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου διὰ δυνάμεως 20.000 ἀνδρῶν.

3. Τὸ τεῖχος τῆς πόλεως, ἀπὸ τῆς πρώτης πολιορκίας τοῦ Ὁμέρ Βρυώνη «ἐδυναμώθη καὶ ἔλαβε νέαν μορφήν», χάρις εἰς τὰς προσπαθείας τοῦ τειχοποιοῦ πατριώτου Κοκκίνου, πεσόντος κατὰ τὴν Ἐξοδον. Ἐπὶ τοῦ τείχους ἔκειντο κατὰ τὴν ἑναρξιν τῆς Β' πολιορκίας 48 κανόνια.

καὶ τοῦ Σκόδρα Πασᾶ, τὰς ἐστίας των καὶ ζητοῦσι τὴν σωτηρίαν, εἴτε εἰς τὰς «ἀποκλείστρας», τὰ ἀπόρθητα αὐτὰ ἐπὶ τῶν ὁρέων τοῦ Βάλτου καὶ τοῦ Καρπενησίου καταφύγια, εἴτε εἰς τὸν Κάλαμον, τὴν μικρὰν νησίδα τῆς Ἑπτανήσου.

Ἐπὶ τῆς νησίδος αὐτῆς συνεσωρεύθη καὶ ὁ ἄμαχος πληθυσμὸς τοῦ Μεσολογγίου, ὡς τὸ πρῶτον τῆς ἀμύνης του μέτρον. Ἐντὸς τῆς πόλεως κατὰ τὴν ἑναρξίν τῆς πολιορκίας δὲν ἔμεινεν εἰ μὴ ὀλιγάριθμος ἀλλὰ γενναία φρουρὰ ὑπὸ τοὺς Ν. Μλότσαρην, Ν. Στορνάρην, Γρ. Λιακατᾶν, Θ. Ραζηκώτσικαν, Μῆτρον Δεληγιώρην, Δ. Μακρῆν, Γ. Τσόγκαν, Δ. Τσέλιον. Ὡσαύτως ἔμεινεν ὁ κληρὸς ὑπὸ τὸν Ἐπίσκοπον Ρωγῶν Ἰωσήφ, βοηθούμενον ὑπὸ τοῦ πρωτοσυγκέλλου τοῦ Πορφυρίου, Γερασίου Ζαλογγίτου, καὶ ἡ τριμελὴς Διευθυντικὴ Ἐπιτροπὴ¹.

Ὁ δεύτερος πολιορκητὴς μὴ λησιμονήσας τὴν ἐπὶ τῆς πρώτης πολιορκίας συμβουλήν του πρὸς τὸν Ὁμέρ Βρυώνην νὰ ἀφίση τὴν ἐπικίνδυνον τῶν διαπραγματεύσεων ὁδὸν καὶ νὰ ἐφοδεύσῃ, ἄμα τῇ ἀφίξει του, κατὰ τῆς πόλεως, πολλὰ δὲ διδαχθεὶς ἐκ τοῦ παθήματος ἐκείνου, ἀναμένει ἀπὸ θαλάσσης πλείονα ἐφόδια² καὶ πρὶν σαλπίσῃ τὴν γενικὴν ἔφοδον ποοβαίνει εἰς παρατεταμένα πολιορκητικὰ ἔργα. Ὁρῦνται τάφρους, κατασκευάζει χαρακώματα, ἐγείρει προμαχῶνας καὶ πλησιάζει δι' αὐτῶν ἀμελλητεὶ πρὸς τὸ τεῖχος. Αἱ γραμμαὶ τῶν προχωμάτων, οἱ τάφροι καὶ τὰ κανονοστάσια τῶν πολιορκητῶν πυκνοῦνται καὶ ὁ κλοιὸς των συσφίγγεται πέριξ τῆς πόλεως ἡμέρας καὶ νυκτός.

Οἱ κύριοι προμαχῶνες τοῦ περικειχίσματος κατεριποῦνται ὑπὸ τὸ πῦρ τῶν χειρσαίων τηλεβόλων των καὶ ἡ φρουρὰ, οἱ ἑναπομείναντες κάτοικοι καὶ ἡ πόλις προσλυμαίνονται καὶ φθείρονται. Καὶ ἡ πόλις ἀποκλείεται ἀπὸ τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου μετὰ τὴν ναυμαχίαν τοῦ Μαλέα³ καὶ ἀπὸ θαλάσσης, περιζώννυται δὲ θανασίμως καὶ ἀπὸ τῆς λιμνοθαλάσσης διὰ στολίσκου πολεμικοῦ, ἐπανδρωθέντος μὲ 300 τούρκους μαυροθαλασσίτας ὑπὸ τὸν Μαχμούτ.

Ἡ παλιορκημένη φρουρὰ τῆς πόλεως προβάλλει ἀκατάβλητον ἀμυναν. Ἄνατινάσσει δι' ὑπὸνόμεον τὰ χαρακώματα τοῦ ἐχθροῦ, κατασκάπτει δι'

1. Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Πορφύριος εἶχεν ἀναχωρήσει εἰς Ναύπλιον, τὴν καθέδραν τῆς Διοικήσεως, «μετ' ἄλλων τινων» ἀπὸ τῶν ἀρχῶν Νοεμβρίου 1824 δι' ἰδιωτικὰς ὑποθέσεις. Ἐπανέκαμψεν εἰς τὴν ἐπαρχίαν του καὶ δὴ κατόπιν προτροπῆς τοῦ πρώτου Κυβερνήτου Ἰ. Καποδίστρια. *Ἑλληνικὰ Χρονικά*, φ. 95, 22 Νοεμβρίου 1824. Βλ. καὶ *Χρυσ. Παπαδοπούλου*, ἔνθ' ἄν. Α', σ. 38.

2. Τὰ ἀφθονα ταῦτα ἐφόδια κατεστράφησαν μετὰ πυρποληθείσης τουρκικῆς Ναυμαχίδος ὑπὸ τοῦ Σαχτούρη κατὰ τὴν ναυμαχίαν μεταξὺ Καφρέως καὶ Ἄνδρου τὴν 29 Μαΐου 1825. Βλ. σχετικῶς *Σπ. Τρικούπη*, ἔνθ' ἄν. Γ', σ. 158-59 καὶ *Ν. Κασομούλη*, ἔνθ' ἄν. Β', σ. 69.

3. *Σπ. Τρικούπη*, ἔνθ' ἄν. Γ', σ. 218-19.

ἐξόδων τοιμηρῶν τοὺς ἐκ χώματος λόφους, δι' ὧν ἀπειλεῖ νὰ καλύψῃ τοὺς προμαχῶνας τοῦ τείχους, ἐγείρει νέους, ἐσωτερικούς προμαχῶνας, τὰς ἐφόδους του ἀπὸ ξηρᾶς ἀποκρούει καὶ τὸν στολίσκον τοῦ Μαχμοῦτ πλήττει διὰ νέων ἀπὸ τῆς ἀκτῆς κανονοστασιῶν.

Ἐπὸ τὰς βόμβας τῶν ἐχθρικών κανονοστασιῶν ὁ Ἐπίσκοπος Ἰωσήφ ἐπιτελεῖ ἀμελλητὴ τὰ ἀρχιερατικά αὐτοῦ ἔργα¹. Καὶ ὁ κλῆρος παρὰ τὴν Φρουρᾶν, καὶ τὸ ξίφος ὑποζώννυται καὶ τὸν σταυρὸν ὑψώνει, ἐπὶ τε τῶν προμαχῶνων καὶ ἐπὶ τῆς Ὠραίας Πύλης, πυλεμάχος καὶ ναοφύλαξ εἰς τὸν ναὸν τῆς Πίστεως καὶ εἰς τὸν ὁμόναον τῆς Πατρίδος².

Ἄλλ' ὁ ἀπὸ θαλάσσης ἀποκλεισμός ἐξασθενίζει τὴν ἄμυναν καὶ ἀνατρέπει τὴν ἰσοστάθμησιν εἰς τὸν ἄνισον αὐτὸν πόλεμον. Ὁ ἄρτος καὶ ἡ πυρῖτις ἤρχισαν νὰ σπανίζωσι καὶ αἱ ἐκκλήσεις τῶν πολιορκουμένων, ἀναπόκριτοι, πληροῦσι μόνον τὰς κενὰς ἐλπίδας τῆς πόλεως.

Τὴν στιγμὴν αὐτὴν ἐπιλέγει ὁ Κιουταχῆς, μετὰ τρίμηνον προπαρασκευηὴν, διὰ νὰ ζητήσῃ τὴν παράδοσιν τοῦ Μεσολογγίου. Οἱ ὄροι του ἀπορρίπτονται διὰ νὰ ἐπαναληφθῶσι μετὰ διπλὴν κατὰ τοῦ προμαχῶνος τοῦ Μπότσαρη, τῆς Μεγάλης Ντάμπιας, ἔφοδον, διὰ τοῦ Ταχῆ Ἀμπάζη. Καὶ ὅταν ἡ δευτέρα πρότασις του ἠκολούθησε τὴν τύχην τῆς πρώτης, ὁ Κιουταχῆς ἠτοιμάσθη διὰ τὴν γενικὴν κατὰ τοῦ τείχους ἔφοδον.

Καθ' ὄλην τὴν νύκτα τῆς 20 Ἰουλίου 1825 τὰ τουρκικὰ τηλεβόλα ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης σφυροκοποῦσι τὸ προτείχισμα καὶ τὴν πολιτείαν δι' ἀσιγήτου πυρός, καὶ πρὸς ὄρθρον δίδεται τὸ σύνθημα τῆς ἐφόδου.

Ἐν μέσφ λάμπσεων, φλογῶν καὶ καπνοῦ, ὑπὸ τὸν κρότον τῶν τηλεβόλων, ὧν τὸ ἀντήχημα φθάνει μέχρι τῶν ἀκτῶν τῆς Ζακύνθου καὶ τῆς Ἡλείας, οἱ πολιορκηταὶ ἐφόρησαν ἀλαλάζοντες ἐπὶ τὸ τείχος. Ὁ προμαχὼν «Τερίμπιλε», πρῶτος αὐτὸς ἐπατήθη ἀπὸ τὴν ἐφοδεύουσαν ἐμπροσθοφυλακὴν τῶν ἐπιλέκτων τοῦ Κιουταχῆ. Ἐπειτα ἡ μεγάλη Ντάμπια καὶ ὁ προμαχὼν τοῦ Μακροῦ καὶ ὁ τοῦ φιλέλληνος Νορμάν. Αἱ τουρκικαὶ σημαῖαι κυματίζουσιν ἐπὶ τὰς καταληφθείσας ἐπάλξεις... Πυκνός, ἄγχιος καὶ ταχὺς ἐφορμᾷ ὁ κορμὸς τῆς ἐφόδου διὰ νικητηρίων ἰαχῶν καὶ προελαύνει πρὸς δῆωσιν τῆς φλεγομένης πόλεως.

Ἄλλ' οἱ ὑποχωρήσαντες πολιορκημένοι εἰς τὴν πρώτην τῆς ἐφόδου ὄρμην, καταλαμβάνουσι τοὺς ὀπισθεν τῶν κυριευθέντων ἀντιπρομαχῶνας καὶ

1. Κατὰ τὴν κηδεῖαν τοῦ ἥρωος τῆς Φρουρᾶς Δ. Σιδέρη, «*Ἑλλ. Χρονικά*», φ. 41, 23 Μαΐου 1825, «ὁ ἀρχιερεὺς μας κ. Ἰωσήφ Ρωγῶν ἐξεφώνησε τὸν ἐπιτάφιον λόγον, οὕτινος ἡ ἔμφασις, ἠνωμένη μὲ τὴν ὑπερβολικὴν πρὸς τὸν αἰόδιμον τοῦτον πολίτην ὄλων τῶν πατριωτῶν ἀγάπην, ἔκαμε νὰ δακρῶσιν πικρότατα ὄλοι οἱ παρευρεθέντες».

2. Βλ. ἀφήγησιν περὶ τοῦ μαρτυρίου ἀωνύμου γέροντος ἱερομονάχου, συλληφθέντος ὑπὸ τῶν τούρκων, πλησίον τῆς Ναυπάκτου, εἰς «*Ἑλληνικά Χρονικά*», φ. 40, 20 Μαΐου 1825.

ἐπ' αὐτῶν, πέραν τῶν ὁποίων ἄλλη γραμμὴ ἀνασχέσεως δὲν ὑπάρχει, ἴστανται μεγαλότολμοι, ἀποφασιστικοί, μὲ τὴν οἰστροηλασίαν τοῦ μαραθωνομάχου Κυναιγείρου, καὶ βρυχώμενοι ἑξαπολύουσιν ἐκεῖθεν ἀσιγήτους θυέλλας χιαστοῦ πυρὸς κατὰ τῶν πολεμίων.

Ἄλεπάλληλοι ἔφοδοι ἐθραύσθησαν πρὸ τῆς περιφλεγοῦς καὶ αἱματοβρέκτου στεφάνης τοῦ τεύχους. Ὁ ζυγὸς τῶν ἐπιτιθεμένων, καθηλωθεὶς πρὸς στιγμήν, ἤρχισε νὰ κάμπτεται καὶ νὰ ὑποχωρῇ.

Σιδηρότμητος, αἰμάσσουσα ἡ στρατιὰ τοῦ Κιουταχῆ ἀφῆκε τὸ τεῖχος καὶ διεμελισμένη κατῆλθεν εἰς τὸ βάθος τῶν καταφυγίων της, ὅπου τριήμερον μετὰ τὴν ἔφοδόν της, εἰς ἀγῶνα γενικῆς προσβολῆς ἔσωθεν ὑπὸ τῆς Φρουρᾶς καὶ ἔξωθεν ὑπὸ τοῦ Καραϊσκάκη καὶ Τζαβέλα, θὰ δεχθῆ θανάσιμον κτύπημα, ἐξ οὗ μόλις διεσώθη καὶ ὁ Κιουταχῆς αὐτός.

Ἡ ἐλπίς τῆς πολιορκουμένης πόλεως ἐπληρώθη. Ἡ Νίκη ἐστεφάνωσε «τὰς κεφαλὰς τῶν καλῶν πατριωτῶν», τῶν πολιορκημένων ὑπερασπιστῶν τοῦ Σταυροῦ, καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας, τὰ αἰθαλώδη μέτωπα τῶν ἀδελφῶν των ναυμάχων, τοῦ Μιαούλη καὶ τοῦ Σαχτούρη¹.

Ἡ διπλῆ αὐτὴ νίκη ἔκλεισε μὲ τὴν εἴσοδον τῶν ναυάρχων καὶ τῶν ἀξιωματικῶν των εἰς τὴν πόλιν. Συναθροίζονται ὅλοι εἰς τὴν ἔδραν τῆς Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς. Περιβάλλουσιν ἀλλήλους δακρύοντες. Οἱ νικηταὶ τοῦ πελάγου ἐναγκαλίζονται καὶ ἀσπάζονται τοὺς νικητὰς τῆς ξηρᾶς, ὡς ὁ ὠκεανὸς τὴν γῆν. Καὶ ὁ Ἐπίσκοπος Ἰωσήφ συνενώνει τοὺς προμάχους τούτους τῆς πίστεως καὶ τῆς πατρίδος εἰς ἀκατάλυτον ἐθνικὴν συναρχίαν. Καὶ ἡ ἐπὶ ταύτῃ ἀγαλλίασις τῆς Ἑλλάδος εἶναι τὸ τρόπαιον τῆς ἐνότητος, τῆς καρτερήσεως τοῦ Ἐπισκόπου Ἰωσήφ ἢ χειροπόνητος κλεῖς τῆς ἐθνικῆς νίκης.

Ὁ Κιουταχῆς παρὰ τὰς ἀτυχίας του συνεχίζει τὸν ἀγῶνα πολιορκίας ἂν καὶ κατανοῇ ὅτι δὲν δύναται νὰ ἐλπίζῃ ὅτι θὰ ἀλώσῃ πόλιν ἀπόρθητον καὶ θὰ δουλῶσῃ «ὠρκισμένας ν' ἀποθάνωσι διὰ τὴν θρησκείαν τοῦ Χριστοῦ καρδίας...»². Καὶ ὁ κανονιοβολισμὸς ἑξακολουθεῖ πεισματώδης, καθημερινός, καὶ καθ' ἡμέραν θανατοῦνται ὑπὸ ἐχθρικῶν σφαιρῶν δαίφρονες πολεμισταί. Τούτων τὴν τελευταίαν, καλλίστην τελευταίαν ἐλλήνων, ἐναγίζει καὶ ἀκολουθεῖ ἡ ἐν πολιορκίᾳ ἐκκλησία, ὄχι ἀργῶς ἀλλ' ὑπὸ τὴν πνοὴν τοῦ Ἐπισκόπου Ἰωσήφ, καλοῦσα ἄλλους εἰς ἀναπλήρωσιν τῶν πιπτόντων, πρὸς πύκνωσιν καὶ κραταίωσιν τῆς ἀμύνης³.

1. Περὶ τῆς ναυμαχίας μεταξὺ Μεσολογγίου καὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Πάπα, κατὰ τὴν 24 Ἰουλίου 1825, βλ. *Σπ. Τρικούπη*, ἐνθ' ἀν., Γ'. σ. 223-24.

2. Βλ. *Ἑλληνικὰ Χρονικά*, φ. 69, 29 Αὐγούστου 1825.

3. «Ἐφρονεύθη ὁ καλὸς νέος Παντελεήμων Πλατόκας. Ἡ πόλις ὅλη ἐπικράθη τοῦ ἀδελφοῦ μας τούτου τὴν στέρησιν καὶ ἐνταφίασεν αὐτὸν μὲ τὴν ἀνάλογον τῶν περιστάσεων παράταξιν. Ὁ Ἀρχιερεὺς Κύριος Ἰωσήφ Ρωγῶν ἐξεφώνησε τὸν ἐπιτά-

Ἡ μετ' ἄλληπαλλήλους ἀποτυχίας ἐκ μικροῦ διαστήματος ἀπομάκρυνσις τῶν πολιορκητῶν καὶ ἡ χαλάρωσις τοῦ συστένου κλοιοῦ τοῦ Κιουταχῆ, διαλαληθεῖσα ἀσυνέτως, ὡς λύσις τῆς πολιορκίας, ἔδωκε τὸ σύνθημα τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ εἰς Κάλαμον ἀμάχου πληθυσμοῦ τῆς πόλεως¹.

Ἡ συσσώρευσις χιλιάδων γυναικοπαίδων δὲν ἐπεδείνωσε μόνον τὴν ὑπάρχουσαν ἔλλειψιν τροφῶν, δὲν ὑπεβίβασε μόνον τὴν τροφοδοσίαν τῆς Φρουρᾶς, ἀλλὰ καὶ ἔσπειρεν εἰς τοὺς κόλπους τῆς τὸν σπόρον διαιρέσεων καὶ ἐχθροτήτων καὶ ἐξειλίχθη ὑπὸ συνθήκας στενοτάτης ἐπὶ Ἴμβραῆμ πολιορκίας, λόγῳ τῆς ἀδιαφορίας τῆς Κεντρικῆς Διοικήσεως τῆς Ἑλλάδος, εἰς σάρακα τῆς ἀμύνης καὶ κρίσιμον ὄρον τῆς πτώσεως τῆς πόλεως².

Καὶ οὕτω ὀπισθεν τοῦ τείχους καθημερινῇ τῶρα διεξάγεται ἡ πάλη πρὸς τὰς κακουχίας, τὸν λιμὸν καὶ τὴν διχόνοϊαν.

Οἱ ἐν τῇ παλιορκομένη πόλει κληρικοὶ συμπάσχουσι καὶ συγκακουχοῦνται μεθ' ὄλων τῶν κατοίκων. Εἰδότες ὅτι ὁ πόλεμος τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας εἶναι ἱερός, ἐμψυχώνουσι καὶ συγκαταοῦσι μικρὸν προανάλωμα τῶν ἐξόχων προτερημάτων τοῦ ἑλληνικοῦ Κλήρου καὶ τῆς αὐτοθυσίας του ἐν μέσῳ σκοτεινοῦ λιμοῦ, ὅστις μετ' ὀλίγους μῆνας θὰ κάμψη μὲν τὴν ἄμυναν τῆς πόλεως, θὰ ὠθήσῃ ὅμως τὰς πιστὰς ψυχὰς τῆς ὄχι εἰς τὴν ὑποταγήν, ἀλλ' εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ πατριωτισμοῦ καὶ τῆς πίστεως.

Ἀπὸ τοῦ 1822 ὅτε συνεστήθη τὸ ἑλληνικὸν κράτος, ἤρχισεν ἡ ἀπονομὴ βαθμῶν καὶ μισθῶν πρὸς τοὺς ὀπλαρχηγούς καὶ τὰ ὑπ' αὐτοὺς σώματα. Ὅλοι ἐπορίζοντο ὀπωσδήποτε τὰ πρὸς τὸ ζῆν. Ὁ ἑλληνικὸς ὅμως κληρὸς ἂν καὶ εὐρίσκεται ἐν μέσῳ διαρκοῦς οἰκονομικῆς ἀπορίας, δίδει ἑαυτὸν εἰς τοὺς ἐσχάτους κινδύνους τῆς πατρίδος καὶ ὑπομένει αὐτούς.

Ἐν Μεσολογίῳ ὁ Ἐπίσκοπος Ἰωσήφ διάγει πενέστερος ἕως ὄλων. Τὸ ρακῶδες ἱμάτιόν του εἶναι εἰς ὅλην τὴν κοινότητα ἡ μαρτυρία τῆς πικρᾶς αὐτοῦ πενίας. Ἀλλ' ἀμεμπτοῦς οὐδένα ἐπὶ ταύτῃ μέμφεται καὶ πρὸς οὐδένα παραπονεῖται. Καὶ μόλις ὀλίγον πρὸ τοῦ μαρτυρίου του ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις «πληροφορηθεῖσα τὰς ἀπ' ἀρχῆς πρὸς τὴν πατρίδα ἐκδουλεύ-

φιον λόγον, δι' οὗ ἀπετεινέτο μᾶλλον πρὸς τοὺς νέους ὁμήλικας τοῦ πεσόντος, προτρέπων αὐτοὺς εἰς μίμησιν τῆς γενναιοψυχίας τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει συναδέλφου των ...». *Ἑλλ. Χρονικά*, φ. 65, 19 Αὐγούστου 1825.

1. «... ἐντὸς 8 ἡμερῶν τὸ Μεσολόγγι εὐρέθη γεμάτο ἀπὸ τὰ γυναικόπαιδα τῶν ὑπανδρευμένων καὶ ἀπὸ πλῆθος ἄλλας μητέρας, γυναῖκας, χήρας, αἵτινας ἐστερηθήσαν τοὺς ἄνδρας των ἢ τὰ τέκνα των εἰς τὸν πόλεμον τῆς πολιορκίας». Βλ. εἰς *N. Κασομούλη*, ἐνθ' ἀν. Β', σ. 133.

2. Βλ. περιστατικὸν χρονικὸν τοῦ πρώτου τούτου λιμοῦ ἐν *N. Κασομούλη*, ἐνθ' ἀν. Β', σ. 133 ἐπ. Ἡ τελικὴ περὶ τῆς θέσεως τοῦ ἀμάχου πληθυσμοῦ ἀπόφασις τῆς Φρουρᾶς ὑπῆρξεν ἡ κατ' ἀτομικὴν ἐκάστου οἰκογενειάρχου κρίσιν ρύθμισις. Αὐτόθι, σελ. 153 ἐπ.

σεις και τούς ἀκαμάτους κόπους εἰς τὴν παροῦσαν καὶ τὰς προλαβούσας πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου, ἐπαινοῦσα τὸν ἔνθερον πατριωτισμὸν καὶ τὰ γενναῖα φρονήματα» τοῦ Ἰωσήφ, θὰ τῷ χορηγήσῃ «διακόσια γρόσια μηνιαίως» διὰ ν' ἀνακουφίσῃ τὴν ἔνδειάν του καὶ «ἔξοικονομεῖ τὰς ἀνάγκας του»¹. Ὁ Ἰωσήφ ὑπέβη ἀπὸ τῶν πρώτων αὐτοῦ βημάτων καὶ παρέμεινε μέχρι τῆς τελευτῆς, ὁ πτωχὸς καὶ ταπεινὸς ἱερεὺς τοῦ Χριστοῦ. Καὶ ὡς νὰ ἦτο ἡ γλίσχρος καὶ περὶ τὴν δύσιν τοῦ περισέμνου βίου του ἀπονεμηθεῖσα κυβερνητικὴ χορηγία, μικρὰ ἀμοιβὴ μεγάλων ἀγώνων, μέγα βάρος ἐπὶ τῆς ἀγνῆς του καρδίας, ἣτις ὁμως μετὰ καρτερίας ἐβάστασε τὸ βάρος μεγίστων ἀγώνων, ὡς νὰ ἦτο μία ἀφορμὴ ταπεινοφροσύνης καὶ ὄχι ἐπάρσεως, ἔσπευσε, ὡς ἐὰν ἤθελε νὰ διασκεδάσῃ πᾶσαν ὑποψίαν σκιὰν περὶ τὴν φύσιν τῆς μεταβολῆς τῆς μικρᾶς τῆς καταστάσεώς του, νὰ καταστήσῃ κοινωνοὺς πάντας, τοὺς προμαχῶνας καὶ τὴν πόλιν, τῆς πηγῆς τοῦ εισοδήματός του². Ἐβράβευε τὴν Διοίκησιν καὶ ἐπραγματώανε ἐν ἄκρα πτωχείᾳ τὰ ρήματα τοῦ Κλήμεντος Ρώμης.

«Ταπεινοφροσύνων ἐστὶν ὁ Χριστὸς καὶ οὐκ ἐπαιρομένων ἐπὶ τὸ ποίμνιον αὐτοῦ».

Καθ' ὃν χρόνον δὲ ἡ Φρουρὰ ἐργάζεται συνεχῶς διὰ τὴν ἐπισκευὴν τοῦ περιτειχίσματος καὶ τὴν ἐνδυνάμωσιν τῶν προμαχῶνων, τοὺς ὁποίους κατηρεῖπωσαν τὰ τηλεβόλα τοῦ πολιορκητοῦ, ὁ κληρὸς ὑπὸ τὰς κατευθύνσεις τοῦ Ἰωσήφ προάγει τὴν ὁμόνοιαν μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν τῆς Φρουρᾶς, ὅσον καὶ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλεως.

1. Ἡ ἀνακοίνωσις περὶ τῆς μηνιαίας αὐτῆς χορηγίας ἐγένετο διὰ δύο ἐγγράφων ἀπευθυνομένων «Πρὸς τὸν Θεοφιλέστατον Ἐπίσκοπον Ρωγῶν κ. Ἰωσήφ», α) τοῦ ὑπ' ἀριθ. 14140, 4 Νοεμβρίου 1825 τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Σώματος ἐκ Ναυπλίου. Τὸ ὑπογράφουσιν ὁ Γκίκας Μπότσης ὡς Ἀντιπρόεδρος, ὡς μέλη δὲ οἱ Ἀναγν. Στηλιωτάκης καὶ Ἰ. Κωλέτης, καὶ ὡς Γεν. Γραμματεῖς ὁ Ἀλεξ. Μαυροκορδάτος, β) τοῦ ὑπ' ἀριθ. 3444, 5 Νοεμβρίου 1825 τοῦ Ὑπουργείου Θρησκείας. Τὸ ἐγγράφον τοῦτο μετὰ τὴν χαιρετιστήριον εὐχὴν «Υγίαινε ἐν τούτοις μετ' εὐκλείας Θεοφιλέστατε ἄνερ», τὸ ὑπογράφει ὁ Ὑπουργὸς Ἰωάνης ὁ Δαμαλῶν (Ἐπίσκοπος) καὶ ὁ Γεν. Γραμματεὺς τοῦ Ὑπουργείου Μιλ. Ἀγαθόνικος.

2. Τὰ ἀνωτέρω ἐγγράφα ἐδημοσίευσαν τὰ *Ἑλληνικὰ Χρονικά*, φ. 97-98, 5 Νοεμβρίου 1825, μετὰ τὴν κατωτέρω ἐπιστολὴν τοῦ Ἰωσήφ.

«Κύριε συντάχτα τῶν Ἑλληνικῶν Χρονικῶν, Ἰ. Ἰ. Μάγερ».

«Ἐγχεῖω εἰς παρόν μου ἰσα δύω πρωτοτύπων ἅτινα μοὶ ἐστάλησαν παρὰ τῆς Σ. Διοικήσεως, τὰ ὅποια παρακαλεῖσαι νὰ καταχωρήσῃς εἰς τὴν προσεχῆ ἐφημερίδα τοῦ Σαββάτου. Διὰ νὰ μὴν ἐκλάβῃς ὑποψίαν τινα ὅτι δὲν εἶναι ἀληθῆ ἰσα τῶν πρωτοτύπων, προσεπαλέσθη εἰς τὸν οἶκον μου ὁ κύριος Ἀλέξης καὶ ἰδὼν τὰ πρωτότυπα ἰδίους ὀφθαλμοῖς, ἀντέγραψεν ἰδίᾳ αὐτοῦ χειρὶ».

«Μένω ὡς ὑποσημειοῦμαι εὐχέτης σου.

1825 Δεκεμβρίου 3, ἐν Μεσολογγίῳ,

ὁ ταπεινότατος

Ἐπίσκοπος Ρωγῶν Ἰωσήφ».

Ἡ πολύμοχος πρᾶξις τοῦ κλήρου, ἀναπτυσσομένη ἐπὶ κοινῆς μοίρας, συσφίγγει στερωῶς τοὺς δεσμοὺς ὅλης τῆς πολιορκουμένης κοινότητος, ἀπὸ τῆς ἱεραρχίας τῶν πολεμικῶν ἀρχηγῶν καὶ τῶν πολιτικῶν διοικητῶν τῆς μέχρι τοῦ ἐσχάτου αὐτῆς μέλους.

Εἰς τὸ ἔργον τῆς ὁμοιοῦσας καὶ τῆς ἐνότητος ἐνέμενον ὁ Ἰωσήφ ἀπαρσαλεύτως. Δὲν τὸ ἐθεώρει τετριμμένον ἀσχόλημα. Τὴν ὁμόνοιαν καὶ τὴν ἐνότητα βλέπει ὡς ἓνα τῶν πρώτων ὄρων τοῦ ἀνωλέθρου τῆς Φρουρᾶς καὶ τῆς ἀμύνης τῆς πόλεως, ὡς ψυχὴν καὶ ἀσπίδα αὐτῆς. Ἀπομαχεῖ τις διαιρούμενος! Καὶ ἐπιδιώκει μετ' ἐνθουσιασμοῦ καρτεροῦντος τὴν ἐνότητα φρονημάτων, θελήσεων καὶ πράξεων εἰς τὸν κατὰ τὸν ἐχθρῶν πόλεμον. Πάρεξ ὀπλων καὶ ἄρτου, εἰς τὴν σκοπὴν καὶ τὴν φρούρησιν τῶν προμαχῶνων ἀπαιτεῖται νὰ ἴστανται ἀδελφοποιημένοι φρουροί¹.

Καὶ ὑπὸ τοιούτων φρουρῶν, ἐπειρασμένων εἰς τὴν πίστιν καὶ τὴν ἀδελφότητα ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, ἀπεκρούσθη πρὸ τοῦ τείχους ὁ πρῶτος καὶ ὁ δεύτερος πολιορκητής.

Ὁ Ἰμβραήμ ὁμοίως πορθητοῦ ἐστρατεύει ἀπὸ τοῦ Νοεμβρίου 1825 κατὰ τῆς Δυτικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Κατηυθύνετο ἔμπλεως ἐπάρσεως κατὰ τοῦ Μεσολογγίου, τὴν πύλην τοῦ ὁποίου ἐφιλοδόξει νὰ διέλθῃ ὡς Πύλην Θριάμβου.

Πρὸ τούτου ἠγκυροβόλησεν ἔξωθι τοῦ Μεσολογγίου ὁ τουρκαραβικὸς στόλος. Ἐπὶ τῇ θέᾳ του οἱ ἄνδρες τῆς Φρουρᾶς «σφουγγίζαν εἰς τὸν ἥλιον τὰ ἄρματα των μὲ ὄλην τὴν ἀταραξίαν». Τὴν ἰδίαν ἀταραξίαν θὰ δεῖξωσιν ὅταν ἀπὸ τοὺς προμαχῶνας των θ' ἀντικρύσωσι τὴν 31 Δεκεμβρίου 1825 καὶ τὴν πρώτην αἰγυπτιακὴν φάλαγγα, στρατοπεδεύουσαν εἰς τὴν πρὸ τοῦ τείχους πεδιάδα, παραπλευρῶς τῶν ἀσιατῶν πολιορκητῶν.

Τὴν πρώτην πνοὴν εἰς τὰ στήθη τῆς Φρουρᾶς, ὡς θεοφραδῆ τῶν ἐλλήνων ἀπόκρισιν πρὸς τὸν Ἰμβραήμ, ἔμφυσᾷ λαμπὰς πολέμου, ἡ ἱστορικὴ Παράκλησις τοῦ Ἀρχιερέως Ἰωσήφ.

«Εὐλαβέστατοι Ἱερεῖς, ἐντόπιοι καὶ ξένοι, Ἱερομόναχοι, Μοναχοί, Εὐγενέστατοι Πρόκριτοι ἐντόπιοι καὶ ξένοι καὶ λοιποί, πάντες εὐλογημένοι χριστιανοὶ τῆς Θεοσώστου ταύτης πόλεως, χάρις εἴη πᾶσιν ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ, παρ' ἡμῶν δὲ εὐχή, εὐλογία καὶ συγχώρησις!

«Ὅλοι κοινῶς γνωρίζετε ὅτι εἰς τὴν κατάστασιν ὅπου εἶναι τὸ φρούριόν μας κατὰ τὸ παρόν, δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἀντιπαραταχθῇ καὶ νὰ ἀνθέξῃ εἰς πρώτην καὶ μόνην ὁρμὴν τοῦ ἐχθροῦ, ὅστις ἐνεδυναμώθη πολὺ τῶρα μὲ τὸν ἐρχομὸν τῶν Ἀράβων καὶ μολοντί ὅλον τὸ στρατιωτικόν μας ἀπὸ μεγάλον

1. Τὴν ἐποχὴν αὐτὴν τὰ *Ἑλληνικὰ Χρονικά*, φ. 91, 29 Νοεμβρίου 1825, ἔγραφον διὰ τὴν Φρουρὰν τοῦ Μεσολογγίου ὅτι «ὄχι μόνον διὰ τὰ ἡρωϊκὰ τῆς κατορθώματα, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ὁμόνοιαν, τὸν ζῆλον καὶ τὴν ἁρμονίαν τῶν πράξεων τῆς, ἀξιοῦται ν' ἀποθαναιωθῇ εἰς τὰ χρονικά τῆς Ἑλλάδος».

ἕως μικροῦ εἶναι πρόθυμον νὰ πολεμήσῃ καὶ τώρα καθὼς καὶ προτῆτερα, μὲ πατριωτισμὸν μέγαν, διὰ τὸ σεσαθρωμένον φρούριόν μας ἔχει ὑποψίαν μὴν εἰσχωρήσῃ ὁ ἐχθρὸς ἀπὸ κανὲν τῶν κρημισθέντων μερῶν τοῦ φρουρίου (ὁ μὴ γένοιτο), καὶ ἔσται ἡ ἐσχάτη πλάνη χείρων τῆς πρώτης.

«Ὅθεν ὡς ἀρχιερεὺς ταπεινός, ὅπου εὐρέθην ἐδῶ καὶ κινδύνευσα μαζύ σας, ὡς τὸ ἠξεύρετε, κατὰ χρέος σᾶς συμβουλεύω αὐριον, μετὰ τὸ τέλος τῆς θείας λειτουργίας, οἱ μὲν ἱερεῖς, ἱερομόναχοι καὶ μοναχοὶ νὰ συνταχθῆτε εἰς τὴν κατοικίαν μου ὅλοι διὰ νὰ πηγαίνωμεν εἰς τὴν μεγάλην τάμπιαν, οἱ δὲ πρόκριτοι ἐντόπιοι καὶ ξένοι μὲ ὄλον τὸν λαόν, χωρὶς νὰ φροντίσουν καφέδες καὶ ρακία, νὰ τρέξουν εἰς τὴν ἰδίαν τάμπιαν μὲ ὄλην τὴν προθυμίαν, ὁ μὲν μὲ τσαπί, ὁ δὲ μὲ φτιάρι καὶ ἄλλος μὲ καλάθι ὅποιος ἔχει, καὶ νὰ δουλεύωμεν ὅλοι μὲ πατριωτισμὸν καθὼς καὶ ἄλλοτε, διορθώνοντες αὐτὴν τὴν τάμπιαν ἢ καὶ ἄλλην κρημισμένην διὰ νὰ ἰδῆ τὸ στρατιωτικὸν μας, καὶ τὴν ἀπὸ μέρους μας δυνατὴν προθυμίαν καὶ δούλευσιν καὶ νὰ διπλασιάσῃ τὸν πατριωτισμὸν καὶ ἠρωϊσμὸν του, ὅστις βέβαια θέλει μᾶς ἀπαλλάξῃ καὶ ἀπὸ τοῦτον τὸν κίνδυνον, ὡς καὶ ἀπὸ τοὺς ἄλλους, μὲ τὴν δύναμιν τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ Σταυροῦ. Ἄν ὅμως δὲν ἀκούσητε τὴν ἀρχιερατικὴν συμβουλὴν μου, καὶ μερικοὶ μὲν πηγαίνουν εἰς τὴν τάμπιαν χωρὶς ὄρεξιν, ὡς εἰς ἀγγαρείαν, ἄλλοι δὲ κρυφθοῦν εἰς τὰ σπίτια των, καὶ ἄλλοι πηγαίνουν εἰς τὰ ἰδικὰ των ἰντερέσια μὴδὲν λογιζόμενοι τὸν προφανῆ τῆς πατρίδος κίνδυνον· ἐκείνους ὅπου ἄκουσαν τὴν συμβουλὴν μου ὁ Θεὸς νὰ εὐλογήσῃ αὐτούς τε καὶ τὰς οἰκογενείας των· ἐκείνους δὲ ὅπου κάμουν παρακοὴν καὶ δὲν πηγαίνουν εἰς τὴν μεγάλην τάμπιαν εὐθὺς μετὰ τὴν λειτουργίαν, τοὺς καταρῶμαι ἐκ βάρους ψυχῆς αὐτούς τε καὶ τὰς οἰκογενείας των (ἐκτὸς γερόντων, γραιῶν, γυναικῶν, ἀνικάνων, παρθένων καὶ ἀνηλίκων παιδιῶν), ὡς ἀναξίους τῆς ἐλπιζομένης ἐλευθερίας καὶ ἀναισθητοῦς τῆς περιστάσεως αὐτῆς τῆς φρικώδους.

«Ἀκούσατε λοιπὸν ἅπαντες τὴν συμβουλὴν μου τὴν Ἀρχιερατικὴν διὰ νὰ λάβητε εὐλογίαν καὶ ὄχι κατάραν, νὰ λάβητε τὸν ἔπαινον παρὰ τῶν ἀνθρώπων.

1825 Δεκεμβρ. 19 Μεσολόγγιον,

Ὁ Ρωγῶν Ἰωσήφ καὶ ἐν Χριστῷ εὐχέτης πάντων Ἑμῶν»¹.

Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἰωσήφ ἀνεγνώσθη εἰς ὅλας τὰς ἐκκλησίας «τῆς Θεοφρουρήτου πόλεως» διὰ νὰ «ἐκκαύσῃ τὸν ζῆλον τῶν Μεσολογγιτῶν διὰ τὰ ἐπικίνδυνα αὐτὰ ἔργα»¹.

Τὴν ἀρχιερατικὴν Παρακέλευσιν τοῦ Ἰωσήφ ἤκουσαν ὅλοι. Καὶ ὅλοι

1. *Auguste Fabre, Histoire du siéget, σ. 233, Paris 1827.* Ἐπρόκειτο ἰδιαιτέρως διὰ τὴν ἐπισκευὴν τῶν ρηγμάτων τῆς Μεγάλης Ντάπιας, τοῦ προμαχώνος Μάρκου Μπότσαρη.

ὡς ἐντολὴν Κυρίου Θεοῦ ἐφύλαξαν καὶ ἐπορεύθησαν «ἐν τοῖς προσταγμάσιν αὐτοῦ»¹.

Ὁ Ἴμβραῆμ διακόφας τὴν σιωπὴν του ἤρχισεν ἀπὸ τῆς 22 Δεκεμβρίου «ὀριζόντιον καὶ κάθετον» πῦρ κατὰ τοῦ τείχους καὶ τῆς πόλεως, ἐνῶ παραλλήλως παρεσκευάζετο παντοιοτρόπως διὰ τὴν «διαφημιζομένην ἔφοδον».

Οἱ πολιορκούμενοι προητοιμάζοντο ἐπίσης, ἀναμένοντες ἀταράχως τὴν ἀναμέτρησιν.

Ἄλλ' ἢ ἀχίλλειος πτέρνα τῆς ἀμύνης, ἡ συντήρησις τῆς Φρουρᾶς καὶ τῆς πόλεως, ἐπιδεινοῦται ὑπὸ τὸν στενὸν ἀποκλεισμὸν τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου. Εἰς τὴν πόλιν «ἔπασχαν τόσῃν ἔλλειψιν τροφῶν, ὥστε ἀφοῦ ἔφαγαν ὅλα τὰ ἐντὸς τῆς πόλεως ζῶα, ἐμοίραζαν τὸ καθημερινὸν ψωμίον πρὸς 50 καὶ μετὰ ταῦτα πρὸς 30 δράμια τὸν ἄνθρωπον».

Ὑπὸ συνθήκας ἀρχομένου λιμοῦ καὶ προπαρασκευῶν ὀργανωτικῶν ἐωρτάσθησαν τὰ τελευταῖα Χριστούγεννα.

Αἱ ἐκκλησίαι εἰς τὴν πόλιν καὶ εἰς τοὺς προμαχῶνας, ἐνθα οἱ ναῖσκοι τῆς Παναγίας καὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, πληροῦνται ἀπὸ τοὺς πολιορκουμένους χριστιανούς. Ἐν τῷ μέσῳ βαθείας καὶ κατανυκτικῆς σιγῆς, ἐνῶ τὰς σκέψεις καὶ τὰς καρδίας συνέχει ἡ κοινὴ ἀνάμνησις τῆς σωτηρίου ἀποκρούσεως τοῦ Ὁμῆρ Βρυώνη κατὰ τὰ Χριστούγεννα τοῦ 1822, ἀντηχεῖ ὁ ψαλμὸς τῶν ἱερέων. «Ἐπανηγυρίσθη ἡ ἡμέρα τῶν Χριστουγέννων καὶ ἡ ἀνάμνησις τῆς πρὸ τριῶν ἐτῶν γενομένης κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν λαμπρᾶς νίκης ἐναντίον τῶν στρατιωτῶν τοῦ Ὁμῆρ Πασᾶ, αἵτινες ἐφώρμησαν κατὰ τοῦ ἀδυνάτου τούτου περιφράγματος, ἀλλ' αἱ ὁποῖαι κατεστράφησαν καὶ εἰς ἐπονείδιστον ἐδόθησαν φυγῇ. Ἐβροντοφώνησεν ἱκανὴν ὥραν τῆς πυροβολικῆς ὁ κρότος καὶ τρεῖς ἐπανελήφθη τῆς φρουρᾶς μας ὁ τυφεκισμὸς καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν τοῦ περιτειχίσματος»².

Εἰς πάνδημον ἐπίσης δέησιν, χοροστατοῦντος τοῦ Ἐπισκόπου Ἰωσήφ, ἐωρτάσθησαν κατὰ τὴν 6 Ἰανουαρίου 1826 καὶ τὰ τελευταῖα τῶν πολιορκουμένων Θεοφάνεια.

«Ἐγένινεν εἰς τοὺς προμαχῶνας τοῦ ἀξιωματικοῦ ὀχυρώματός μας γενικὴ πρὸς τὸν Ὑψιστον Θεὸν δέησις. Ἐπεκαλέσθημεν τὴν βοήθειάν του δι' ἱεροπραξίας παντὸς τοῦ κλήρου καὶ μὴ ἔχοντες ἄλλο καταφύγιον νὰ

1. «Ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν ἡ Τερίμπιλε ἀνανεώθη καὶ ἔγινε μαχιμωτέρα τῆς πρώτης, ἀπὸ τὴν κοινὴν προθυμίαν τῶν ἀνδρῶν... Ἡ μεγάλη Ντάμπια, ἡτοι τοῦ Μπότσαρη, ἐπεσκευάσθη ἐπανεληθοῦσα εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν... ἐν ἐνὶ λόγῳ ὅλοι ἐκαταγίνονταν εἰς τὴν ἐπιδιόρθωσιν τοῦ φρουρίου». Βλ. *Ν.Κασσομούλη*, ἐνθ' ἄν. Β', σ. 162. Ἐπίσης ὀχυρωματικὰ ἔργα ἔγιναν κατὰ τὸν καιρὸν αὐτὸν καὶ ἐπὶ τῆς νησίδος Ντολμᾶ τοῦ Αἰτωλικοῦ.

2. *Ἰ. Ἰ. Μάγερ*, ἐπιμελεία Γ. Δροσίνη, Ἡμερολόγιον τῆς Πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου 1825 - 1826, σ. 180.

στηριχθῶμεν ..., πρὸς Αὐτὸν ἀφοσιούμεν ὅλας τὰς ἐλπίδας μας καὶ Αὐτὸς ἔστω ὁ μέγας ἡμῶν προστάτης'».

Καὶ τὴν ἐπομένην τῆς κοινοδήμου δεήσεως τῶν πολιορκουμένων, αἱ σημαῖαι τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου ἐκυμάτιζον πρὸ τοῦ Μεσολογγίου. Ὁ στόλος ἐκόμιζε τροφὰς καὶ πολεμοφόδια εἰς τὴν λιμώττουσαν Φρουρὰν καὶ τοὺς κατοίκους διὰ τελευταίαν φορὰν.

Μετὰ τριήμερον, τὴν 10 Ἰανουαρίου, ἐμφανίζεται ὁ ἐχθρικός στόλος ὑπὸ τὸν Καπουδὰν - Πασᾶ Τοπάλ καὶ προσβάλλει τὰ ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ἀγκυρῶν ὀρμουῖντα πρὸ τοῦ Βασιλαδίου ἑλληνικὰ πλοῖα. Ἄλλ' οἱ γενναῖοι Ἕλληνες ναυμάχοι ἀποκόπτουσι τὰ ἀγκύρια σχοινία καὶ οὕτω ἢ ὑπὸ τοὺς Μιαούλην καὶ Σαχτούρην μίκρασπις ἑλληνικὴ μοῖρα, ἀποφυγοῦσα δεινὸν κίνδυνον, καθ' ὃν χρόνον «ὁ ἀρχιερεὺς Ρωγῶν Ἰωσήφ μὲ τοὺς ἱερεῖς εἰς τὸ Μισολόγγι κτυπῶντες τοὺς κώδωνας ἐπρόσφεραν τὰς παρακλήσεις των πρὸς τὸν Θεὸν ὑπὲρ ἐνισχύσεώς των καθὼς καὶ ὅλοι οἱ κάτοικοι²», καταναυμαχεῖ τὸν ἐχθρικὸν στόλον. Ἦδη περιπλέει τροπαιοφόρος τὰ παράλια τοῦ Μεσολογγίου ἐπιβεβαιοῦσα τὴν ὑπερήφανον τῆς Φρουρᾶς ἀπάντησιν πρὸς τὰς εἰς αὐτὴν ταυτοχρόνως μὲ τὴν ναυμαχίαν ἀπευθυνθείσας προτάσεις συνθηκολογήσεως τοῦ Καπουδὰν - Πασᾶ³.

Ἡ πολιορκία ἐν τούτοις τοῦ Ἰμβραήμ ἀποβαίνει δι' ἡμέρας καὶ νυκτὸς στενοτέρα. Ὁ ἐχθρὸς ἐξοπλίζει ἐκ νέου καὶ πληθύνει τὸν στολίσκον τοῦ Μαχμούτ, ἐγείρει καὶ ἐξοπλίζει πύργους καὶ ἀρχομένου τοῦ Φεβρουαρίου 1826 κανονιοβολεῖ τὸ τεῖχος καὶ τὴν πόλιν «μὲ δίζυγον πῦρ τῶν πυροβόλων καὶ τῶν βομβῶν» συνεχῶς, ἀμελλήτως.

Ἄλλ' ἡ κατάληψις τῶν περὶ τὸ Μεσολόγγιον νησίδων, δι' ἧς θὰ συνέφεγγετο ἕως πνιγμοῦ ὁ κλοιὸς ἀπὸ τῆς λιμνοθαλάσσης, κατέλαβε τὴν πρώτην θέσιν εἰς τὸ σχέδιον τοῦ Ἰμβραήμ. Τοῦτο ἀπεκάλυπεν εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Φρουρᾶς ἀνώνυμος ἐξ Ἰθάκης ἀπεσταλμένος ἀνωτέρου Γάλλου ἀξιωματικοῦ, ἀπολαύοντος τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ Αἰγυπτίου σατράπου. Ἐπὶ τῇ ἀφίξει τούτου εἰς τὴν πόλιν, οἱ ἀρχηγοὶ τῶν πολιορκουμένων συνηθροίσθησαν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Δ. Θέμελη, ἐκ τῶν μελῶν τῆς Διευθυντικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Δυτικῆς Στερεᾶς. Παρῆσαν οἱ «Νότης Μπότσαρης, Κίτσος Τζαβέλλας, Μῆτσος Κοντογιάννης. Γ. Βαλτινός, Δ. Μακρῆς, Δεσπότης Ρωγῶν, Θαν. Ραζηκώτσικας, εἰς τοὺς ὁποίους ἐκοινοποίησε τοὺς ἀσπασμοὺς τοῦ Γάλλου ἀξιωματικοῦ καὶ ὅτι τὴν προσοχὴν των εἰς τὸ ἐξῆς νὰ τὴν στήσουν

1. Αὐτόθι, σ. 186-87.

2. Ν. Κασομούλη, ἐνθ' ἄν. Β', σ. 178.

3. Βλ. περὶ τῶν προτάσεων συνθηκολογήσεως πρὸς τὴν Φρουρὰν διὰ μέσου τοῦ Ἄμποτ, διοικητοῦ τῆς ἀγγλικῆς κορβέτας Ρόζα, εἰς Ἰ. Ἰ. Μάγερ, ἐνθ' ἄν. σ. 192-194.

εἰς τὸ νὰ ὀχυρώσουν τὰ μικρὰ νησίδια τὰ ὁποῖα εἶναι εἰς θέσεις ὅπου δύνανται νὰ ἀποκλείσουν τὸ Μισολλόγι»¹.

Οἱ συνελθόντες κατέληξαν εἰς τὴν ἀπόφασιν ὀχυρώσεως τῆς Κλεισόβης καὶ τοῦ Βασιλαδίου, ὡς σημαντικῶν κόμβων συγκοινωνιῶν, τῆς μὲν ἀπὸ ξηρᾶς, τοῦ δὲ ἀπὸ θαλάσσης, ἐπίσης δὲ νὰ ὀχυρώσῃ καὶ τὸν αἰγιαλὸν τῆς πόλεως «ἀπὸ κόχην εἰς κόχην σπιτιῶν» μὲ πέτρινον ὀχύρωμα καὶ νὰ τοποθετήσωσιν ἐπ' αὐτοῦ πυροβόλα.

Τὴν ἐμπιστευτικὴν ἀνακοίνωσιν ἐπηλήθευσαν τὰ γεγονότα.

Τὴν 25 Φεβρουαρίου ὁ Ἰμβραήμ δι' ἀποβάσεως ἐπὶ τοῦ Βασιλαδίου θραύει τὴν ἄμυναν τῆς ἀσθενοῦς φρουρᾶς του καὶ τὸ κυριεύει. Τὴν τύχην τῆς νησίδος αὐτῆς, προστατευτικοῦ βραχίονος τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, ἠκολούθησεν ἐντὸς τοῦ Φεβρουαρίου ὁ Δολμᾶς, νησις ἐπὶ τῆς θαλάσσης τοῦ Αἰτωλικοῦ, καὶ τέλος ἡ παράδοσις τοῦ Αἰτωλικοῦ εἰς τὸν Ἰμβραήμ.

Ἐκ τῶν ἐπιτυχιῶν τούτων ἀγόμενοι καὶ ἐπὶ ταύταις ἐπαιρόμενοι οἱ πολιορκηταὶ ἀπέστειλαν ἄνθρωπον πρὸς τοὺς πολιορκουμένους, ζητοῦντες τὴν συνθηκολόγησιν τῆς Φρουρᾶς καὶ τὴν παράδοσιν τοῦ Φρουρίου.

Ἐπὶ τῆς προτάσεως αὐτῆς οἱ στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοὶ ἀρχηγοὶ τῆς πόλεως «ἠρώτησαν πρότερον τὸν Ἐπίσκοπον Ρωγῶν Ἰωσήφ νὰ τοὺς εἰπῇ τὴν γνώμην του».

«Θάνατον μὲ τὰ ὄπλα εἰς χεῖρας»

ἀπεκρίθη ὁ Ἰωσήφ². Καὶ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν πολιορκουμένων μὲ τὸν σπινθῆρα τῆς ἐσχάτης ἀποφάσεως, ὃν ἦναψεν εἰς τὰ στήθη των ὁ ἀδάμαστος αὐτῶν Ἐπίσκοπος, ἀπήντησαν εἰς τοὺς πολιορκητὰς ἐγγράφως τὴν 21 Μαρτίου 1926 :

«Ἀποθνήσκωμεν, ἀλλὰ δὲν προσκυνοῦμεν. Ὅκτὼ χιλιάδες αἱματωμένα ἄρματα δὲν παραδίδονται. Θὰ γίνῃ ὅ,τι ἀπεφάσισεν ὁ Θεός, τὸ ὅποῖον δὲν τὸ ἤξεύρετε οὔτε ἡ ὑψηλότης σας οὔτε ἡμεῖς³».

Ἡ ἀπόκρισις τοῦ Ἐπισκόπου Ἰωσήφ πρὸς τοὺς πολιορκητὰς, ὄραματισμός ζωῆς εἰς τὴν πάννυχον ὥραν τοῦ θανάτου, τὸ μέγα τῆς Ἐλευθερίας περιήχημα ἐν τῇ κορυφαίᾳ τῆς τυραννίας ἐκκρήξει, ὅπερ ἐσήμανε τὴν ἀπόφασιν τοῦ Ἔθνους ν' ἀναδυθῇ εἰς τὸ φῶς ἐκ τοῦ σκότους τῆς ἀπωτάτης συγκρούσεως, ἀντήχημα ζωῆς ἐκ τοῦ τάφου καὶ ἀναστάσεως ἐκ τῶν νεκρῶν, θ' ἀποτελέσῃ, κατὰ τὰς λοιπὰς τῆς πολιορκίας ἡμέρας, τὸν σιδηροῦν νόμον τῆς Φρουρᾶς καὶ τῆς πόλεως, θὰ ἐνσαρκωθῇ εἰς τὴν Ἐξοδὸν καὶ θὰ ὀλοκληρωθῇ εἰς τὸ Ὀλοκαύτωμα.

Ἐνώπιον αὐτῆς τῆς ἀποφάσεως θὰ προσκρούσωσιν οἱ πολιορκηταί, ὡς

1. Ν. Κασομούλη, ἐνθ' ἄν. Β', σ. 195.

2. Α. Γούδα, ἐνθ' ἄν. Β', σ. 258 ἐπ.

3. Βλ. Σπ. Τρικούπη, ἐνθ' ἄν. Γ', σ. 253 καὶ τὴν αὐτόθι β' ὑπεσημείωσιν.

σάλος τρικυμίας ἀγρίας ἐπὶ ἀσαλεύτου βράχου, καὶ τὰς προσφάτους νίκας των εἰς τὸ Βασιλάδι, τὸν Δολμᾶν καὶ τὸ Αἰτωλικόν, πρῶτος ὁ Κιουταχῆς, εἶτα ὁ Ἰμβραήμ θὰ ἐξαγοράσωσι μὲ τὸν πολυαίμακτον ἀποδεκατισμὸν πολλῶν ταγματῶν, ἀγωνιζόμενοι καὶ ἐκ διαδοχῆς ἐπιτιθέμενοι πρὸς κυρίευσιν τῆς Κλεισόβης.

Ἡ μικροφυῆς ὑπὸ τὸν Τζαβέλλαν φρουρὰ τῆς νησίδος ἦρε περιφανῆ νίκην, ἀπὸ τοῦ ναῖσκου τῆς Ἀγίας Τριάδος ἀμυνομένη καθ' ὅλην τὴν 25 Μαρτίου 1826, ἐναντίον ἀμετρήτων ἐπιθέσεων πολυαρίθμου στρατοῦ.

«Μετὰ τὴν νίκην αὐτὴν, ὅλος ὁ πληθυσμὸς ἐξηντημένος ἐκ τῆς πείνης εἰσῆλθεν εἰς τὴν καθεδρικὴν ἐκκλησίαν διὰ νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν Θεόν»¹. «Ὑμνοὶ ἱεροὶ ὑπερήχησαν εἰς τὰς ἐκκλησίας ἀναπέμποντες τὴν δόξαν τῆς ἡμέρας αὐτῆς εἰς τὸν Προστάτην τῶν χριστιανῶν Θεόν»².

Μὲ τὴν ὑστάτην αὐτὴν νίκην τῆς Κλεισόβης τὰ ὄπλα τῆς πολιορκουμένης Φρουρᾶς ἐτίμησαν τὴν πέμπτην ἐπέτειον τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως.

Ἡ νίκη τῆς 21 Ἰουλίου 1825 κατὰ τοῦ Κιουταχῆ καὶ ἡ τῆς 25 Μαρτίου 1826 κατὰ τοῦ Κιουταχῆ καὶ τοῦ Ἰμβραήμ ἀμφιζεύκτων, δεικνύουσιν ἀκαταπάλαιστον τὴν Φρουρὰν καὶ ἀπόρθητον τὴν πόλιν καὶ ἐπιβεβαιοῦσι τὴν ἀλήθειαν τῶν λόγων, οὗς ἡ Ἱστορία ἀποδίδει εἰς τὸν Αἰγύπτιον πολιορκητὴν, ὅτι, παρατεινομένης τῆς πολιορκίας, θὰ διελύετο ὁ στρατὸς τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Αἰγύπτου πρὸ τῶν προμαχόνων τοῦ Μεσολογγίου, ὡς ἡ χιὼν ἐπὶ τῶν ὁρέων.

Ἐν τούτοις ἡ ἄμυνα τῆς πόλεως εἰσῆλθεν εἰς τὴν τελικὴν αὐτῆς φάσιν.

Ἀντὶ τοῦ ἐχθροῦ, ἀντὶ ἄρτου καὶ πολεμοφοδίων, εἰς τὴν ἀποκεκλεισμένην ἐπὶ ἔτος πολιτείαν εἰσῆλθε καὶ πλανᾶται τὸ φάσμα τῆς πείνης, ἕνα μῆνα ἀφ' ὅτου ὁ Μιαούλης ἐσιτομέτρησε τὸ Μεσολόγγιον διὰ τελευταίαν φορὰν. Ἐκτοτε αἱ τροφαὶ σπανίζουσι. Μηδαμινὴ εἶναι ἡ ἀραιῶς διανεμομένη ποσότης ἀλεύρου μέχρι τέλους Φεβρουαρίου, καὶ ἀπὸ τοῦ Μαρτίου ἐξέλιπε τελείως. Ἡ λιμοφόρος πολιορκία ἀποστενοῦται. Ὁ ἑλληνικὸς στόλος ἀδυνατεῖ νὰ διασπᾷ τὸν ἀπὸ θαλάσσης ἀποκλεισμόν, νὰ φέρῃ ζωοτροφίας καὶ νὰ πλήξῃ τὴν πείναν, μὲ τὴν ὁποίαν ὡς ὑστατον ὄπλον ὁ ἐχθρὸς ἐπιχειρεῖ νὰ ἀναιρέσῃ τὰ ἄθλα τῆς ἡρωϊκῆς Φρουρᾶς καὶ νὰ καθυποτάξῃ «τοὺς ἐλευθέρους πολιορκημένους».

Εἰς τὴν λιμαγχίαν τῶν 12,000 ἀποσίτων κατοίκων ἀνεκούφισαν ἐπὶ τι διάστημα βρώματα παντοειδῶν ζώων, ἀλλὰ καὶ νεκρῶν.

«Καὶ ὦ πείνα καὶ φρίκη

δὲ σκοῦζει σκυλί!»

Ὁ Ἐπίσκοπος Ἰωσήφ, ὅστις «μὲ μεγάλην καρτερίαν καὶ γενναιότητα»

1. *Edmond Texier*, ἐνθ' ἀν. σ. 44.

2. *Auguste Eabre*, ἐνθ' ἀν. σ. 290.

ὑπέφερεν ὅλα τῆς πολιορκίας τὰ δεινά», ὑπομένει μετὰ τοῦ πληρώματος τὸν λιμὸν «χάριν τοῦ Μεσολογγίου καὶ τῆς Πατρίδος». Βασανίζεται «μὲ ἀπαραδειγμάτιστον πείναν», ἀλλὰ «κρατῶν τὸν Τίμιον Σταυρὸν εἰς χεῖρας ἔτρεχε μὲ ρακώδη ἐνδυμασίαν ἐμψυχῶνων καὶ παρηγορῶν ἅπασαν τὴν ἐν Μεσολογγίῳ φρουρὰν καὶ ἐν γένει τοὺς ἐν τῇ ἐσχάτῃ πολιορκίᾳ διαμένοντας...»¹

Καὶ μόνον ὅταν ἡ δρεπάνη λιμοῦ καὶ νόσων ἐθέρριζε νυχθημερὸν τὰς ψυχὰς, καὶ μόνον ὅταν «οἱ πολιορκούμενοι ρακοφοροῦντες, τετραχηλισμένοι, αὐχμηροὶ καὶ ὑπὸ τῆς πείνας καὶ τῆς κακουχίας κατασκελετευμένοι, δυσδιάγνωστοι καὶ φασματώδεις... ἔπιπταν κατὰ γῆς λιποθυμοῦντες, ἀσθενεῖς καὶ τραυματαῖαι ἐστεροῦντο πάσης θεραπείας, πτώματα ἔκειντο ἐν ταῖς ὁδοῖς καὶ οἱ ζῶντες ἀνέπνεαν τὴν ἀποφορὰν των»², ὅταν οἱ τέρμονες καὶ τῆς ὑπερανθρώπου ἔτι ἀντοχῆς ἀμέτρως καὶ πρὸ πολλοῦ εἶχον ὑπερπηδηθῆναι καὶ πᾶσα ἐλπὶς ἔξωθεν βοηθείας ἐξέλιπεν, ἐπέστη τότε ἡ ὥρα τῶν μεγίστων ἀποφάσεων.

1. *Ἄμβρ. Φραντζῆ*, ἐνθ' ἀν. Δ', σ. 418 ἐπ.

2. *Σπ. Τρικούπη*, ἐνθ' ἀν. Γ', σ. 258.

ΑΜΑΡΑΝΤΟΝ ΚΛΕΟΣ

«'Αποφασίσαμεν τὴν ἔξοδόν μας...»
«Τὸ Σάββατον εἰς τὰς 10 τοῦ μηνός,
ἄφευκτα φεύγομεν» † † †¹.

Ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ἀμύνης, εἰς τὸ ἔσχατον τοῦ κακοῦ ἀπιγμένη ἡ Φρουρὰ τοῦ Μεσολογγίου ἀπεφάσισε τὴν Ἔξοδον, ὡς μόνην ἐλπίδα σωτηρίας. Καὶ ἀπὸ τῆς 3 Ἀπριλίου, ὅτε οἱ πολιορκημένοι ὀπλαρχηγοὶ ἀνήγγειλαν πρὸς τὸ στρατόπεδον τῆς Δεσβέκιστας τὴν ἐσχάτην αὐτὴν ἀπόφασιν δι' ἐπιστολῆς, δι' ἧς ἐζητεῖτο ἡ βοήθεια τῶν ἔξωθεν στρατευμάτων τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ἐκαλεῖτο «ὅποιος ἀγαπᾷ τὸν Χριστόν, τὸν Θεόν καὶ τὴν Πατρίδα νὰ τρέξῃ νὰ κινδυνεύσῃ μαζί με ἡμᾶς», ἤρχισαν ἐνεργώτεροι αἱ μυστικαὶ τῆς Ἐξόδου προετοιμασίαι.

Ἄλλ' ὁ χρόνος ἤγγιζε.

Τῶν γεγονότων ἡ ἀπρόσμικτος πορεία ἔθραυε πάσης ἄλλης ἐλπίδος τὴν στερερότητα καὶ τῆς μυστικοπαθοῦς προσδοκίας τὰ ἀσθενόρουζα καταφύγια.

Καὶ ὡς εἰς ἔρρυθμον καὶ διὰ σπουδῆς συμπόρευσιν καὶ εἰς συγκλήρωσιν μετὰ τὸ πεπωμένον, ἀνέτειλεν ἐπὶ τοῦ ἀβρότου τῆς πόλεως τείχους ἡ 10 Ἀπριλίου, ἡ ὑστάτη τῆς πολιορκίας, ἡ εἰμαρτὴ ἡμέρα τῆς Ἐξόδου.

Τὴν πρώτην, οἱ ἀρχηγοὶ τῆς Φρουρᾶς, τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς πόλεως συνηθροίσθησαν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Β. Τζαβέλλα, «νὰ σκεφθοῦν ὠρίμως πῶς ἔπρεπε νὰ οἰκονομήσωμεν τὸν λαόν, ὥστε οἱ ἐχθροὶ νὰ μὴ μᾶς καταλάβουν. Εἰς ταύτην τὴν συνεδρίασιν ἦτον μόνον οἱ ἀνώτεροι Ἀξιωματικοί, αἱ τοπικαὶ Ἀρχαὶ καὶ ὁ Ἀρχιερεὺς Ἰωσήφ Ρωγῶν».

Ἡ πρώτη, κατόπιν μακροῦς συζητήσεως ληφθεῖσα, ἀπόφασις ἦτο ἡ θανάτωσις τῶν ἐν τῇ πόλει τούρκων αἰχμαλώτων.

Ἡ ἐπομένη ἀπόφασις ἦτο νὰ θανατωθῶσιν ὅλαι αἱ γυναῖκες ἀνεξαιρέτως καὶ τὰ παιδιά «ἐπὶ τῷ λόγῳ νὰ μὴ προδοθοῦμεν ἀπὸ τὰς κραυγὰς των (κατὰ τὴν ἔξοδον) καὶ τότε δὲν μείνη κανένας μας ζωντανός καὶ προσέτι νὰ μὴ μείνουν αἰχμάλωτοι εἰς τοὺς ἐχθρούς· διὰ ν' ἀποφύγωμεν δὲ τὴν φιλό-

1. Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τῶν ἡγετῶν τῆς Φρουρᾶς πρὸς τὸ στρατόπεδον τῆς Δεσβέκιστας. «Τοὺς τρεῖς σταυροὺς ἔκαμαν ὡς σημεῖον ὅτι ἄλλην φορὰν δὲν ξαναγράφομεν καὶ πρέπει νὰ τρέξουν διὰ τὴν ἀγάπην τοῦ Σταυροῦ». Ὑπὸ τοὺς σταυροὺς ὑπέγραφον οἱ ὀπλαρχηγοί. Βλ. Ν. Κασομούλη, ἐνθ': ἀν. Β. σ. 249 ἐπ.

στοργον συμπάθειαν τῶν πατέρων καὶ ἀδελφῶν, ἀπεφασίσθη νὰ σφάξῃ ὁ ἕνας τοῦ ἀλλουνοῦ τὴν οἰκογένειαν».

Ἡ ἀπόφασις ἦτο ὁμόφωνος καὶ οἱ στρατιωτικοὶ ἠτοιμάζοντο νὰ δώσωσι τὴν ἐντολὴν τῆς ἐκτελέσεώς της.

Πρὸ τῆς τοιαύτης γενναίας μέν, ἀλλ' ἀπανθρώπου καὶ σκληρᾶς ἀποφάσεως ὁ Ἄρχιερεὺς Ἰωσήφ ἠγέρθη «ἐν τῷ ἄμαρ» καὶ μὲ ταπεινὴν γλῶσσαν εἶπε :

«Ἐν ὀνόματι τῆς Ἁγίας Τριάδος, εἶμαι Ἄρχιερεὺς. Ἄν τολμήσετε νὰ πράξετε τοῦτο, πρῶτον θυσιάσατε ἐμένα! Καὶ σᾶς ἀφήνω τὴν κατάραν τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Παναγίας καὶ ὅλων τῶν Ἁγίων' καὶ τὸ αἷμα τῶν ἀθῶων νὰ πέσῃ εἰς τὰ κεφάλια σας!».

«Ἐκφώνησεν τοῦτο, ἐκάθισεν καὶ ἄρχισεν νὰ κλαίῃ»¹.

Ἐχυσε δάκρυα συγκρατηθέντα ἀπὸ τῆς πρώτης ἰσως αὐτοῦ ἡλικίας, ἀπομαχθέντα ἐντὸς πολυδύνου πορείας μὲ τὸν σπόγγον τῆς ἐλπίδος τῆς λυτρώσεως τοῦ Ἔθνους καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Δάκρυα ἀναβλύσαντα ἀπὸ πτυχὰς μεγάλης καρδίας, αἰφνιδίως διανοιγείσας.

Δὲν δύναται μὲ τῆς Ἱστορίας τὸ φῶς νὰ ἐρμηνευθῇ ἡ ὑπέροχος αὕτη τοῦ Ἰωσήφ Παρέμβασις, διότι κεῖται πέραν τῆς σφαῖρας τοῦ ἐπιστητοῦ καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου.

Τῆς Φρουρᾶς ἡ ἀρχικὴ ἀπόφασις ἦτο νὰ διασώσῃ ἐξερχομένη ξιφήρης «τοὺς λαβωμένους, τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τὰ γυναικοπαῖδα»². Ἄλλ' αἱ τεθεῖσαι προϋποθέσεις τῆς ἔξωθεν βοήθειας ἐματαιώθησαν. Καὶ μὴ δυναμένη νὰ βαστάσῃ τὸ βάρος τῆς συσσωτηρίας καὶ τῆς κοινῆς πάντων τῶν ἐν τῇ πόλει φυλακῆς, ἤχθη εἰς τὴν τρομερὰν ἀπόφασιν ἐκτελέσεως στυγεροῦ ἔργου, τῆς σφαγῆς τῶν γυναικοπαίδων.

Δὲν ἀρκεῖται νὰ διαχωρίσῃ τὴν ἰδίαν αὐτῆς μοῖραν, ὡς ἦτο προφανῶς ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν πραγμάτων ἠναγκασμένη³, ἀπὸ τὴν μοῖραν τῶν γυναικοπαίδων. Βλέπει ὅτι καὶ ἡ ἰδία της μοῖρα μόνην ἔξοδον εἶχε τὴν διὰ τοῦ ξίφους πάλην καὶ θέλει ἀδέσμευτος καὶ ἐλευθέρῃ νὰ ἐξαντλήσῃ καὶ τὰς ὑστάτας δυνατότητας κατὰ τὴν ὑστάτην αὐτὴν, καιρίαν, ἐπιθάνατον πάλην της. Καὶ τρομερᾶς ἐνεργείας δυνατότητα φαίνεται ὅτι εἰσῆνεγκεν ἰσως εἰς τὸν ἀπρόσμικτον ψυχικὸν δυναμισμὸν της ἡ ἀποφασισθεῖσα προσφιλῶν ὑπάρξεων σφαγή.

Ἡ Φρουρά, λύουσα μὲ τὴν ὀξυδέρκειαν ἀπειλουμένης λυγκὸς τοὺς κόμβους ἀμειλίχτου διλήμματος, τῆς ἑαυτῆς σωτηρίας ἢ τοῦ ὀλέθρου ὅλων, τῆς σφαγῆς τῶν αἰχμαλώτων πλέον καὶ ἀνδραπόδων γυναικοπαίδων μετ' ἀτιμώσεως ἀπὸ τὴν μάχιραν καὶ τὸ ἀκολάστημα τῶν τυράννων πολιορκη-

1. Ν. Κασομούλη, ἐνθ' ἀν. Β. σ. 253.

2. Αὐτόθι, σ. 249.

3. Αὐτόθι, σ. 253 καὶ ὑποσ. 5.

τῶν ἢ ἀπὸ τὴν λυτρωτικὴν ἀπὸ τοιούτων δεινῶν μάχαιραν τῶν πολιορκουμένων, ἐδικαιοῦτο ἴσως νὰ ὑπερβῆ τὸ κοινὸν μέτρον τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, ν' ἀποβῆ δι' ἀπανθρώπου πράξεως ὑπεράνθρωπος κριτὴς τῆς ζωῆς τῶν ὁμοειδῶν της καὶ νὰ στηρίξῃ ἐν τῇ ὑπερβολῇ τοῦ χειροτεύκτου αὐτῆς ὀλέθρου τὴν ἐλπίδα τῆς ἰδίας σωτηρίας.

Καὶ ἀπέκλινεν, ἰθύροπος νομοδότης τοῦ Ἔθνους καὶ τοῦ πολέμου ἀνάληγτος κατευθυντῆρ, εἰς τὴν θυσίαν τῶν ἀμάχων τῆς πόλεως γυναικοπαίδων.

Ἄλλ' ἔναντι τῆς ἀποφάσεως αὐτῆς ἔσθη ὁ Ἐπίσκοπος Ἰωσήφ. Εἰς τὸ μέσον τῶν ἀδαμάτων πολεμάρχων, τῶν κορυφαίων προμάχων τοῦ Ἔθνους κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821, εἶναι ὁ Θεήλατος Ἐπίσκοπος. Διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀπηλιτισμένος περὶ τῆς τύχης τῶν γυναικοπαίδων. Θέλει νὰ σώσῃ τὰς ψυχὰς τῶν ἀθῶων, ὡς εἶπε, προσφέρων τὴν ἰδίαν του θυσίαν εἰς ἀντάλλαγμα τῆς σωτηρίας των. Οὔτε δύναται, τελέστωρ αὐτὸς τοῦ μυστοδόκου οἴκου τοῦ Θεοῦ, νὰ προαγγέλλῃ τὰς μυστικὰς βουλὰς του, οὔτε νὰ ἔχῃ τῆς σωτηρίας τῶν πλασμάτων του τὴν ἐλπίδα ἢ τοῦ θανάτου τὴν ἀπόγνοιαν ἄλλοθι παρὰ εἰς τὸν Θεόν.

Ἡ φωνὴ τοῦ Ἰωσήφ ἀποτελεῖ τὴν παρέμβασιν αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, τῶν πάντων μόνου πλάστου, ὑπὲρ τῶν πλασμάτων του, καὶ τοῦ Θεοῦ τὸ ρῆμα ἐξαγγέλλει ἐπὶ τῇ ἀντιποιήσει τελετηφορίας τοῦ δημιουργοῦ καὶ μελλήματος αὐτοῦ ἀπορορήτου.

Ἀντιτάσσει πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν, τὴν ἠθικὴν ἀναγκαιότητα. Τὸν θεμελιώδη νόμον τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, πρὸς τὸν τοῦ πολέμου. Τὴν ἰσότητα ἔναντι τοῦ Πλάστου τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, τὴν κοινότητα τῆς μοίρας καὶ τῆς ἀλληλεγγύης, ἔναντι τοῦ κοινοῦ κινδύνου τοῦ Ἔθνους καὶ τῆς κοινωνίας, τὴν ὑπερέτερον τέλος ἠθικὴν, ἣτις μόνη χαράσσει τοὺς κανόνας τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ πεπωμένου τῶν ἀνθρώπων. Καὶ θέλει ἀντὶ τῆς σωτηρίας τῶν σωμάτων, νὰ πραγματώσῃ τὴν σωτηρίαν τῶν ψυχῶν.

Οἱ πολεμισταί, οἵτινες τὴν πατρίδα μόνον ἐγνώρισαν διὰ μέσου τοῦ πολέμου, ἔμαθον καὶ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν πίστιν διὰ μέσου τῆς κατανυκτικῆς παρεμβάσεως τοῦ Ἐπισκόπου Ἰωσήφ. Καὶ πρὸ τῆς μυστιπολεύτου αὐτῆς ἐκκλήσεώς του, τοῦ ἀνεκφόρου, τελεστικοῦ τῆς βουλῆς τοῦ Θεοῦ, λόγου τοῦ Ἰωσήφ, κάμπτονται, ὡς πρὸ τῆς σεπτῆς ὀπτασίας τοῦ ὑπερτάτου Δημιουργοῦ, εἰς ταπεινὴν προσκύνησιν, αἱ ἀτεγκτοι, ἀνοικτίρμονες ψυχὰι τῶν ὀδυνόντων πρὸς τὴν θανατηφόρον Ἐξοδὸν ἀνδρῶν τῆς Φρουρᾶς.

Καὶ ἡ ἀπόφασις ἐματαιώθη. Ἡ ὁρμὴ τῶν ἀξιοματικῶν ἠμποδίσθη καὶ κατόπιν μικρᾶς σιγῆς κατέληξαν εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς ἐξόδου καὶ τῶν γυναικοπαίδων, ὑπ' εὐθύνην τῶν ἀρχηγῶν τῶν οἰκογενειῶν¹.

1. Ἀπεφασίσθη «τὰ μικρὰ παιδιά νὰ τὰ ποτίσουν μὲ ἀφιόνι τὴν ὥρα τῆς ἐξόδου μας, νὰ κοιμηθοῦν καὶ νὰ μὴ κλαίγουν». Ν. *Κασσομούλη*, ἐνθ' ἄν. Β, σ. 253.

Εἶτα ἔλαβον τὴν ἀπόφασιν συγκεντρώσεως τῶν ἀσθενῶν καὶ τραυματιῶν εἰς κατάλληλα διὰ τὴν ἄμυναν οἰκήματα καὶ ἐφοδιασμοῦ των διὰ πυρομαχικῶν καὶ ὕδατος, ἥτις καὶ ἐξετελέσθη ἀμέσως.

Ἡ ὑστάτη ἔντευξις τῶν πολεμικῶν καὶ πολιτικῶν ἀρχηγῶν τῶν πολιορκουμένων μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ Ἐπισκόπου Ρωγῶν Ἰωσήφ, ἐγένετο τὴν μεσημβρίαν τῆς 10 Ἀπριλίου 1826, ἐπὶ τοῦ προμαχώ- νος τοῦ Μπότσαρη, τῆς Μεγάλης Ντάπιας.

Οἱ πιστοὶ καὶ ἀδιάφθοροι οὗτοι ἄνδρες τοῦ Ἔθνους, εἰς τὴν Μεγάλην Ντάπιαν, εἰς τὸ μεθόριον τοῦτο τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, «τῶν ἀδελφῶν καὶ τοῦ Χάρου», εἰς τὸν μεθόριον τῆς δουλείας καὶ τῆς ἐλευθερίας προμα- χώνα, διαλέγονται, ἐξομολογοῦνται, θεωροῦσιν ὡς θεουργίαν τὴν τῆς Ἐξό- δου καὶ τῆς θυσίας ἀπόφασίν των, ἥς τὸ κλέος ὁ χρόνος αἰωνίως βεβαιοῖ καὶ ὁ θάνατός των μετ' ἀκριβείας ἐλέγχει.

Εἰς τὴν κατανυκτικὴν αὐτὴν σύνοδον οἱ ὄπλαρχηγοὶ ἠρώτησαν, ἐὰν ἔπραξαν τὸ καθήκον των ἀπέναντι τοῦ Ἔθνους, καὶ πρὸς τὸν Θεόν.

«Ἡ ἔξοδος, εἶπε πρὸς τοὺς πολεμάρχους, ὁ πολιτικὸς Διοικητής, ὁ μέ- γας ἡπειρώτης, ὁ «πατὴρ τῆς Φρουρᾶς», Ἰ. Παπαδιαμαντόπουλος, εἶναι πρᾶξις ἀρεστὴ καὶ εἰς τὸν Θεὸν καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους».

Τὰ αὐτὰ κλαίοντες εἶπον καὶ οἱ τοπικοὶ ἄρχοντες τοῦ Μεσολογγίου.

Τελευταῖον οἱ ὄπλαρχηγοὶ ἐστράφησαν πρὸς τὸν Ἱεράρχην Ἰωσήφ.

— Τί λέγεις, Ἄγιε Δεσπότη; ἔρωτοῦν.

— «Μάρτυρας, ἀπαντᾷ, διαισθανόμενος τὴν ἐγγίζουσαν τελευτὴν του, καὶ ἐγὼ τῶν ἀγόνων σας, θέλω ὁμολογήσει μετὰ θάνατον τὴν ἀλήθειαν τῶν δεινῶν σας καὶ τὴν ἀρετὴν τῆς φρουρᾶς. Εἶναι τὸ ὄνομα Κυρίου εὐλόγη- μένον...»¹.

Καὶ τότε περὶ τὸ ἀκρόσπερον, ὡς εἰς ὑστάτην δείλῃν τῆς ζωῆς, ὁ Ἀρ- χιερεὺς Ἰωσήφ, ἀπέριττος, δεδομένος «εἰς διαθήκην γένους», ὑπερφυῆς τὸ μέγεθος καὶ τὸ ἀξίωμα τῆς ἀρχῆς του καὶ ὑψίστη εὐνοία Θεοῦ, ἐν τῇ κατα- νυκτικῇ σιγῇ τῶν παρεστώτων, ἐγείρεται, ὡς πρὸ τοῦ ἱεροῦ Βωμοῦ τῆς Πα- τριδός, καὶ ὑπαγορεύει τῆς Ἐξόδου τὸ Σχέδιον, τὴν γενέθλιαν αὐτὴν τῆς ἐθνικῆς Ἐλευθερίας².

1. Βλ. λεπτομερῶς τὰ τῆς συνόδου ταύτης, ἐν *N. Κασσομούλῃ*, ἐνθ' ἄν. σ. 257 ἐπ.

2. Ὁ Ἐπίσκοπος Ἰωσήφ, μετέχων εἰς ὅλας τὰς κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πολιορ- κίας συσκέψεις τῶν πολιτικῶν καὶ πολεμικῶν ἀρχηγῶν τῆς πόλεως, εἶχε παρακολου- θήσει ὅλας τὰς σχετικὰς συζητήσεις. Δὲν εἶναι διὰ τοῦτο «περίεργον, ὡς λέγει ὁ Ι. Βλαχογιάννης (*N. Κασσομούλῃ*, ἐνθ' ἄν. Β, σ. 259, σημ. 2) ὅτι πρόγραμμα στρα- τιωτικῶν ὁδηγιῶν ὑπαγορεύεται ἀπὸ ἀρχιερέα σὰν περὶ ἰσομοιῶν ἐνῶ οἱ ἀγράμματοι Ὀπλαρχηγοὶ δίνουν τὴν ἔννοια τῶν διαφόρων ἀρθρῶν». Καὶ ὁ Κασσο- μούλης ἦτο «λογιώτατος» καὶ ἄλλοι ἦσαν ἐγγράμματοι. Καθ' ἡμᾶς ὁ Ἰωσήφ ἐνέ- πνεε τὴν Φρουράν, συνεχέντρωνε τὴν κοινὴν ἐμπιστοσύνην διὰ τὸ ἦθος του, τὴν

«Ἐν ὀνόματι τῆς Ἁγίας Τριάδος

Βλέποντες τὸν ἑαυτὸν μας, τὸ στράτευμα καὶ τοὺς πολίτας ἐν γένει μικροὺς καὶ μεγάλους παρ' ἐλπίδα ὑστερημένους ἀπὸ ὅλα τὰ κατεπείγοντα ἀναγκαῖα τῆς ζωῆς πρὸ 40 ἡμέρας καὶ ὅτι ἐπληρώσαμεν τὰ χρῆματά μας ὡς πιστοὶ στρατιῶται τῆς πατρίδος εἰς τὴν στενὴν πολιορκίαν ταύτην καὶ ὅτι, ἐὰν μίαν ἡμέραν ὑπομείνωμεν περισσότερον, θέλομεν ἀποθάνει ὄρθιοι εἰς τοὺς δρόμους ὅλοι.

Θεωροῦντες ἐκ τοῦ ἄλλου ὅτι μᾶς ἐξέλιπε κάθε ἐλπίς βοηθείας καὶ προμηθείας, τόσον ἀπὸ τὴν θάλασσαν καθῶς καὶ ἀπὸ τὴν ξηράν, ὥστε νὰ δυνηθῶμεν νὰ βαστάζωμεν, ἐνῶ εὐρισκόμεθα νικηταὶ τοῦ ἐχθροῦ, ἀποφασίσαμεν ὁμοφώνως: Ἡ ἐξοδὸς μας νὰ γίνῃ βράδυ εἰς τὰς δύο ὥρας τῆς νυκτὸς τῆς 10 Ἀπριλίου, ἡμέρα Σάββατον καὶ ξημερώνοντας τῶν Βαίων, κατὰ τὸ ἐξῆς σχέδιον ἢ ἔλθῃ ἢ δὲν ἔλθῃ βοήθεια.

Α'. Ὅλοι οἱ ὀπλαρχηγοὶ ἀπὸ τὴν Δάμπιαν τοῦ Στορνάρη ἕως τὴν Δάμπιαν τοῦ Μακροῦ, μὲ τοὺς ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν των, σχηματίζοντες μία κολώνα (στέλεχος), νὰ ριχθοῦν (προσβάλουν) εἰς τὴν Δάμπιαν τοῦ ἐχθροῦ εὐρισκομένη εἰς τὴν ἀκρογιαλιάν, εἰς τὸ δεξιὸν μας. Ἡ σημαία τοῦ στρατηγοῦ Νότη Βότζιαρη θέλει μείνῃ ἀνοικτή, ὡς ὀδηγὸς τοῦ σώματος τούτου. Ὁ στρατηγὸς Μακροῦ νὰ τὴν συνοδεύσῃ μὲ εἰδήμονας, ὅπου γνωρίζουν τὸν τόπον.

Β'. Ὅλοι οἱ ὀπλαρχηγοὶ ἀπὸ τὴν Δάμπιαν τοῦ στρατηγοῦ Μακροῦ ἕως εἰς τὴν Μαρμαροῦν μὲ τοὺς ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν των, μία κολώνα ὅλοι, νὰ ριχθοῦν εἰς τὸν προμαχῶνα τὸν εὐρισκόμενον πρὸς τὰ ἀριστερὰ κατὰ τῶν ἐχθρῶν. Ὁ στρατηγὸς Μακροῦ, μὲ τὴν σημαίαν του ἀνοικτήν, θέλει εἶναι ὁ ἴδιος ὀδηγὸς τοῦ σώματος τούτου, διευθυνομένου ἀριστερὰ.

Γ'. Διὰ νὰ μὴ μπερδευθῇ τὸ στράτευμα μὲ ταῖς φαμελιαῖς δίδεται τὸ γεφύρι τῆς Δάμπιας τοῦ Στορνάρη, καὶ ἐκεῖθεν ὅλοι οἱ φαμελίται, ἐντόπιοι καὶ ξένοι, νὰ ταῖς συνοδεύσουν—καὶ νὰ διαβοῦν ἀπ' ἐκεῖ. Τὰ δὲ ἄλλα δύο γεφύρια εἶναι τὸ μὲν διὰ τὴν δεξιὰν κολώναν, καὶ τὸ τῆς Λουνέττας διὰ τὴν ἀριστεράν.

Δ'. Κάθε ὀπλαρχηγὸς νὰ ἀρχίσῃ νὰ σηκῶνῃ τοὺς στρατιῶτας του, ἐλθούσης τῆς ὥρας, ἀνὰ ἕναν ἀπὸ τὸν προμαχῶνα του, ὥστε ὁ τόπος νὰ μὴ μείνῃ εὐκαιρὸς ἕως εἰς τὴν ὑστερὴν ὥραν.

διαύγειαν τῆς σκέψεώς του, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς πολεμικὰς του γνώσεις. Ἦτο πολεμιστής. Καὶ ὑπὸ τὴν διπλὴν αὐτὴν ιδιότητά του, τοῦ ἱεράρχου καὶ τοῦ πολεμιστοῦ, παρηκολούθει καὶ ἐθεράπευε καὶ τὴν ἡθικὴν καὶ τὴν πολεμικὴν κατάστασιν τῆς πόλεως. Πολλὰ διὰ τοῦτο σημεῖα τοῦ Σχεδίου τῆς Ἐξόδου ἀπηχοῦσι καὶ ἰδίας τοῦ Ἰωσήφ σκέψεις. Ὁ Ἰωσήφ δὲν ἦτο ὄργανον, ἀλλὰ δημιουργὸς τοῦ Σχεδίου μετὰ τῶν ἄλλων Ὀπλαρχηγῶν.

Ε'. Οἱ ἀπὸ τὴν νῆσον Μαρμαροῦν, ἅμα σκοτειδιάση, νὰ τραβηχθοῦν ἀπὸ ἕνας—ἕνας καὶ νὰ σταθοῦν εἰς τὴν Δάμπιαν τοῦ Χορμόβα.

ΣΤ'. Ὁ Κίτσος Τζιαβέλας μὲ ὄλον τὸ Βοηθητικὸν σῶμα, νὰ μείνῃ ὀπισθοφυλακὴ καὶ μὲ ὄλους τοὺς ὑπ' αὐτὸν θέλει περιέλθει τελευταῖος ὄλον τὸν γῦρον τοῦ Φρουρίου διὰ νὰ δώσῃ εἰδησιν εἰς ὄλους καὶ νὰ τοὺς πάρῃ μαζί του.

Ζ'. Τὸ σῶμα τῆς Κλείσοβας, ὀδηγούμενον ἀπὸ τοὺς Ὀπλαρχηγούς του, νὰ ἐξέλθῃ μὲ τὰ πλοιάρια, εἰς τὴν μίαν τῆς νυκτός, σιγανά, καὶ ἅμα φθάσῃ εἰς τὴν ξηρὰν νὰ σταθῇ ἕως εἰς τὰς 2 ὥρας ὅπου θὰ γίνῃ τὸ κίνημα ἀπ' ἐδῶ, καὶ τότε νὰ κινηθῇ καὶ αὐτό.

Η'. Ὁ τόπος, δηλ. τὸ σημεῖον τῆς διευθύνσεώς μας, θέλει εἶναι ὁ Ἅγιος Σιμεός. Οἱ ὀδηγοὶ θέλουν προσέχει νὰ συγκεντρωθοῦν ἐκεῖ ὄλοι.

Θ'. Οἱ λαγουμιτζῆδες νὰ βάλουν εἰς τὰ φυντίλια φωτιά, λογαριάζοντες νὰ βαστάξουν μετὰ τὴν Ἐξοδὸν μας μιὰ ὥρα ἐπέκεινα. Τὸ ἴδιον νὰ ὀδηγηθοῦν καὶ οἱ εἰς τὰς πυριτοθήκας εὐρισκόμενοι ἀσθενεῖς καὶ χωλοὶ.

Ι'. Ἐπειδὴ θὰ πληγωθοῦν καὶ πολλοὶ ἐξ ἡμῶν εἰς τὸν δρόμον, κάθε σύνδροφος χρεωστεῖ νὰ βοηθῇ τὸν πληγωμένον καὶ νὰ πέρνῃ σηκῶνων καὶ τὰ ἄρματα του, καὶ ἐὰν δὲν εἶναι ἐκ τοῦ ἰδίου σώματος.

ΙΑ'. Ἀπαγορεύεται αὐστηρῶς κανένας νὰ μὴ ἀρπάξῃ ἄρμα συνδρόφου του εἰς τὸν δρόμον, πληγωμένου ἢ ἀδυνάτου, ἀργυροῦν ἢ σιδηροῦν, καὶ φύγῃ. Ὅπου φανῇ ἔνοχος τοιοῦτος, μετὰ τὴν σωτηρίαν μας θέλει δίδει τὸ πρᾶγμα ὀπίσω καὶ θέλει θεωρεῖσθαι προδότης.

ΙΒ'. Οἱ φαμελίται ὄλοι, ἅμα προκαταλάβουν τοὺς δύο προμαχῶνας αἱ ἄλλαι δύο κολώναις, θέλουν κινηθῇ ἀμέσως, ὥστε νὰ περιστοιχισθοῦν ἀπὸ τὴν ὀπισθοφυλακὴν.

ΙΓ'. Κανένας νὰ μὴ ὀμιλήσῃ ἢ φωνάξῃ, τὴν ὥραν τῆς ἐξόδου μας, ἕως ὅτου νὰ πέσῃ τὸ δουφέκι εἰς τὸ ὄρδι τοῦ Κιουταχῆ ἀπὸ τὴν βοήθειαν ὀποῦ περιμένομεν' καὶ ἐὰν κατὰ δυστυχίαν δὲν ἔλθουν βοήθειαν οἱ ὀπισθεν, πάλιν θέλουν κινηθῇ ἀμέσως, ὅταν κινηθοῦν αἱ σημαῖαι.

ΙΔ'. Ὅσοι τῶν ἀδυνάτων καὶ πληγωμένων ἐπιθυμοῦν νὰ ἐξέλθουν καὶ δύνανται, νὰ εἰδοποιηθοῦν ἀπὸ τὰ σώματά των τοῦτο.

ΙΕ'. Τὰ μικρὰ παιδιὰ ὄλα νὰ τὰ ποτίσουν ἀφιόνι οἱ γονεῖς ἅμα σκοτειδιάση.

ΙΣΤ'. Τὸ μυστικὸν θέλει τὸ ἔχομεν «Καστρινοὶ καὶ Λογγίσιοι».

ΙΖ'. Διὰ νὰ εἰδοποιηθοῦν ὄλοι οἱ Ἀξιωματικοὶ τὸ σχέδιον, ἐπιφορτίζεται ὁ Νικόλας Κασομούλη, γραμματεὺς τοῦ Ν. Στορνάρη, νὰ περιέλθῃ ἀπὸ τῶρα τὰ διάφορα σώματα νὰ τοὺς τὸ διαβάσῃ, ἰδιαιτέρως εἰς τὸν καθέναν. Ἐὰν δὲ εἰς αὐτὸ τὸ διάστημα, ἔξαφνα φανῇ ὁ Στόλος μας, πολεμῶν καὶ νικῶν, νὰ μείνωμεν ἕως ὅτου ἀνταποκριθοῦμεν μετ' αὐτοῦ.

Ἐν Μισολογγίῳ 10 Ἀπριλίου 1826».

Προσυέγραψαν και ἀπεχώρησαν εἰς τὰς θέσεις των ἐτοιμαζόμενοι.

«Ὅλοι δέ, ὄπλοφόροι και μὴ, ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν θάνατον, ἐξεπλήρωσαν ὅσα ἡ θρησκεία πρὸ τῆς τελευτῆς κελεύει». Μετέλαβον τῶν ἀχράντων μυστηρίων ἀπὸ τῶν χειρῶν τῆς ὑπὸ τὸν Ἰωσήφ ὑπερόχου ἐκείνης πλειάδος κληρικῶν.

Και τὴν ὀρισθεῖσαν ὥραν τῆς τρομερᾶς νυκτός, ἡ Φρουρά, ὑπὸ τοὺς Μπότσαρην, Τζαβέλλαν και Μακρῆν, και «ἡ κολώνα» τῶν γυναικοπαίδων ὑπὸ τὸν Ραζηκώτσικαν, εὐρίσκονται ἔξω τοῦ ἀθανάτου τείχους, ὑπὸ τὰ προχώματα τῶν τούρκων και τῶν αἰγυπτίων, ἀναμένοντες τὴν βοήθειαν ἐκ Δερβέκιστας και ταυτόχρονον σύνθημα, νυκτοπόρου, θανατηφόρου ἐξορμήσεως και δι' ἀγῶνος πορείας ἀνὰ μέσον τοῦ πυρίνου φραγαμοῦ τῆς καρδοκούσης ἐχθρικῆς στρατιᾶς.

Περιμένουσι και

«εἶν' ἔτοιμα στὴν ἄσπονδη πλημμύρα τῶν ἀρμάτων
δρόμο νὰ σχίσουν τὰ σπαθιά κ' ἐλεύθεροι νὰ μείνουν,
ἐκεῖθε μὲ τοὺς ἀδελφούς, ἐδῶθε μὲ τὸ Χάρο».

Και ὅταν ἡ προσδοκηθεῖσα βοήθεια δὲν ἀνεφάνη και ἡ ὥρα παρείρηχτο, αἰφνιδία δὲ φωταύγεια νεφοσκεποῦς ἕως τότε σελήνης ἀπεκάλυψε τὰ τρία σώματα τῆς Ἐξόδου, τὸ σύνθημα τῆς ἐκκινήσεως διέτρεξε τὰς γραμμὰς τῶν ἐξερχομένων, ὡς ριπὴ ἀνέμου πυκνὴν λόχημην.

Ἄδειματος ἡ Φρουρὰ τῶν γενναίων προμάχων ἐφόρμησε ταχύπτερος μὲ τὴν τρομερὰν ἰαχὴν τῆς πρὸς τοὺς πολεμίους και εἰς φονικὴν πάλην σώματος πρὸς σῶμα, ὅπου δὲν ἀκούεται εἰ μὴ «κτύπος σπαθίων και γιαταγανιῶν», ὡς δενδροκόπημα γῆς, τέμνει ξίφος ἀμπίστομον τὴν ἄβατον συστάδα τῶν ἐχθρικῶν γραμμῶν και ἀνοίγει τὸν αἵματηρόν, πύρινον δρόμον τῆς ἐξόδου πρὸς τὸν Ἅγιον Συμεῶνα, μονὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους Ζυγοῦ.

Τὰ ἅγια λείψανα τῆς Φρουρᾶς περίκοπα, καθημαγμένα, θὰ διέλθωσι τὸν Ζυγόν, θὰ περάσωσιν «ἐκεῖθε μὲ τοὺς ἀδελφούς», και εἰς θλιβερὰν πορείαν, μετὰ μικρὸν σταθμὸν εἰς τὸ ἀδρανῆσαν στρατόπεδον τῆς Δερβέκιστας, θὰ ὀδεύσωσι πρὸς τὴν ἔδραν τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, τὸ Νάυπλιον, διὰ νὰ θητεύσωσιν εἰς ἄλλα θεάτρα τοῦ συνεχιζομένου ἐθνικοῦ ἀγῶνος.

Ἄλλὰ τὸ Μεσολόγγι θὰ ὀλοκαυτωθῆ.

Αἱ ἱεραὶ χεῖρες τοῦ Ἐπισκόπου Ρωγῶν Ἰωσήφ, τοῦ πρεσβύτου Χρίστου Καψάλη και τοῦ Παπα - Διαμαντῆ Σουλιώτη θὰ προσθέσωσιν εἰς τὰ ὀλοκαυτώματα τοῦ 1715 και τοῦ 1770, και τὸ κλεινὸν ὀλοκαύτωμα τοῦ 1826, ὡς φωτοστέφανον εἰς τὸν τρικάρηνον αὐτὸν «προμαχῶνα τῆς Ἑλλάδος».

ΕΙΣ ΤΟ ΠΗΓΜΑ ΤΗΣ ΑΓΧΟΝΗΣ

*«Μπότσαρης, Ἰωσήφ, Κανάρης, πλειὰς ἡρώων, τριας μαρτύρων.
«Ἴδον ὁ Κρανίον τόπος σας, μετὰ τὰς Θερμοπέλας σας.
«Τὸ αἷμα σας ἔρρευσε ὑπὲρ ὄλων τῶν ὁσώσεων».*

Βίκτωρ Οὐγκώ

Αλλ' ἡ τρίτη φάλαξ τῶν πολεμιστῶν Μεσολογιτῶν καὶ τῶν γυναικοπαίδων των μένει «ἐδῶθε μετὰ τὸ Χάρο». Βαρύφορος καὶ βραδυπόρος ἀπεκόπη τῶν ἄλλων κατὰ τὸ πρῶτον ὀρητικόν των διάλαμα καὶ σταθεῖσα εἰς τὸ ἄκουσμα ἐννυχίου κραυγῆς ὀπίσω εἰς τὰ κανονοστάσια, παλινδρομεῖ πυκνῶς καὶ ἀτάκτως πρὸς τὴν πόλιν.

Ταυτοχρόνως οἱ ἄλβανοὶ τοῦ Κιουταχῆ ἐπάτησαν τὸν προμαχῶνα τῆς Τερίμπιλε καὶ μετὰ τούτους οἱ ἀσιάται καὶ οἱ αἰγύπτιοι ξιφήρεις κατακλύζουσι τὸ τεῖχος καὶ εἰσορμῶσιν εἰς τὴν ἀφρούρητον πόλιν.

Ἄδιαπόρευτοί εἶναι πλέον ἐκ τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ ξίφους τῶν πολεμίων αἱ Πύλαι τοῦ Μεσολογγίου.

Ὁ Παπα - Διαμαντῆς Σουλιώτης πρῶτος ἔθετο τὸ πῦρ εἰς τὴν ὑπὸ τὴν Μεγάλην Ἰτάτιαν προετοιμασθεῖσαν ὑπόνομον. Ἡ ἔκρηξις διέρρηξε τὸ περιτείχισμα καὶ «ὑψωσε τὰ σώματα τῶν εἰσορμούντων βαρβάρων εἰς τὸν ἀέρα». Ἐν μέσῳ ἄλληπαλλήλων ἐκρήξεων καὶ ἀνασεισμάτων τῶν ὑπορυγμάτων τοῦ τεύχους, ἡ παλινδρομήσασα μάζα τῶν γυναικοπαίδων προσεβλήθη ὑπὸ τῶν τουρκοαιγυπτίων καὶ τῶν ἄλβανῶν.

Καὶ οἱ Μεσολογγῖται πολεμισταί, τὸ τελευταῖον τετράγωνον τῆς Φρουρᾶς, ἐμπλέκονται αὐτοὶ κατὰ μόνας, εὐθυμάχοι, ἀνήμεροι, θηριόθυμοι, εἰς ἀτειχιστον ἀγῶνα καὶ ἀπεγνωσμένην πάλην, ἐπιφέροντες μετὰ τὰ γυαταγάνια κτυπήματα βροντῆς, δίδοντες πληγὴν παρὰ πληγὴν, σχίζοντες καὶ πίπτοντες καὶ συσπειρούμενοι ἄλλοι πρὸς τὰ οἰκήματα τῶν τραυματιῶν καὶ τῶν ἀσθενῶν, οἱ πλεῖστοι δὲ εἰς τὸν Ἄνεμόμυλον.

Οἱ βάρβαροι ἐφορμῶσι πανταχοῦ, εἰς αἰλᾶς, εἰς οἰκίας, καλύβας, τάφρους καὶ βάλτους καὶ πανταχοῦ σπείρουσιν ἄλλὰ καὶ δρέπουσι τὸν θάνατον, συρόμενοι καὶ αὐτοὶ εἰς ἀδιαπόρευτον ὀλέθρου κύκλον, ὡς τὸ τέρμα τῆς νίκης των κατὰ τῶν λελειμμένων χριστιανῶν, οἵτινες ἐγκατέλειπον πρὸ μοίρας ἐλπίδα, οἰκίαν καὶ βίον καὶ ἐκκλησίαν.

Ἡ μεγάλη μάζα τῶν μελλοθανάτων γυναικοπαίδων συνωθήθη πρὸς τὴν πυριειδαποθήκην, ὅπου ὁ Καψάλης εἶχεν ἀπὸ τῆς πρώτης νυκτὸς συγκεντρώσει ἀσθενεῖς καὶ γέροντας, τρέχων τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως.

Ἐκεῖ ἐφόρμησαν στίφη πολεμίων, ἅτινα στερηθέντα ἀπὸ μακροῦ τῆς λαφυραγωγίας, περιεκύκλωσαν τὸ ἀνυπεράσπιστον οἴκημα, ὡς θηρία πεινῶντα τὴν ἀπὸ τύχης λείαν.

Ἄλλ' ὁ Καψάλης γενόμενος ὁδηγὸς τοῦ τρομεροῦ ἐπιχειρήματος, «ἐν τῷ μέσῳ τῶν γυναικοπαίδων, τῶν γερόντων καὶ τῶν ἀσθενῶν, ψαλλόντων ἔξοδίους ψαλμοὺς καὶ πατριωτικοὺς ὕμνους, ἐνῶ τὰ χεῖλη του ψιθυρίζουσι «Μνήσθητί μου Κύριε...», θέτει μὲ σταθερὰν χεῖρα τὸν δαυλὸν εἰς τὴν πυρρίτιδα.

«Τὸ πῦρ ὕψωσεν ὅλους εἰς τὸν ἀέρα, ἀνεστάτωσε τὸ ἔδαφος ὅλης ἐκείνης τῆς περιφερείας καὶ ἔγινεν αἰτία νὰ κατακλυσθῇ μιὰ ἔνορῖα ὀλόκληρος ἀπὸ τὴν θάλασσαν».

Καὶ τὴν νύκτα αὐτὴν, καθ' ἣν δὲν ἠκούοντο εἰ μὴ «πυροβολισμοί, κραυγαί, ὀλολυγμοί, μαχαιροκτυπήματα καὶ ἐκπυροσκοπήσεις», τὴν τρομερὰν νύκτα τῆς 10 Ἀπριλίου 1826, ἠλώθη ἡ ἀκλινὴς πόλις ὑπὸ τοῦ Ἰμβραῆμ καὶ Κιουταχῆ, συστάς φλογῶν, καπνοῦ καὶ ἐρειπίων, τὰ ὅποια, θάψαντα καὶ τοῦ στρατοῦ των τὸ ἄνθος, ἀπετέλεσαν τὸ δώρημα τῆς νίκης των. Ὅσα γυναικοπαῖδα ἐπέζησαν τῆς καταστροφῆς θὰ ἀρπαγῶσιν ἀπὸ τὰς ἐρημωθείσας πατρῶας ἐστίας καὶ θὰ ἀχθῶσιν, ὡς ἀγέλη ἀνδραπόδων, εἰς τὰ δουλεμπορεία τῶν μεγαλοπόλεων τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς.

Ἄλλ' ἡ κορωνὶς τῆς ἀλέκτου πάλης καὶ τοῦ ὑπερῶνύμου ὀλοκαυτώματος ἡ κορυφαία λάμψις ὑψώθη εἰς τὸν Ἀνεμομύλον, τὸ «μαρμαρένιο ἄλῶνι» τῆς ἀχειρώτου πόλεως.

Ὁ Ἐπίσκοπος Ἰωσήφ, περιεσχημένος ὑπὸ τῶν πολεμιστῶν Μεσολογγιτῶν, ὡς ἐντὸς ἀπορθήτου τείχους, ὑπεχώρησε μετ' αὐτῶν κατόπιν ὀλονυκτίου μάχης καὶ διεπεραιώθη ἐπὶ τῆς νησίδος τοῦ Ἀνεμομύλου. Τότε ὁ μεταξὺ τῶν πολεμιστῶν Γεώργας Τζαβέλλας, συγγενὴς τοῦ Κίτσου, ἀποκοπεῖς κατὰ τὴν ἔξοδον τῆς Φρουρᾶς καὶ ἐπιστρέψας εἰς τὴν πόλιν ἐπὶ κεφαλῆς ὀλιγαρίθμων μαχητῶν, προέτεινεν εἰς τὸν Ἰωσήφ καὶ εἰς ἄλλους νὰ ἐξέλθωσι μετ' αὐτοῦ διὰ τῆς παραλίου ὁδοῦ πρὸς Εὐηνοχώριον καὶ ἐκεῖθεν νὰ προχωρήσωσιν εἰς Δερβέκισταν¹.

Ὁ Ἰωσήφ ἀπονεύει. Θέλει νὰ παραμείνῃ καὶ τὴν ὥραν ἔτι αὐτὴν τοῦ ἐσχάτου κινδύνου, «ὁ ποιμὴν ὁ πιστός, ὁ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θέμενος ὑπὲρ τῶν προβάτων». Καὶ εἰς τὴν προτροπὴν ἄλλων ἀρνεῖται, δὲν τοὺς ἐγκαταλείπει, καὶ συνέκδημος αὐτῶν ἔμεινε καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν προμαχῶνα τοῦ Ἀνεμομύλου, ὡς περιλάμπρον σύμβολον τῆς παραστάσεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἐπικουρίας τοῦ Θεοῦ, πρὸς τοὺς ὑπερασπιστὰς τῆς Πατρίδος καὶ τῆς Πίστεως.

1. Ὁ Γ. Τζαβέλλας, ἐξελθὼν ἐκ δευτέρου τῆς πόλεως διὰ τῆς παραλίας μετ' ἄλλων, κατόπιν μάχης πρὸς τὸ αἰγυπτιακὸν ἱππικόν, διεσώθη εἰς Δερβέκισταν ἐνωθεὶς ἐκεῖ μὲ τὰ λείψανα τῆς Φρουρᾶς.

Ἐπέφωσεν ἡ 11 Ἀπριλίου 1826, ὅταν οἱ πολέμοι ἐξαπέλυσαν κύματα λυσσῶδῶν κατὰ τοῦ Ἀνεμομύλου ἐπιθέσεων.

Ἄλλὰ τὰ στήθη τῶν ἐγκλεισμένων ἐντὸς αὐτοῦ πυρακτώνει σύνολος ὁ ἥρωϊσμός καὶ ἡ αὐτοθυσία τοῦ Μεσολογγίου, τῆς Κλεισόβης, τοῦ Δολμᾶ. Ἐπὶ δύο ἡμερονύκτια συνάπτεται ἐκεῖ ἀγῶν τραχὺς, δραματικός, ἀπεγνωσμένος.

Οἱ ἐγκλειστοὶ, δύσμαχοι, ἀπεστεωμένοι ὑπὸ τοῦ λιμοῦ, περικόποι ἀπὸ ὀλονύκτιον μάχην, αὐτοὶ οἱ ἀπόδρομοι τῆς Φρουρᾶς, συνεχίζουσι τὸ ὕστατον ἀγώνισμα εἰς τὸ Ἀγωνιστήριον τοῦ Ἀνεμομύλου! Ἄλλ' ἔφθασαν πλέον εἰς τὴν τελευταίαν πνοήν των. Καὶ ἀντὶ νὰ πέσουν σκλάβοι εἰς χεῖρας τῶν ἐχθρῶν, συγκεντρώνουσι τὴν πυρίτιδα.

Τότε ὁ Ἐπίσκοπος Ρωγῶν, περίτολμος πρὸς τὸν θάνατον, ἀτρεμῆς τὴν καρδίαν καὶ τὴν χεῖρα, θέτει τὸν πυρσὸν ἐπ' αὐτῆς ψιθυρίζων: «ὁ δὲ κύριος ἀποθανόντας ἡμᾶς ὑπὲρ τοῦ αὐτοῦ νόμου, εἰς αἰώνιον ἀναβίωσιν ζωῆς ἡμᾶς ἀναστήσει».

«Ἀπὸ τὴν γῆν, τὴν θάλασσαν, ἀπὸ τὸν βυθὸν τῶν φλογῶν, ἐξεχέοντο στρόβιλοι ψυχῶν, πιπτουσῶν εἰς τὴν ἄβυσσον ἢ ἱπταμένων εἰς τοὺς οὐρανούς»¹.

Βροντησικέραυτος νεφέλη ὑψώθη ἐπὶ τοῦ Ἀνεμομύλου καὶ λάμψις τηλέφαντος κατηύγασε τὸν ὀρίζοντα τῆς πόλεως, τῆς Ἑλλάδος, τῆς Οἴκουμένης, πρόσσημον τῆς Ἐλευθερίας κατάλαμπρον.

Οἱ τουρκοαιγύπτιοι σκυλεύοντες καὶ μαιίνοντες τοὺς νεκροὺς ἀγωνιστάς, ἀνασύρωσιν ἐκ τῶν ἐρειπίων τὸν Πανσεβάσμιον Ἐπίσκοπον Ἰωσήφ αἰμόφυρτον, ἡμίκαυστον².

1. *Victor Hugo*, «*Gêtes du Serail*, εἰς «*Les orientales*, Edition Nationales» 1885.

2. Περὶ τῶν περιστατικῶν τοῦ θανάτου τοῦ Ἐπισκόπου Ρωγῶν Ἰωσήφ αἰ πηγαὶ δὲν εἶναι ὁμόφωνοι. Ἐκ τῶν ἡμετέρων ὁ *Σπ. Τρικοῦσης*, ἐνθ' ἄν. Γ, σ. 263, λέγει ὅτι «μὴ προφθάσας νὰ ἐξέλθῃ καὶ φθάσας ἐπὶ τοῦ τείχους καθ' ἣν ὥραν εἰσῆρχοντο οἱ ἐχθροί, ἔρριψε δαυλὸν εἰς τινα παρακείμενον φυσικοφόρον πίθον, ἐρρίφθη εἰς αὐτὸν καιόμενον, ἡμικαὶ καὶ ἡμίκαυστος ἀπεκεφαλίσθη».—Ὁ *Ἀμβρ. Φραντζῆς*, ἐνθ' ἄν. Δ, σ. 421, λέγει ὅτι «ἀφοῦ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξέλθῃ μετὰ τῶν λοιπῶν εἰς τὴν ἔξοδον, ἐπανελθὼν εἰς τὴν πόλιν τοῦ Μεσολογγίου, ἔθηκε πῦρ εἰς τὴν πυρίτιδα πρῶτος καὶ συνεψήθησαν ἅπαντες διὰ τῆς φλογὸς εἰς τὸν ἀέρα, ἀπολαύσας οὕτω μετὰ τῶν συναγωνιστῶν του τὸν τοῦ μαρτυρίου στέφανον». Κατὰ τὸ δημοτικὸν τραγούδι (Θρηνοὶ Μεσολογγίου ἐν *I. I. Μάγερ*, ἐνθ' ἄν. σ. 239), ὁ Ἰωσήφ δὲν ἠκολούθησε τὴν ἔξοδον:

«Ἄρρωστοὶ μέσα μείνανε μαζί μὲ τὸ Δεσπότη
Φωτιά στὸ κάστρο βάλανε, κανένας δὲ σκλαβώθη».

Τὸ δημοτικὸν τραγούδι ἐπιρρῶννυται καὶ ἄλλοθεν. Ὁ Ἰωσήφ κατὰ τὴν συζήτησιν καὶ ἀπόρριψιν τῶν προτάσεων τοῦ Ἰμβραῆμ καὶ τοῦ Κιουταχῆ «ὑπεσχέθη νὰ μείνῃ πρὸς παρηγορίαν τῶν πληγωμένων καὶ ἀρρώστων καὶ νὰ συναποθάνῃ».

Οἱ βάρβαροι ἀναγνωρίζαντες εἰς τὸ πρόσωπόν του τὸν Ἱεράρχην τῆς πολιορκίας, ἠγάλαξαν καὶ ἤρχισαν νὰ τύπτωσι τὸν Ἰωσήφ. Καὶ ὁ Ἰμβραήμ, γνώστης τῆς ποιμαντορικῆς ἐγκυκλίου, τῆς πρὸς τοὺς πολιορκουμένους Παρακελεύσεως τοῦ Ἰωσήφ, ἥτις ὡς ὑποδοχὴν τοῦ ἐπελθόντος αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ ὥρισε τὴν ἰσχυροποίησιν τοῦ τείχους πρὸς ἄμυναν μέχρις ἐσχάτων, διέταξεν, ὅμοιος τοῦ σουλτάνου Μαχμούτ, τὸν ἀπαγχονισμόν τοῦ Ἰωσήφ πρὸ τοῦ Ἀνεμομύλου.

Ἐκεῖ ἐστήθη ἡ μαιφόνος ἀγχόνη!

Καὶ τὴν ἐβδομάδα τῶν Παθῶν τοῦ Χριστοῦ, ὁ Ἱεράρχης τῶν «ἐλευθέρων πολιορκημένων», ἀποκεκαλυμμένος τὴν κεφαλὴν, προπόλιος, ἐβιάδιζε πρὸς τὴν κορυφὴν τοῦ μαρτυρίου, πρὸς τὸν αἰώνιον Γολγοθᾶν τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Γαλήνιος τὴν ὄψιν, ἐλεύθερος τὴν ψυχὴν, μέγας τὸ φρόνημα, ἀνῆλθε, μετὰ τὰς Θερμοπύλας του, τὸ πῆγμα τῆς ἀγχόνης. Καὶ τὴν σεπτὴν κεφαλὴν του, περιέβαλεν ὁ ἀγχόνειος βρόχος, εἰς σύμμετρον συμβολισμόν παρὰ τὸν σταυρὸν καὶ τὸν ἀκάνθινον στέφανον.

Ὁ Ἐπίσκοπος Ρωγῶν Ἰωσήφ ἐτελεύτησε τὸν βίον ἐν βρόχῳ ἀπίστων, τῇ 13 Ἀπριλίου 1826.

Παρέδωκε τὸ πνεῦμα εἰς χεῖρας τοῦ Πλάστου, πάντων τὰ ἔσχατα παθῶν.

Παρ' αὐτόν, ὡς μόνη λαμπὰς ἐπιτάφιος, φέγγει ὁ καιόμενος Ἀνεμόμυλος! Τῆς θαλάσσης ἡ φιλητικὴ αὔρα τὸν ἐντυλίσσει ὡς σινδόνη καὶ τὸν θρηνεῖ τοῦ κύματος ὁ σιγηλὸς φλοῖσβος. Θωπεῖα, ἀναλυγμὸς καὶ δακρῶν ροτὴ τῶν Ἑλλήνων, τῆς Ἑλλάδος ὅλης, ὅλης τῆς Οἰκουμένης, πρὸ τοῦ μάρτυρος Ἐπισκόπου Ρωγῶν Ἰωσήφ!

Ἐκεῖ πρὸ τοῦ Ἀνεμομύλου, αἱ πλευραὶ τοῦ σκελετοῦ του ὁμοιάζουσι μακρόθεν ἀσπίδα: τὴν ἀνίκητον ἀσπίδα τῆς Πίστεως εἰς τὸ ἄθλημα τῆς Ἐλευθερίας.

Βλ. *Α. Γούδα*, ἔνθ' ἀν. Β, σ. 258 ἐπ. Ὁ *Κ. Κούμας* (Ἱστορία Ἀνθρωπίνων Πράξεων), ἔνθα παραπέμπει ὁ *Α. Γούδας*, ἔνθ' ἀν. Β, σ. 258 ἐπ. ἀφηγούμενος τὴν πτώσιν τοῦ Μεσολογγίου λέγει: «Ὁ Ἐπίσκοπος Ρωγῶν Ἰωσήφ ἐκλείσθη εἰς ἄλλον πύργον, ὅπου ἐνεθάρρυνε τοὺς ἀσθενεῖς εἰς θάνατον, ἐστέφθη καὶ αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ μετὰ τὴν ἀμάραντον τῶν ἁγίων μαρτύρων δάφνην». Ἐκ τῶν ὑπ' ὄψιν ἡμῶν ξένων συγγραφέων ὁ *Auguste Fabre*, ἔνθ' ἀν. σ. 313, γράφει ὅτι ὁ Ἐπίσκοπος Ἰωσήφ, «διὰ νὰ μὴ πέση ζῶν εἰς χεῖρας τῶν ἀπίστων ἐξήτησεν ἰκετευῶν παρ' ἑλληνοσ στρατιώτου τὸ τέγμα τῶν δεινῶν του καὶ τὸν στέφανον τοῦ μάρτυρος».

Ἐπικρατεστέραν θεωροῦμεν τὴν ἐν τῷ κειμένῳ ἄποψιν, ἃτε στηριζομένην εἰς ἀκριβῆ παραδόσιν καὶ εἰς τὴν παρὰ τούρκους καθιερωθεῖσαν ὑπὸ τοῦ σουλτάνου Μαχμούτ δι' ἀγχόνης θανάτωσιν τῶν ἑλληνορθόδξων κληρικῶν.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Τοιοῦτο τέρμα ἔσχε καὶ εἰς τοιοῦτον ἔφθασε πέρας ὁ Ἐπίσκοπος Ἰωσήφ, ὁ τελευταῖος ἐπὶ Τουρκοκρατίας καὶ πρῶτος τῆς Παλιγγενεσίας Ἕλλην Ἱεράρχης τῶν ἱστορικῶν Ρωγῶν. Τέρμα ἐνάρετον καὶ ἔνδοξον φθιτοῦ βίου ταχθέντος εἰς ἐνδοξότατον τέλος, εἰς ἀφθιτον ἀπόκτημα ἐλευθέρου Ἐθνους καὶ Ἐκκλησίας.

Εἶδε τὸ φῶς τῆς ζωῆς κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν μεγίστων θλίψεων τοῦ Γένους, εἰς τοὺς ζοφεροὺς χρόνους τῆς ὀθωμανικῆς δουλείας.

Οἱ Ἕλληνες χριστιανοὶ ἐκυλινδοῦντο ἀπὸ τεσσάρων αἰῶνων εἰς μαρτυρικὸν βίον, ὑπὸ τὸ αἰμοσταγὲς φάσγανον βαρβαρικῆς ἐν Εὐρώπῃ κατακτήσεως, ἣτις ἐπεδίωξεν ἀπὸ προοιμίου, ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς ΚΠόλεως, νὰ ἐδραιωθῇ ἐπὶ σχεδίου καταστροφῆς τῶν ὁμῶρων κρατῶν καὶ ἀνοσίῳ τῶν χριστιανῶν ἀφανισμῷ.

Διὰ τὸν τοῦρκον σατράπην ὁ χριστιανὸς Ἕλλην «ἦτο ἄπιστος κύων, ὃν ταπεινόν, κατώτερον τοῦ ἀνθρώπου μουσουλμάνου», μόνον προορισμὸν ἔχων νὰ ἐργάζεται ὑπὲρ τοῦ κυρίου του! Γεωργικὸς φόρος, ἀτιμωτικὸς κεφαλικὸς φόρος, μεθοδικὸν παιδομάζωμα καὶ ἐξισλαμισμὸς τῶν χριστιανοπαίδων, ὁ ἐτήσιος αὐτὸς τρυγητὸς τοῦ ἑλληνικοῦ αἵματος, ἀπετέλεσε τοῦ σατράπου ἀλλὰ καὶ τοῦ προστυχόντος τοῦρκου τὸ δικαίωμα, ἐξέφραξε τὸν ζυγὸν καὶ τὴν μοίραν τῶν ἑλλήνων¹.

Τὰ προνόμια τῆς Ἐκκλησίας ὁ κατακτητὴς ἐχορήγησεν ἐπὶ τοῦ χάρτου. Ἡ θέσις τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου ἦτο θέσις «δεσμίου ἱερατείου δεσμίου λαοῦ».

Τὸ σχέδιον τοῦ σατράπου εἰς πρώτην γραμμὴν, πρῶτον ὅλων, ἔθετο τὴν δίωξιν καὶ καταστροφὴν τοῦ Κλήρου καὶ τῆς Ἐκκλησίας, τῆς ἐστίας αὐτῆς, εἰς τὸν μυχὸν τῆς ὁποίας διεφυλάχθη ἐπὶ αἰῶνας ἄσβεστος ὁ σπινθὴρ τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος.

Ἐπὶ τοιοῦτους ὄρους, ἐντὸς τοῦ περιγράμματος τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἀνέκυψε, μεταξὺ ἐνόπλων στιφῶν φανατικῶν μουσουλμάνων καὶ ἀόπλων χριστιανῶν, θανάσιμος ἀνταγωνισμὸς.

1. Βλ. ἐναργῆ καὶ ἀποδεικτικὴν ἐκθεσιν περὶ τῆς θέσεως καὶ τῆς μεταχειρίσεως ἐπὶ Τουρκοκρατίας τῶν ὑποδούλων χριστιανῶν, ἐν **Χρυσ. Παπαδοπούλου**, Ἡ θέσις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ Ἐθνους ἐν τῷ Τουρικῷ Κράτει, σ. 31 ἐπ., Ἀθήναι 1935.

Ἄλλ' ἦλθεν ἡ ἐποχὴ ἀλλεπαλλήλων ἀντιδράσεων κατὰ τῶν ἀπανταχοῦ τυραννιῶν, ἀντιδράσεων αἰτινες ἐξέθρεψαν κατὰ τὴν ἸΘ' ἑκατονταετηρίδα τὸ δίκαιον τῶν ἐθνοτήτων.

Εἰς τὴν ἄλλωσιν αὐτῶν, μετὰ τὴν ἀντίδρασιν τῆς Εὐρώπης κατὰ τῆς Γαλλίας τοῦ Ναπολέοντος, συνεδέθη ἡ τῆς Ἑλλάδος ἀντίδρασις κατὰ τῆς Τουρκίας, ὡς μετ' αὐτὴν ἡ τῆς Πολωνίας κατὰ τῆς Ρωσσίας καὶ τῆς Ἰταλίας κατὰ τῆς Αὐστρίας.

Καὶ ὅτε ὁ Ἰωσήφ ἤρχισεν ἀνδρούμεγος, ἐπεσημαίνοντο εὐκρινῶς εἰς τὴν αἵματηρὰν δίνην τῆς ἀδιαλλάκτου αὐτῆς συγκρούσεως, τὰ βαρυσχῆ προβλήματα τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος: τὸ δικαίωμα τῆς ζωῆς, τῆς τιμῆς καὶ τῆς ἐργασίας τῶν χριστιανῶν ἐξ αἰτίας ἀφορήτου δουλείας ἢ ὑπαρξίς καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς ὀρθοδόξου ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ἔναντι τοῦ μισαλλοδόξου Ἰσλαμισμού ἢ αὐτόνομος τέλος ὑπαρξίς τοῦ νεοελληνικοῦ Ἔθνους ἔναντι τῆς αἵματηρᾶς τουρκικῆς καταπιέσεως.

Τὰς ἠθικὰς, πνευματικὰς καὶ πολιτικὰς αὐτὰς ἀνάγκας τοῦ ὑποδοῦλου Ἑλληνισμοῦ συνεπέκνωσεν ἐπὶ τῶν σημαιῶν τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 τὸ σύνθημα *Ἐλευθερία ἢ Θάνατος*, τὴν δι' ἀγῶνος πραγμάτων τοῦ ὁποίου ἀνέλαβεν ἡ ἔνθεος αὐτῆς γενεά. Οἱ πρόγονοι οὗτοι, κατ' ἐξοχὴν δὲ οἱ ἄνδρες τῆς καθόλου ἠγεσίας τῆς Ἐπαναστάσεως, κριτὴν καὶ ἀγωνοθέτην δὲν δύνανται νὰ ἔχωσιν εἰ μὴ καὶ μάλιστα τὴν συμβολὴν τῶν εἰς τὸν τελεσιουργικὸν τοῦτον τῆς Παλιγγενεσίας ἀγῶνα, πρὸς ὃν, ὡς πρὸς ὄρον ἐκ τῶν οὐκ ἄνευ, συνήπτετο ἡ ἐθνικὴ καὶ ὄρησκειτικὴ ὑπαρξίς τοῦ Ἑλληνος.

Τοιαύτη μόνον κρίσις, γινομένη ἐκ τῶν πράξεων καὶ δὴ τῶν μεγίστων, καὶ περὶ τῶν περιστάσεων καὶ τῶν ἐπὶ μέρους ἀτόμων, δύναται νὰ εἶναι ἀσφαλῆς καὶ δικαία καὶ νὰ καθιστᾷ τὴν Ἱστορίαν πηγὴν διδαγμάτων καὶ θεματοφύλακα ἀξιῶν, δι' ὧν τὰ ἔθνη καὶ οἱ λαοὶ ἀσφαλίζουσι τὸ μέλλον των, ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ κόσμου.

Ὁ ἀγὼν πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ἐλευθερίας τοῦ Ἔθνους, ἐκ τοῦ ζυγοῦ τῆς δουλείας, προσηπτεῖ πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν μεταξὺ τῶν ἐλλήνων ἐνότητα διότι μόνον οὕτω ἠνωμένον ἔθνος παρακάμπτει τὰ ἐμπόδια καὶ φθάνει, παρ' ὅλας τὰς περιπλοκάς, σχεδὸν πάντοτε εἰς τὸ τέρας.

Τὴν ἐνότητα ταύτην ἐκαλλιέργει ἔκπαλαι, καθ' ὅλας τὰς τρικυμιώδεις φάσεις τῆς ἱστορικῆς του ἐξελίξεως, ὁ Ἑλληνισμὸς εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας, ὑπὸ τὸ σύμβολον τοῦ Σταυροῦ.

Ἐπὶ τὰ ἴχνη τῆς παραδόσεως αὐτῆς ὁ Ἰωσήφ, ἅμα ὡς περιεδύθη τὸ σῆμα τοῦ κληρικοῦ, ἐπετέλεσε τὸ ἔργον τοῦτο καθ' ὅλον τὸ θεσσαλικόν του στάδιον, ἀπὸ τοῦ 1814 δὲ εἰς Ἄρταν, ἔνθα, ἀναπληροῦντα τὸν ἐν ἐξορίᾳ Ἀρχιεπίσκοπον Πορφύριον, τὸν κατέλαβε τὸ σάλπισμα τῆς Ἐπαναστάσεως. Ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτὴν ἀναφαίνεται ἀκαταπόνητος πολέμιος τῆς ἑλληνικῆς διχονοίας καὶ ἰδιοφεγγῆς ψυχοτέκτων τῆς ἐνότητος, ὑπὸ τὴν αἰγίδα τὴν σω-

τήριον τῆς ἐκκλησίας, ἄγων τὸ ποίμνιόν του εἰς τὸ σῶφρον ἐπ' ἀρετήν.

Παρ' αὐτὸ συνανοίγεται τὸ στάδιόν του, τοῦ ἀγωνιστοῦ κληρικοῦ, συναθλήσαντος ἀρχικῶς εἰς Χάσια κατὰ τὸ ἀτυχές κίνημα τοῦ Βλαχάβα, εἶτα δὲ πρωταγωνιστήσαντος εἰς τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821.

Καὶ τὸν ἀμφίβευκτον τοῦτον ἐθνικὸν καὶ ἐκκλησιαστικὸν ἀγῶνα ὁ Ἰωσήφ διεξήγαγεν εἰς τοιαύτην πληρότητα, μὲ καρτερίας καὶ πίστεως τόσην ἀρετήν, μεθ' ὅσης αὐταπαρνήσεως ἀφιέρωσεν ἑαυτὸν ὑπὲρ τῆς Πατρίδος εἰς τὴν ἐκατόμβην τοῦ Μεσολογγίου, εἰς τὴν τελεστηρίαν τῆς Ἐλευθερίας, κάτομβρον ἀπὸ τὸ αἷμα του θυσίαν.

Τοιοῦτος καὶ πρὸς τοιαύτας θυσίας ἠνωμένος ἀγών, ἀποτελῶν τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Γένους ἀπὸ τῶν προοιμίων του, προῦκάλεσε τὴν πτώσιν τοῦ καθεστῶτος τῆς μακροαίανος δουλείας.

Χωρὶς τὴν εἰσφορὰν αὐτὴν τοῦ χρέους, χωρὶς τὸν ἔξονον αὐτὸν ἀγῶνα καὶ αἵματος καὶ μαρτυρίου, μὲ δειλὴν παρ' ἐπίδα σχολὴν καὶ ἀνανδρον ἀνάπαυσιν τῶν ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, θὰ κατελείπετο εἰς τοὺς ἐπιγόνους βαρεῖα κληρονομία πολέμων καὶ θυσιῶν πρὸς ἀπόκτησιν τοῦ ὑπερτάτου ἀγαθοῦ τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας. Εἰς τοὺς πατέρας δὲ τούτων ἡ δικαία των μομφή, ἡ μομφή τῶν υἱῶν καὶ τίτλος αἰσχύνης ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Αὐτὴ ὑπῆρξεν ἡ εἰσφορὰ καὶ αὐτὸ τὸ κτήμα ἐδημιούργησε καὶ παρέδωκεν ὁ ἐν τῇ Ἐπαναστάσει τοῦ 1821 ἀγὼν καὶ ἡ θυσία τοῦ Ἰωσήφ. Καὶ μέγα ὡς ἐκ τούτου τὸ ἠθικὸν κεφάλαιον, ὅπερ κατέλειπεν ἔναντι τῆς Ἱστορίας, ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδόξου Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἔθνους του.

Ἦτο πρὸς τὸ χριστιανικὸν ποίμνιον ὁ ἀγνὸς κομιστής, θεοκῆρυξ καὶ ἐπιμελητής τῶν ἀφθάρτων ἀξιῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ, πρώτης ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς χειραφεσίας τῶν ἀνθρώπων καὶ πρώτης μεταξὺ αὐτῶν διακηρύξεως τοῦ ἰδεώδους τῆς ἰσότητος καὶ τῆς ἐλευθερίας. Ἀγαθοεργός, παράκλητος, καταλυτής τῶν μεταξὺ χριστιανῶν προσκρουσμάτων καὶ διαβολῶν, τῶν πονηρῶν καὶ τῶν κακῶν ἀδωροδόκητος καὶ ἀπαραπλάνητος πολέμιος μὲ τὴν σκυτάλην τῶν ρημάτων τοῦ Χριστοῦ.

Καὶ πρὸς τὸ Ἔθνος ἦλθεν ἄγγελος, ἐκτελεστής ἀγαθὸς καὶ καλὸς καὶ πρωτοεργὸς τῶν ἐπεσταλμένων τῆς Ἱστορίας, τῶν οὐραίων καὶ τῶν προσδοκιῶν, ἃς ἐξύμωσαν ἐν τῇ δουλείᾳ τὰ δάκρυα καὶ τὸ αἷμα τῶν Ἑλλήνων.

Εἰς τὸν πυκνόστυλον θόλον τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας Γρηγόριος ὁ Ε' καὶ Ἰωσήφ ὁ Ἐπίσκοπος Ρωγῶν ἀποτελοῦσι τὰ πυγαῖα. Συνδέονται ὡς ἀρχὴ καὶ τέλος οὐραίου τόξου καταλάμποντος εἰς τὸ ἑλληνικὸν στερέωμα καὶ σημαίνοντος εἰς τὸν ὄμβρον τοῦ αἵματος των πολυώδυνον ἀρχὴν καὶ τὰ μάλιστα ἐπώδυνον ἄλλ' εὐπραγῆ λῆξιν τοῦ ἀγῶνος τῆς Παλιγγενεσίας.

Ἐτι πλέον ὁ Ἐπίσκοπος Ρωγῶν Ἰωσήφ ἀνελθὼν τὸν Κρανίου τόπον, «ἔχυσε τὸ αἷμά του ὑπὲρ ὄλων τῶν ἀφοσιώσεων», ὑπὲρ τοῦ Οἴκουμενικοῦ

Χριστιανισμοῦ, καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸ Πάνθεον τῆς Οἰκουμένης, ὡς κοσμο-
πληθῆς πατήρ, κοινῶν ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος ἀγαθῶν.

* *

Τέφρα ἐκάλυψε τὸν Ἱεράρχην τῆς Ἐξόδου καὶ τὸ ποίμνιόν του. Ἄλλ' ἐκ τῆς προνομιούχου χορείας τῶν μαρτύρων «οὐς ἀμείβει μόνον ὁ ἔνδοξος θάνατος», ἀνεστήθη εἰς τὸ φῶς τῆς αἰωνιότητος!

Ἔσαεὶ θὰ τὸν συνακολουθῶσιν ἀγήρατα αἰσθήματα θαυμασμοῦ καὶ ἔθνικῆς εὐγνωμοσύνης!

Οἱ νέοι Ἕλληνες καὶ ἰδίᾳ οἱ προοριζόμενοι εἴτε διὰ τῆς Πολιτείας εἴτε διὰ τῆς Ἐκκλησίας τὴν διακονίαν, θὰ ἔχωσιν ἀείποτε ἐνώπιόν των εἰς τὸν Ἱεράρχην Ἰωσήφ «ῥαῖον κάτοπτρον ἵνα κατοπτριζόμενοι διδάσκωνται καὶ συνάμα ἐν μέτρον ἀλάνθαστον ἵνα μετρῶσι καὶ ρυθμίζωσι τὰς πράξεις των».

Ἐμβιον, νέον καὶ ἀτίμητον θὰ εἶναι εἰς τοὺς αἰῶνας τὸ νόημα τοῦ μαρτυρίου καὶ ἀνέσπερον τὸ φῶς τῆς θυσίας τοῦ Ἐπισκόπου Ρωγῶν Ἰωσήφ ἐπὶ τοῦ Βωμοῦ τῆς χριστιανικῆς Πίστεως καὶ τῆς ἑλληνικῆς Πατρίδος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Χρυσόστομος Παπαδόπουλος*, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1920. *Τοῦ αὐτοῦ*. Ἡ θέσις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐν τῷ Τουρκικῷ Κράτει, Ἀθήναι 1935.
- Βέλλας Βασίλειος*, Ἀπανθίσματα ῥητῶν τῆς Π. Διαθήκης, Ἀθήναι 1951.
- Βοβολίνης Κωνσταντῖνος*, Ἡ Ἐκκλησία εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας, Ἀθήναι.
- Γούδας Ἀναστάσιος*, Παράλληλοι βίοι, τ. Α' Β'. Ἀθήναι 1869.
- Δραγούμης Νικόλαος*, Ἱστορικαὶ ἀναμνήσεις, τ. Α' Β'. Ἀθήναι.
- Κασομούλης Νικόλαος*, Ἐνθυμήματα Στρατιωτικά, τ. Α' Β'. Ἀθήναι.
- Κόκκινος Διονύσιος*, Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις, Ἀθήναι.
- Μάγερ Ἰωάννης*, Ἡμερολόγιον τῆς Πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου 1825—1826, Ἀθήναι 1926.
- Μύλλερ Οὐίλλιαμ*, Ἡ Φραγκικὴ Κοινωνία ἐν Ἑλλάδι, μετ. Σ. Λάμπρου, Ἀθήναι 1905. Οἱ Ρωμαῖοι ἐν Ἑλλάδι, μετ. Σ. Λάμπρου, Ἀθήναι 1924. Ἡ Ἑλλάς ἐπὶ Βυζαντινῶν, μετ. Σ. Λάμπρου, Ἀθήναι 1924.
- Οὐγκὼ Βίκτωρ*, Les Orientales, Ἐκδοσις Ἐθνικὴ, 1885.
- Παπαρηγόπουλος Κωνσταντῖνος*, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους (μετὰ προσθηκῶν Π. Καρολίδου) Ἀθήναι 1932.
- Παρανίκας Ματθαῖος*, Σχεδιάσμα περὶ τῆς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστώσης ἑκατονετηρίδος, 1867.
- Pouqueville F.C.H.C.*, Voyage de la Grèce, Paris MDCCCXXVI (1826). Histoire de la Régénération de la Grèce (1740—1824).
- Texier Edmond*, La Grèce et ses Insurrections, Paris, 1854.
- Τρικοῦπης Σπυρίδων*, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἀθήναι, 1888.
- Fabre Auguste*, Histoire du Siège de Missolonghi, Paris, 1827.
- Φίνλεϊ Γεώργιος*, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἑλληνικὴ μετάφρασις, Ἀθήναι 1953.
- Φραντζῆς Ἀμβρόσιος*, Ἐπιτομὴ τῆς Ἱστορίας τῆς Ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος, Ἀθήναι, 1839.
- Πανηγυρικός τόμος ἑορτασμοῦ τῆς 1900ῆς ἐπετείου ἐλεύσεως Ἀποστόλου Παύλου*, ἐπιμελεία Ἀμ. Ἀλιβιζάτου, Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου, ἐν Ἀθήναις, 1953.

ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑΙ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

- Dictionnaire Général de la Politique* (M. Block), Paris 1874.
- *Ἐκκλησία*, ἐπίσημον Δελτίον Ἐκκλησίας Ἑλλάδος τ. 1952.
- *Ἐλευθεροδάκη*, Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικόν.
- *Ἑλληνικά Χρονικά*, Ἀνατύπωσις Κ. Ν. Λεβίδη, 1840.
- *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά*, τόμ. Β', 1927.
- Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαίδεια*.
- *Ἀνδριώτης*, Ἐφημερίς, 1952.

Σημ. : Εἰς τὴν σελ. 64 στίχ. 32 πρόσθετες ὑποσημ. 1 : Βλ. «**Ἑλληνικά Χρονικά**»,
23 Διορίου 1825, φύλ. 102 - 103.

Ἐσαύτως ἢ ἐν τῇ αὐτῇ σελίδι ὑποσημ. 1. ἀριθμητέα 2.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προοίμιον	σελ	9
Πρώτα βήματα	>	15
Ἐκδημία Α΄	>	21
Ἐκδημία Β΄	>	27
«Μάχου ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος»	>	33
Ἐπίσκοπος Ρωγῶν	>	38
Ἐλεύθερος Πολιορκημένος Α΄	>	44
Μεσοπρομαχὸν	>	51
Ἐλεύθερος Πολιορκημένος Β΄	<	57
Ἀμάραντον Κλέος	>	70
Εἰς τὸ πῆγμα τῆς ἀγχόνης	>	77
Ἐπίλογος	>	81

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ
ΤΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗΣ ΔΙΑΚΟΝΙΑΣ
ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ